

De lidwoorden DE en EEN in de 13de eeuwse *Lutgart**

WIM ZONNEVELD*

Abstract

This paper addresses the underresearched issue of the pronominal system of Middle Dutch. Given the nature of the material, it is hard to distinguish for this stage of the language between (in our terms) demonstrative pronouns and definite articles on the one hand, and between weak and strong forms on the other. Employing the far from obvious metrical characteristics of the 13th century Brabantic Life of Lutgart poem (octosyllabic, iambic), this paper shows that around this time a reduced, schwa-variant of the form *de* appears to have been in use, in a function that we now associate with the definite article.

• I Doelstelling van dit artikel

Schematisch gezien hebben de Modern (Standaard) Nederlandse lidwoorden de beneden genoemde Middelnederlandse voorgangers:

(1)	<i>Modern Ned</i>	<- <i>Middel Ned</i>	
	<i>lidw</i>	<i>aanw</i>	
bep. niet-neutr	de [dð]	die	die
neutr	het [ðt]	dat	dat
		<i>telw</i>	
onbep.	'n [ɒn]	een	een

Het doel van dit artikel is om een precisering te geven van het bestaande tijdsbeeld van de overgang van het oude systeem naar het nieuwe, althans voor twee onderdelen van het systeem, nl. voor het ontstaan van de vormen *de* [dð] en *'n* [ɒn]. (De vorm *het* [ðt] valt buiten de uiteenzetting om een reden waarop aan het eind van het artikel zal worden teruggekomen.)

De vraag wanneer het oude systeem is overgegaan in het nieuwe wordt in de bestaande literatuur slechts spaarzaam behandeld. Een kenmerkende passage is de volgende (Van der Horst en Marschall 1989: 51):

* Dit artikel werd als lezing gepresenteerd op de *Morfologiedagen* aan de Universiteit van Antwerpen - UFSIA, December 1999. Opmerkingen van enkele aldaar aanwezigen hebben, net als die van een externe beoordelaar en de redactie van *Nederlandse Taalkunde*, geleid tot verbeteringen, waarvoor dank. Het verschijnt mede dankzij de medewerking van Paula Fikkert en Heike Jacobs, redacteurs van *Development in Prosodic Systems* (te verschijnen).

- (2) Het vroege Middelnederlands kende geen aparte lidwoorden. Het tegenwoordige onderscheid tussen enerzijds *die* en *dat* en anderzijds *de* en *het* bestond destijds niet. [...] Misschien bestond er in de dertiende eeuw al een verschil in uitspraak tussen een nadrukkelijk uitgesproken *die* en *dat* en zonder nadruk uitgesproken *de* en *'t*. In ieder geval zien we dat er in de veertiende en vijftiende eeuw onderscheid gemaakt gaat worden tussen *die* (met nadruk) en *de* (zonder nadruk), tussen *dat* (met nadruk) en *'t* (zonder nadruk).

Deze voorzichtige en globale chronologie werd eerder voorgesteld in Overdiep-Van Es (1946: 46-48), waar hij werd ondersteund met enkele voorbeelden uit de *Ferguut*, Peninc's deel van de *Walewein*, en de *Moriaen*. De conclusie uit beide passages samen is dat de introductie verondersteld kan worden van een vorm *de* [dð] in manuscripten die dateren uit de 14de eeuw, van originelen die dateren uit de 13de eeuw. Over het onbepaalde lidwoord wordt niets verondersteld.

In de recente *Geschiedenis van de Nederlandse Taal* (Van den Toorn *et al.*, 1997) wordt de afsplitsing van de lidwoorden van de aanwijzende voornaamwoorden juist heel vroeg gesteld, op grond van vergelijking met de gebeurtenissen in de omringende talen:

- (3) a De lidwoorden zijn ontstaan tijdens of voor de Oudnederlandse periode. Van het Oudhoogduits en Oudengels is bekend dat het bepalende lidwoord eerder ontstaan is dan het onbepaalde [...]. Dat zou voor het Oudnederlands ook kunnen gelden. In de WPs. lezen we namelijk eenmaal *biuet the lera* (WPs. 2.12) als vertaling van het Latijnse *adprehendite disciplinam*, hetgeen als doorbreking van het interlineaire principe kan wijzen op het gebruik van het bepalend lidwoord. Van een onbepaald lidwoord is echter nog niets te ontdekken [...]. In de LW daarentegen, meer dan honderd jaar later, zien we niet alleen bepalende lidwoorden (*ther/the, thiu/thie/the, thaz*) maar ook het onbepaalde: *Mir wine is mir also ein gebundelin mirron* (LW 20,2: 'mijn geliefde is me als een bundeltje mirre'); [...]. (GNT: 60)
- b De bepalende lidwoorden *die/de* (zowel m. als v.) en *dat/'t* (o.) zijn wat hun vorm betreft ontstaan uit de (onbeklemtoonde) aanwijzende voornaamwoorden *die* en *dat*. [...] Deze afsplitsing is in de Oudnederlands[e] periode reeds gaande. (GNT: 122)

De [W]*achtendonckse* [Ps]*almen* zijn een 10de eeuwse collectie interlineaire psalmvertalingen in een Oudnederfrankisch dialect (gebied rond Aken), dat geen directe relatie heeft met het Standaard Nederlands. De [L]*eidse* [W]*illeram* is een commentaar tekst op het Hooglied, rond 1100 in de abdij van Egmond geproduceerd op grond van commentaar teksten in het Latijn en Oudhoogduits van een Beierse abt, door een vanuit Gent gestationeerde monnik, met nogal wat woorden uit zijn eigen Vlaamse dialect. Het lijkt echter prematuur om op grond van deze passages uit de GNT te concluderen dat voor 1200, in een dialect/taal dat/die we op solide wijze Nederlands kunnen noemen, een systeem van aanwijzende voornaamwoorden en lidwoorden functioneerde dat vergelijkbaar was met dat van het Modern Nederlands, inclusief het onderscheid in volle en gereduceerde klinkers (waar het hier vooral om te doen is).

In dit artikel zal worden aangetoond dat in het midden van de tweede helft van de 13de eeuw, rond 1270, de vormen *de* en *'n* in omloop waren in het Middelnederlands van Vlaams Brabant, in een functie die we nu bepaald lidwoord zouden noemen, en dat ze zeker werden uitgesproken met een sjwa. Deze te trekken conclusie is een aanvulling op het bovenstaande tijdsbeeld omdat hij een behoorlijk preciese datering geeft van het voorkomen van de vormen *de* en *'n*, en omdat hij door de aard van het te bespreken empirisch materiaal de zekerheid geeft dat die vormen de vocaal 'sjwa' bevatten. Het materiaal in kwestie is afkomstig uit een Middelnederlands *vita* of heiligenleven: het *Leven van Sinte Lutgart*. Deze berijmde tekst heeft een aantal belangrijke eigenschappen. Zowel het origineel als het manuscript zijn goed te dateren en liggen in de tijd dicht bij elkaar; het manuscript is goed overgeleverd en is uitermate betrouwbaar; de tekst is lang: meer dan 20.000 versregels; en hij bevat paren versregels zoals de volgende, die (bijna-) minimale paren kunnen worden genoemd:

(4) - <i>Die</i> hogste coninc van den trone	1330
<i>De</i> hogste coninc van den trone	3564
- So waric <i>een</i> wel salech man	3689(3) ¹
Dat was <i>en</i> wel gedegen man	8116

Zulke paren regels, die dus voorkomen onder filologisch uiterst gunstige en voor het Middelnederlands zeer uitzonderlijke omstandigheden, zullen een belangrijke rol spelen in de conclusies die aan het eind van dit artikel getrokken zullen worden. De opzet van dit artikel is de volgende. In paragraaf 2 geef ik kort de belangrijkste filologische details van dit werk, met de nadruk op de geografische plaatsing en de datering. In paragraaf 3 geef ik de kern weer van het argument dat de *Lutgart*-dichter consequent, en volstrekt uitzonderlijk voor deze periode van het Middelnederlands, een jambisch metrum heeft gehanteerd; dit argument is een belangrijke eerste stap op weg naar de conclusie (het heeft een lange traditie die begint bij de oorspronkelijke redacteur, Van Veerdeghem (1899); zie Zonneveld (1993, 1999) voor een overzicht). In paragraaf 4 wordt een belangrijke metrische conditie besproken die op de *Lutgart* van toepassing is, nl. een verbod op sjwalettergrepen in metrisch sterke posities; dit is de tweede belangrijke stap in het argument. In paragraaf 5 wordt het algemene gedrag van functiewoorden geïllustreerd. In paragraaf 6 volgen voor specifiek *die* en *de* zowel de illustraties als de analyse, die zullen blijken te leiden tot de bovengenoemde conclusie. In paragraaf 7 gebeurt hetzelfde voor de vormen *een* en *'n*.

● 2 De *Lutgart*: plaats en tijd

Het *Leven van Sinte Lutgart* is een heiligenleven van 20.406 versregels. Het is een beschrijving van het leven van 'de vrome Lutgart', een Cisterziënzer non, die in 1182 in Tongeren werd geboren en in 1246 overleed in het Aywières-convent dat toen gevestigd was onmiddellijk ten zuiden van Brussel in Waals Brabant. Het *Lutgart*-manuscript werd in

¹ '(3)' is de aanduiding van een versregel afkomstig uit Boek III van de *Lutgart*; regels zonder aanduiding zijn automatisch afkomstig uit Boek II; zie hiervoor beneden.

1897 door de Luikse hoogleraar Frans van Veerdeghe in de Koninklijke Bibliotheek in Kopenhagen gevonden, en in 1899 door hem, uitvoerig geannoteerd, uitgegeven. Het bevat Boek II van 14.544 verzen, en Boek III van 5.682 verzen; het manuscript bevatte geen Boek I. Het is een vrije en kundige bewerking van een Latijns proza werk, de *Vita piae Lutgardis* (1248) van de Brabander Thomas van Cantimpré (ca.1200-1270). Dit Latijnse origineel bevat wel degelijk drie Boeken. De Kopenhaagse *Lutgart* is “het oudste omvangrijke handschrift in het Nederlands dat bewaard is”, aldus Gysseling (1984: ix) in zijn diplomatische editie in het ‘Corpus Gysseling’.

De Middelnederlandse *Lutgart*-auteur heet zeker Willem van Afflighem (Van Veerdeghe 1899: xiii-xvi, Van Mierlo 1935), maar er zijn een aantal kandidaat-auteurs van die naam (Mantingh 1998, 2000). Hij wordt vaak (Van Veerdeghe, Van Mierlo, Gysseling) verzeenzelvigd met de ca.1215 in Mechelen geboren monnik die tot 1277 verbleef in de abdij van Afflighem op de grens van Oost-Vlaanderen en Brabant, en daarna totaan zijn dood in 1297 abt was van de Benedictijnse abdij van St.-Truiden in Limburg. Het oordeel over de taal van de *Lutgart* is in de loop der tijd niet onaanzienlijk gewijzigd. Van Veerdeghe noemt het voor negenennegentig procent Dietsch, maar enkele woorden “komen ons voor aan het meer zuidoostelijk Middelnederlandsch of liever aan het westelijk Limburgsch eigen te zijn. [...] Of wij echter in de *Sinte Lugart* een origineel Limburgsch gedicht moeten erkennen dan wel een Brabantsch dat door een Limburger, waarschijnlijk een kloosterling van St. Truiden, in zijn eigen tongval afgeschreven werd, zouden wij niet durven beslissen” (pp.xlii, xlv-vi). In zijn “Eindschouwingen” (p.lxvii) komt hij tenslotte uit bij het volgende oordeel: de auteur was “een Brabander, die in Brabant kort na Sinte Lutgart’s dood moet geleefd hebben; het voorkomen der taal van het gedicht, zooals wij het thans bezitten, is Limburgsch”. Van Mierlo (1935: 824) dateert het ontstaan van de *Lutgart* (zie beneden) van voor de overgang van Willem van Afflighem van die laatste plek naar St.-Truiden. Als gevolg daarvan is het werk “ook zeker oorspronkelijk in het Dietsch-Brabantsch geschreven. Wat wij nog bezitten is dus een omschrijving in het Limburgsch. Maar dan is de taal waarin het is gesteld geen eigenlijk Limburgsch, zelfs geen Zuid-Westelijk Limburgsch: het is Brabantsch met een Limburgsche kleur”. Het eindstation bereiken we bij Gysseling (1971, 1985), die het volgende oordeel heeft:

- (5) Een storende factor [...] was dat totnogtoe iedereen aannam dat het Kopenhaagse handschrift van Willem van Affligems Sente Lutgart (hier verder K genoemd) hetzelfde Limburgse vernisje vertoonde als het Luikse handschrift van het Leven van Jezus [...]. In feite bevat K geen enkel Limburgisme.

Als ondersteuning van deze bewering heeft Gysseling een aantal argumenten, zoals dit:

- (6) De diverse handen (A, B, C en G) in het Kopenhaagse handschrift [...] hebben weliswaar ook een aantal eigen taal- en spellingskenmerken geïntroduceerd. Niettemin zijn taal en spelling bij deze vier handen in een hoge mate uniform. Uit de gemeenschappelijke dialectische kenmerken blijkt overtuigend dat de auteur Westbrabants dialect schreef. [...] Determinerend is vooral de in het gehele handschrift voorkomende vorm *wart* voor “woord”. Deze in het Middelnederlands uiterst zeldzame fone-

tische vorm is in 13de-eeuwse ambtelijke teksten alleen geattesteerd te Mechelen: 1271-1272 *van waerde te warede* (*Corpus I*, p.210). Ook dit is een aanwijzing dat Willem van Affligem, die uit Mechelen afkomstig was, de auteur is. (1985: xii)²

De datering van de *Lutgart* bevat de volgende componenten. Het werk dateert vanzelfsprekend van na de dood van de heilige (1246), en van na het voltooiën van Van Cantimpré's Latijnse versie (1248). Als we rekening houden met de onafhankelijk bekende levensloop van enkele erin genoemde personen, moet het niet al te lang na 1263 geschreven zijn. Belangrijk voor het bepalen van de laatst mogelijke ontstaansdatum is een Latijnse aantekening op het afsluitende schutblad: "[Obiit] *Lutgardis XVI kl. Julii. Et sunt elapsi anni XXVIII*" ('Lutgart [overleed] op 16 juli. En er zijn 28 jaren voorbijgegaan'). Het woord *obiit* is een door iedereen geaccepteerde interpretatie door Van Veerdeghem van slechts vaag overgebleven stipjes: "Daar nu Sinte Lutgart den 16 Juni 1246 overleed, bekomen wij hier het jaar 1274, dat wel het jaar der voltooiing van het gedicht *kan* geweest zijn. Wij veronderstellen althans dat de aangehaalde zin zich ook in het origineel bevond; anders zouden die woorden op het afschrijven toe te passen zijn en zou ons handschrift van 1274 dagteekenen" (Van Veerdeghem 1899: xxvi), en dus noodzakelijkerwijs het oorspronkelijke gedicht van nog eerder. Gysseling komt op grond van zijn nieuwe onderzoek tot de volgende conclusie (1985: xiv-xvi):

- (7) Bijna de gehele tekst is van Hand C, namelijk van vers II 1049 (f° 24 r°) tot het einde. [...] Hand K noteerde op schutblad 356 v° dat op dat ogenblik 28 jaren verstreken waren sedert Lutgarts dood: [zie boven]. Deze notitie dateert dus van 1274. [...] Aan de uitslijting van de inkt bovenaan f° 355 v° en aan de vlekken is te zien dat dit gedurende geruime tijd een onbeschermd eindpagina is geweest. [...] Overigens bewijst de uitslijting van de inkt bovenaan f° 355 v° dat tussen de voltooiing van het handschrift door hand C en het toevoegen van het schutblad 356, waarop de jongere hand K in 1274 een notitie neergeschreven heeft, een zekere tijd moet verlopen zijn. [...] Het schrift van vooral Hand C staat vrij dicht bij dat van hand A in de kort vóór 22 augustus 1270 geschreven statuten van de Sint-Jacobsbroederschap te Gent (*Corpus I* p. 150 en volgende, nrs. 92-94). [...] Dit alles leidt tot een datering van het handschrift ± (1265-1270).

Dit is dus waarschijnlijk: onmiddellijk na 1263 heeft in het Benedictijner klooster van Afflighem, op de grens van Vlaanderen en Brabant, ene Willem (misschien geboren te Mechelen) de proza *vita* van Thomas van Cantimpré bewerkt tot een Middelnederlands gedicht. Gysseling heeft het vermoeden dat men mag "concluderen dat de auteur nog verder werkte terwijl A en C reeds volop kopieerden. Het bewaarde handschrift is bijgevolg rechtstreeks gekopieerd naar de autograaf van de auteur" (p.xviii).

² Gysseling gaat niet in op een aantal door Van Mierlo nogal stellig als "bepaald uitgesproken Limburgismen" gepresenteerde voorbeelden "als: *in sedele gaen*, ondergaan, gezegd van de zon (II, 14468), vgl. mhd. *ze sedele gân* (Lexer 2, 843)" (1935: 814, 825). Bovendien meldt Mantingh (2000: 40): wat "Gysseling verzuimt te zeggen is dat de vorm *wa(e)rt* in *litteraire* Brabantse en Limburgse teksten voorkomt" (met verwijzing naar Van Loey 1971: 9).

3 De *Lutgart* is jambisch

Sinds Van Veerdeghems editie heeft vrijwel iedereen die zich heeft bezig gehouden met het metrum van het Middelnederlands, het bijzondere karakter van het metrum van de *Lutgart* geaccepteerd: het is een eenzaam jambisch gedicht in een zee van heffingenvers. Van Veerdeghem (1899: xlvi-ii) formuleerde zijn vondst als volgt:

- (8) Tot dusverre kende men voor onze Dietsche verhalende poëzie alleen de gewone Middelnederlandsche epische versmaat[:] het is beheerscht door den klemtoon; niet de lettergrepen, maar de heffingen worden er geteld; de dalingen die vóór of achter de heffingen *kunnen* voorkomen, zijn aan geen strenge regelmaat onderhevig.

Niet aldus in de *Sinte Lutgart*. Ook hier vinden wij de vier heffingen als grondslag voor de versmaat aanwezig; doch tevens is er elke arsis regelmatig voorafgegaan van een eenlettergrepige daling.

Deze regelmatige opeenvolging van thesis en arsis heeft een dubbel gevolg: zij geeft aanleiding tot een rhythmus, dien wij jambisch zullen noemen[.] En, daar de regelmatig voorkomende thesis eenlettergrepig is, wordt het aantal der onbetoonde lettergrepen gelijk aan dat der betoonde, zodat het normale vers vier arses en vier theses telt, en het aantal zijner lettergrepen acht bij staand en negen bij slepend rijm belooft.

Van Mierlo (1935: 778, 809, 852) accepteert deze hypothese over “het voor dien tijd ten onzent ongewone jambische metrum” (het gedicht is “zuiver jambisch”), en voegt er aan dat: “Eerst drie, vier eeuwen later zou dit rythme door de Renaissance te onzent voor goed burgerrecht verkrijgen.” Van der Kallen (1938: 141) zet de “wondere vrijheid in gebondenheid” van Hadewijch’s metrum tegenover “de metriek van het groote St.Lutgart-leven en van de streng ‘metrische’ verzen, waarmee in de 17e eeuw onze groote dichters meest hebben gewerkt”; Knuvelder (1970/82: 175) herhaalt Van Mierlo’s “zuiver jambisch”; recente aanhangers van de jambe zijn Gerritsen (1982, 1985), Den Besten (1983: 102) en Gysseling (1985: xii). De skepsis van Zieleman (1987) werd beantwoord in Zonneveld (1993).

Een breekpunt in de Nederlandse metrische traditie ligt vlak voor 1600, toen het typisch Middelnederlandse (‘Germaanse’) heffingenvers werd vervangen door poëzie waarvan het metrum op Renaissancistische wijze was geïnspireerd door ‘de klassieken’ (bij o.a. Van Hout, Marnix van St. Aldegonde, Hooft). Het verschil tussen het traditionele heffingenvers en het door Renaissance invloed populair geworden ‘alternerende’ vers (zoals dat met jambisch metrum) kan worden duidelijk gemaakt aan de hand van de volgende twee voorbeelden. Het eerste is een passage uit *Floris ende Blanchefloer*, een Middelnederlandse tekst ongeveer contemporain (ca.1260) met de *Lutgart* (gebaseerd op een Frans origineel van ca.1150); het tweede komt uit een brief die P.C. Hooft schreef vanuit Florence, ca.1600:³

- (9) Dat moestese ghedogen algader 152
Ende nochtan vele meer daer toe,

3 Bronnen, resp.: editie van J.J. Mak (1960: 25), en Van Duyse (1854: 46).

Want si namen haer selven doe	
Ende voerdense wenende ende claghende sere	155
Voor den coninc haren here,	
Die hem so willecome was.	
Doe hise sach, ghedacht hem das	
Doe hie vander coninginne sciet	
In sijn lant, daer hise liet,	160
Dat si seide hoe gherne si name	
Ene kerstijn joncfrouwe, of hire an quame,	
Dat hise vinghe ende hise haer brachte.	163
- (10) Die stadt, wiens vryheit is in vorstlijkheit verkeert,
 En die zich eindlijk van haar burgers ziet verheert,
 Van burgers, die door list en koopgeluk, haer zeegen,
 't Groot Hartoghdom en eer en heerlijkheit verkreegen,
 Florence, 't schoonste dat mijn oogh ooit heeft ontmoet,
 Wiens vruchtbaare landouw van d'Arno werdt gevoedt,
 Doet om haer cierlijkheit van taal my in haar blijven.

Van Veerdeghems hypothese houdt in dat de *Lutgart*, hoewel daterend uit de tijd van (9), metrisch veel meer verwant is met (10).

Op het jambische karakter van de *Lutgart*, en de taalkundige betekenis ervan, ben ik al eerder uitgebreid ingegaan in Zonneveld (1992/2000, 1993), en ik zal dat hier nu niet uitvoerig herhalen: ik zal me tot de kern van het verschijnsel, en een aantal voorbeelden, beperken. De eerste 10 regels van de *Lutgart* staan in (11):⁴

(11) Nu hebbic u met waren warden	0001
En deel der viten van Lutgarden	
Verclart, gi heren ende vrouwen,	
Daer ic in mire goeder trowen	
Gepinet hebbe al sonder wanc	0005
Te houdene al den selven ganc	
In didsche, ende in den selven wegen	
Te gane, die ic vant geslegen	
In din latine vore mi.	
Nu hebbic van der maget vri	0010

Het basispatroon dat hierin te vinden is, is dat van de octosyllabische jambe met vrouwelijk rijm toegestaan, d.w.z. dat beschreven in het citaat in (8) dat er schematisch als volgt uit ziet (W staat voor 'zwak' en S voor 'sterk'):

⁴ De vertaling luidt: 'Nu heb ik u overeenkomstig de waarheid een deel van het *Leven* van Lutgard verteld, heren en dames, waarin ik naar eer en geweten mijn uiterste best heb gedaan in het Diets voortdurend dezelfde structuur en volgorde aan te houden die ik aantrof in mijn Latijnse bron. Ik heb al van de edele maagt..' (zie ook Spaans en Jongen 1996: 35).

(12) W S W S W S W S (w)

De versregels in (11) variëren in lengte van 8 tot 11 lettergrepen (resp. regels 9 en 10, en regel 7). De ‘vrouwelijke’ onbeklemtoonde lettergreep komt voor in 6 van de 10 regels. Regels 5 tot en met 7 bevatten daarnaast gevallen van ‘contractie’ (of *synaloefa*), d.w.z. een configuratie van onmiddellijk adjacente klinkers waarvan de eerste een sjwa is, die altijd als een enkele metrische positie geldt.

Het jambische karakter van deze regels blijkt als we ons richten op de manier waarop het taal materiaal in de versregels is verwerkt. Daarvoor gelden de volgende regels. Meer-lettergrepige woorden hebben vaak één volle vocaal en verder sjwas (één of twee); die volle vocaal staat altijd in een even positie (rekening houdend met *synaloefa*): bijv. *ware*, *gepinet*, *houdene*. Als een monosyllabisch woord een inhoudswoord is, staat het op een even positie: bijv. *deel* (in regel 2). Andersom: sjwalettergrepen staan altijd in oneven posities. Oneven posities worden ook gevuld met monosyllabische functiewoorden; soms komen deze ook voor in even posities. Het feit dat aldus verschillende vormen van ‘sterkte’ worden verbonden met een even positie en van zwakte met een oneven positie, wijst er op dat we te maken hebben met een jambisch basispatroon.

Merk op dat het woord ‘klemtoon’ (nog) niet gevallen is in deze discussie, en dat is niet per ongeluk: om aan te tonen dat een gedicht jambisch is, hoeft geen klemtooninformatie beschikbaar te zijn. Deze paradoxale mededeling is essentieel voor de metrische analyse van oude(re) poëzie, waarvoor we er niet voetstoots van kunnen uitgaan dat woorden dezelfde klemtoonpatronen gehad zullen hebben als tegenwoordig, of dat onze hedendaagse intuïties over klemtoon er automatisch voor gelden. Voorbeelden daarvan zijn te zien in de twee verzamelingen versregels beneden, waarin precies de enige twee woorden uit (11) voorkomen met meerdere volle vocalen: *latine* en *Lutgarden*.

(13) a	In din <i>latine</i> vore mi	0009
	Van din <i>latine</i> en conde nit	2524
	Ende ic in din <i>latine</i> las	0648(3)
	In didsch, in walsch ende in <i>latine</i>	0054
	<i>Lutgarden</i> makde in din <i>latine</i>	13413
(13) b	<i>Lutgarden</i> , die die dochter leidde	8688
	Al dat <i>Lutgarden</i> it te vromen	3805(3)
	Dat provic bi <i>Lutgarden</i> wale	1231
	Hort hir noch wonder van <i>Lutgarden</i>	0897
	Noch hem <i>Lutgart</i> , noch hi <i>Lutgarden</i>	5491

Het effect dat optreedt in deze versregels is dit: de tweede lettergrepen van de woorden *latine* en *Lutgarden* staan consequent op een *even* positie, nooit op een oneven positie. Dit verschijnsel kan *geobserveerd* worden geheel onafhankelijk van kennis over klemtoon, en onafhankelijk van een metrische analyse. De enig denkbare reden waarom deze woorden zich gedragen zoals ze doen (namelijk: systematisch voorkomen in sommige posities in de versregel maar niet in andere) is deze: het gedicht is jambisch. In jambische poëzie is er een verband tussen een eigenschap van het woord, namelijk zijn klemtoonpatroon, en de

positie van dat woord in de versregel: de beklemtoonde vocaal moet op een even (metrisch sterke) positie terecht komen. Daarmee is niet gezegd dat er geen verschil kan zijn tussen een klemtoonpatroon van een gegeven woord in een ouder taalstadium vergeleken met het Modern Nederlands: we zien in de laatste versregel van (13b) dat de naam *Lutgart* eindklemtoon heeft (en dat is systematisch zo), en de verbogen vorm ervan dus pre-sjwa klemtoon, terwijl in het Modern Nederlands de eerste lettergreep klemtoon heeft (*Lútgart*, net als namen als *Bérnard*, *Árnold*, *Álfons*, enz.). Veel meer voorbeelden waarin dit effect zich voordoet, kunnen worden gevonden in Zonneveld (1992/2000, 1993).

Heffingenvers onderscheidt zich van jambisch vers door het ontbreken van de hier gedemonstreerde positionele restricties. Heffingenvers is bijvoorbeeld het metrum van Jacob van Maerlants *Martijn*-gedichten van rond 1290.⁵ Zowel daarin als in de *Lutgart* komt het woord *minne* ‘mystieke liefde’ zeer frequent voor, zie (14) beneden. Het geobserveerde effect van ‘verspringende’ posities voor woorden ontbreekt in Van Maerlants poëzie; dat blijkt duidelijk als we deze regels vergelijken met een kleine collectie regels uit de *Lutgart*, uit een passage van 30 regels (7769-7798) waarin het woord *minne* 6 maal voorkomt:

- (14) a *Minne* in Jacob van Maerlant's *Martijn*:
-	<i>Minne</i> van goede es ghehat	32.410
	Dat <i>minne</i> , dat soete instrument	25.323
	Maer goets <i>minne</i> maect een gat	32.407
	Dat si met <i>minnen</i> sijn verplecht	35.447
	Wien dat selke <i>minne</i> es cont	28.352
	Jeghen der reenre <i>minnen</i> lecht	35.450
	Ende seghet dat die <i>minne</i> es blent	25.314
- (14) b *Minne* in de *Lutgart*:
-	Die <i>minne</i> maakt die marteleren	7790
	Die <i>minne</i> sterket dat geloeve	7795
	Noch heft die <i>minne</i> meerre macht	7787
	Oc maakt die <i>minne</i> die propheten	7791
	Den blenden doet die <i>minne</i> schowen	7797
	Hoe mechtech es die Godes <i>minne</i>	7773

Als Willem van Afflighems *Lutgart* metrisch op een lijn wordt gesteld met Van Maerlant, gaat een essentiële eigenschap van de eerste verloren. Die eigenschap kan omschreven worden als: alternerend, en wel *jambisch*.

● 4 Het fluisteren der goddelijke stem

Het is belangrijk om in te zien dat de relatie tussen prominentie in het dichterlijk taalmetaal en prominentie (van, in de jambe, even posities) in het metrum niet automatisch

5 Franck en Verdam (1898), Van Mierlo (1946: 74vv.).

altijd 1 : 1 is. Prominente lettergrepen komen typisch in sterke metrische posities terecht (dit noemt Kiparsky (1977: 195, 201) de “essential condition on metricality”), maar andersom hoeven niet alle sterke metrische posities noodzakelijkerwijs prominente lettergrepen te bevatten. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in (10) en (11) niet-prominente niet-inhoudswoorden mogen voorkomen in even posities. Natuurlijk zal het jambische patroon zich wel moeten blijven uiten in het feit dat een (ruime) meerderheid van de lettergrepen in even posities in het gedicht prominent zal moeten zijn om tot een jambe te komen.

Het is een belangrijke stap in de argumentatie van dit artikel om aan te tonen dat er een limiet is op de toegestane zwakte van lettergrepen in even (sterke) posities in de *Lutgart*. Die limiet kan worden uitgedrukt in de volgende metrische conditie:

(15) * [ə]_S ‘Geen lettergreep met een sjwa in een metrisch sterke positie’
In deze conditie verschilt de *Lutgart* van de Nederlandse (jambische) poëzie uit de moderne periode: het verschijnsel van een sjwa in een sterke positie is redelijk gewoon in poëzie van de Renaissance en daarna. Een voorbeeld komt voor in een regel van de passage uit Hooft’s brief geciteerd in (10):

(16) Wiens [vrucht]_S-baar[el]_S! lan-[douw]_S van [d’Ar]_S-no werdt ge-[voedt]_S

De bewuste sjwa staat hier in positie 4 van de jambische versregel. Alleen al oppervlakkig bladeren in een collectie als Komrij (1992) geeft binnen korte tijd reeksen voorbeelden van hetzelfde type:

(17) a in octosyllabisch vers

Verschrompelden tot puin en doken	Diels (1897-1956), <i>Het oude huis</i>
Toen door een hemelse vergissing	Alberts (1893-1967), <i>Vincent</i>
Wat rubbertuinen, een fabriek	Ter Gast (1896-1974), <i>De nacht brak</i>

(17) b in een jambische pentameter

Klinkt helder op, gebeeldhouwde sonnetten	Perk (1859-1881), <i>Aan de Sonnetten</i>
Het fluisteren der goddelijke stem	De Mérode (1887-1939), <i>Ganymedes</i>
De doodsvlam, de verterende, de smalle	Weremeus Buning (1891-1958), <i>Gods molens</i>

(17) c in een alexandrijn

En vóór de zwaluwen en ‘t bibberende groen	Gericke (1887-1976), <i>De Tuinman</i>
Groet minzaam de stationschefs achter hun groen hekken	Van Nijlen (1884-1965), <i>Bericht aan de reizigers</i>
De rosse zon en de safieren, gelijktijdig	De Vries (1896-1989), <i>Gebroken Pluimplantknoesten</i>

De situatie in de meer dan 20.000 versregels van de *Lutgart* is compleet anders. Dat is natuurlijk mede nogal opvallend vanwege de grote hoeveelheid in het taalmateriaal aanwezige (sequenties van) sjwalettergrepen karakteristiek voor dit stadium van het Nederlands, veel waarvan later zijn verdwenen: als (15) geldt voor de *Lutgart*, dan maakt Wil-

lem van Afflighem het zich nogal moeilijk. De rest van deze paragraaf zal zijn gevuld met de beantwoording van de vraag hoe moeilijk.

In de *Lutgart* komen in totaal 33 versregels voor van type (17), d.w.z. regels waarin wel degelijk een sjawalettergreep voorkomt in de gewraakte positie:

(18) 'Sjwa in S' (compleet: 33)

a Sjwafinale woorden (5)

in 4:	<i>Ontfarmede</i> sere utermaten	3417
	Al <i>suchtende</i> met groten sere	0812
	Al <i>suchtende</i> met groten tranen	1282
	So <i>seghende</i> die maget hare	5156

in 6:	So verre <i>ontdekkede</i> sijn spel	3645
-------	--------------------------------------	------

b Sjwa in de woordfinale lettergreep (12)

in 4:	<i>Dapostelen</i> , die marteleren	2635(3)
	Dis <i>predekens</i> ende omme wat saken	0785 ⁶
	Van <i>mageden</i> schone ende groet	2662
	Daer <i>heveten</i> ontboden lise	3341
	Al <i>heveten</i> mi ondergaen	9002
	Tin <i>dogeden</i> , dat hi besat	3466
	Ten <i>dogeden</i> , ende uten wegen	3792

in 6:	Die alle <i>loveden</i> wel schone	2629
	Die beide <i>lachterden</i> wel sere	3378
	Dat si <i>beschiweden</i> wel schire	5187
	Ende oc met <i>hemelscher</i> musiken	5393
	Mettin twee <i>hemelschen</i> gesellen	13765

c Sjwalettergreep na een onbeklemtoonde lettergreep met volle vocaal (16)

in 4:	In <i>graciën</i> wart op verheven	1237
	Wat <i>graciën</i> gi hebbet vonden	10530
	Die <i>bedingen</i> , die ic u noeme	4142
	Der <i>nodingen</i> van din gelage	1073(3)
	Van <i>koringen</i> no groet no cleene	13629 (12 x) ⁷

Niet alleen is 33 op de 20.406 in absolute zin een erg klein aantal (0.16%), het is dat des te meer als we ons realiseren hoe vaak de dichter, gedwongen door zijn taal, sequenties van twee sjawalettergrepen moet gebruiken. Het mechanisme dat hem daartoe ten dienste staat is synaloefa. In (19a) staat, naast de 4 regels die al in (11) voorkwamen, nog een reeks voorbeelden van dit *verplichte Lutgart*-verschijnsel; het zijn er slechts een paar uit vele. In (19b) staan voorbeelden, opnieuw slechts enkele uit vele, waarin een sjwase-

⁶ Deze regel is 1 lettergreep te lang. De onregelmatigheid wordt veroorzaakt door *omme*, en behelst waarschijnlijk een copieerdersfout. *Om(me)* kan, afhankelijk van het vereiste aantal lettergrepen van de versregel, zowel mono- als bisyllabisch zijn, maar het idioom waar het hier om gaat wordt elders altijd (drie maal) gegeven als *om wat saken*, bijv.: - 0568 Wat u mescomt ende om wat saken.

⁷ Het enkelvoud *gracie* komt niet minder dan 56 maal voor. De enkelvouden van *bedingen*, *koringen* en *nodingen* komen niet voor, dus deze woorden treden op als *plurale tantum*'s in de *Lutgart*.

quentie metrisch wordt gereduceerd via synaloefa. (Haakjes om een synaloefa-symbool betekenen niet dat het verschijnsel optioneel is, maar niet cruciaal voor het voorbeeld)

(19) a Synaloefa is sowieso verplicht

in 1:	Tabdessen noch te priorinnen	0367
in 2:	Schone, $\cap$ amoreus, ende ($\cap$) achemant	3604
in 3:	Die here $\cap$ antwerde gaf met sinne	3353
in 4:	Die Got soude $\cap$ emmer hare ($\cap$) onssenden	3942
in 5:	Van Denremonde $\cap$ in ene ($\cap$) abdije	12329
in 6:	Die selve wart ere $\cap$ andre vrouwen	2519
in 7:	Die ic beschowet hebbe $\cap$ al bloet	1796
in 8:	Ende ($\cap$) also willech, dar sire $\cap$ af	5291

(19) b Synaloefa reduceert sjwasequenties

	Want hem ontfarmede $\cap$ onser schaden	12801	[cf.(18a)]
	Al suchtende $\cap$ af beclaget u	1384(3)	
	Dat icse sechhende $\cap$ altehant	5119	
	Want si din man ontdekkede $\cap$ al	13245	
in 4:	Si vastede $\cap$ al die dage lanc	0663	
	Kanoneke $\cap$ ende regulire	1439(3)	
	Bleef liggende $\cap$ ende oc an den tast	3360(3)	
in 6:	Van haren ijammere $\cap$ al genas	2529	
	So wie dat dogede $\cap$ ongemac	3580	
	Des goedes dankende $\cap$ onsen here	10046	
in 8:	Die saken oc te seggene $\cap$ u	2062	
	So datter Got oc restede $\cap$ in	2202	
	Dat enech mensche levende $\cap$ es	4014	

Nog twee andere verschijnselen wijzen er op dat een sjwalettergreep in een metrisch sterke positie (in S) wordt vermeden. In de eerste plaats wordt soms het semantisch vrijwel lege vulwoord *oc* gebruikt om synaloefa te forceren:

(20) synaloefa geforceerd met *oc*

in 4:	Dat togede $\cap$ oc wel har abijt	0523
	Wart pensende $\cap$ oc hoe grote pine	7866
	Teseggene $\cap$ oc begonnen nu	10056
	Daer blikkede $\cap$ oc dat rode gout	10465
in 6:	Van daer tecomene $\cap$ oc gevallen	7381
	Die puls tekrankene $\cap$ oc begonste	12575
	Van hem te helpene $\cap$ oc met beden	12923
in 8:	Agnese ($\cap$) ende ($\cap$) andre menege $\cap$ oc	7095

In de tweede plaats is er een kleine groep woorden die scanderen alsof het klemtoonpatroon varieert (Van Veerdeghem noemt ze “woorden die *wanken*”). Als zulke woorden op een sjwa eindigen die in S terecht dreigt te komen, wordt het klemtoonpatroon gekozen dat dat vermijdt:

(21) a	Woorden met twee scanderingspatronen	
-	Droch hi sijn <i>ámbacht</i> menech ijar	1687(3)
	Dats mijn <i>ambácht</i> in hemelrike	5098(3)
-	Dat heft die <i>viánt</i> al gedaen	0802
	Want die <i>viánt</i> , fel ende quaet	0548(3)
(21) b	idem, eindigend met een sjalettergreep	
-	Van din <i>licháme</i> tuwen vromen	10547
	Began hi din <i>licháme</i> stoken	3392
	Van haren <i>lichame</i> $\cap$ enen pant	4579(3)
-	Es die <i>nimáre</i> comen ut	7929
	Daer binnen die <i>nimáre</i> ginc	3106
	Die <i>níemare</i> $\cap$ ende weten liet	3917
-	Dat hi <i>eerlíker</i> ende bat	8954
	Si gruttense ($\cap$) <i>éerlike</i> $\cap$ alle beide	2575(3)

Synaloefa is een metrisch verschijnsel, dat niet een equivalent in de contemporaine uitspraak of in een gesproken uitvoering van het gedicht hoeft te hebben. Het komt voor in alle jambische poëzie. De voorbeelden in (22a) beneden laten zien dat er, in de *Lutgart*, zware syntactische grenzen bij betrokken kunnen zijn, en (22b) is een spectaculair (Spaans) voorbeeld van synaloefa genoemd door Halle and Keyser (1971: 141), met verwijzing naar Baehr (1962), “where the word ending with a vowel is spoken by one character and the word beginning with a vowel is spoken by a different character”:

(22) ai	Mar wetti wat die vrowe dede [...]	11062	
	In hemelrike? Eer ver Lutgart	11065	[syn.]
	Ten inde brachte dese wart		
(22) aii	“Ach, ver Lutgart, wildi mi roeven	12094	[syn.]
	Van minen sinne?” antwerde gaf		
	Die broeder; mar des comet af!		
(22) b	Ay, Aurora hermosa. - Adió		[uit Tirso de Molina]

Er is ook een contemporain fonologisch verschijnsel zichtbaar in de *Lutgart* dat sequenties van sjalettergrepen reduceert. Er komen ‘syncope’-paren voor zoals die in (23):

(23)	Syncope paren	
-	Ende oc dat <i>heilge</i> cruce sal	9947
	Int <i>heilege</i> lant van over zee	0275(3)
-	Die <i>riddre</i> sijns ambachtes plegen	8788
	Die <i>riddere</i> mar, die rike man	8545
-	Die daer tevoren <i>andre</i> droch	0227
	Ghi <i>andere</i> vrowen die hir sijt	1577
-	Wat <i>wondre</i> dan al hebbic rowe	0591
	Hi stont van <i>wondere</i> so verdart	8049
-	Van <i>menger</i> wonderliker saken	13464
	Die <i>meneger</i> doetget doet gemessen	13860

Het feit dat vormen gespeld met syncope keurig voorkomen in achtlettergrepige regels, en vormen zonder syncope in versregels die typisch een lettergreep te lang zijn, doet sterk vermoeden dat het hier uitspraakverschijnsel betreft dat niet altijd in de spelling tot uitdrukking komt.

Er zijn nog twee bronnen van sjwa's in even posities: initiële inversie, en monosyllabische functiewoorden (of clitics of prefixen) met een sjwa als enige klinker. Ze veranderen het bestaande beeld niet, sjwalettergrepen in S blijven in essentie schaars. Dat komt omdat de interpretatie ervan wordt bepaald door een metrisch principe voor jambische poëzie: het 'Principle of Closure':

- (24) Correspondence to a metrical pattern tends to be lax at the beginning of units, strict at the ends. (Smith 1968, Kiparsky 1975, Hayes 1983, 1989)

Initiële inversie is het verschijnsel waardoor aan het begin van versregels trocheïsch gevormde woorden kunnen worden gebruikt (zie (25a) beneden); vaak is hetzelfde mogelijk versregel-intern onmiddellijk achter een sterke grens (zie (25b)), en omdat het regelbegin hetzelfde karakter heeft, is de generalisatie: trochee mogelijk onmiddellijk na een sterke grens. Dat is niet wat het 'Principle' rechtstreeks zegt, maar het kan er wel uit worden afgeleid. Dit metrische principe verklaart dus waarom versregels als de volgende kunnen voorkomen in de *Lutgart*, met sjwa's in sterke posities:

(25) a	[<i>Weder</i> si quaet sijn ochte goet	1003
	[<i>Sonder</i> kalange moten comen	5249
	[<i>Onder</i> die vrouwen al gemeene	11121
	[<i>Over</i> dat arme wivekijn	11355
	[<i>Waren</i> si papen ochte clerke	1451(3)
(25) b	Die bat [<i>over</i> die vrowe goet	4517
	Met slagen groet [<i>sonder</i> getal	1131
	Dat si dar horde [<i>onder</i> die silen	10477
	[<i>Waren</i> si arm, [<i>waren</i> si rike	7658

Het verledentijdsprefix *ge-* komt natuurlijk honderden malen voor in de *Lutgart*. In totaal 6 maal komt het voor in een S-positie, waarvan 4 maal in positie 2 (na een sterke grens):

(26) a	Verleden tijd <i>ge-</i> (slechts enkele uit vele voorbeelden)	
in 1:	<i>Gebloedet</i> meer dan int gevoch	7202
in 3:	Daer dos <i>geprofetéert</i> af es	3508(3)
in 5:	Daer gi nu met <i>gecléedet</i> sijt	2402
in 7:	Dat si so wale was <i>geráect</i>	0238
(26) b	Compleet: 6 x prefix <i>ge-</i> in S (waarvan 4 x in positie 2):	
	Och <i>gekastijt</i> van haren pape	0688
	Want <i>gejugiert</i> het was van Gode	12579
	Want <i>gejugéert</i> het es van Gode	12689
	Wel <i>gewarnéert</i> met enen stave	5302(3)
	Dar was hi <i>gewalóppet</i> schire	12591
	Neen, sprac dat wijf, hets <i>gejugéert</i>	13944

Het infinitief-partikel *te* biedt een vrijwel identiek beeld. Het persoonlijk voornaamwoord *se* 'zij' gedraagt zich iets eigenzinniger. Het komt vaak voor, op volstrekt regelmatige wijze, in zwakke posities, en in sterke posities met gebruikmaking van synaloefa. In totaal komt het zo'n 160 maal voor. In 40 gevallen komt het echter (zonder synaloefa) in een sterke positie voor, in 30 daarvan in positie 2 en de overige keren in 4 of 6. Het lijkt mogelijk al deze 40 gevallen te analyseren als initiële inversie, hetzij echt initieel hetzij intern. Dit zijn enkele voorbeelden:

(27) a Het persoonlijk voornaamwoord <i>se</i> in zwakke posities:		
in 3:	Ic sie <i>se</i> comen so gereet	0038
	Dat hi <i>se</i> $\cap$ in trowen minde sere	0264(3)
in 5:	Met Gode die <i>se</i> heft gedregen	1198
	Want bat dat ic <i>se</i> $\cap$ u nu ontbinde	5684
in 7:	Din logeneren die <i>se</i> tellen	0051
	Van hem om saken die <i>se</i> $\cap$ onttrit	5455
(27) b Het persoonlijk voornaamwoord <i>se</i> in sterke posities, met synaloefa:		
in 2:	Die <i>se</i> $\cap$ absolverede ende ontbant	4881
in 6:	Dat lange licht dat <i>se</i> $\cap$ eewelike	3953(3)
(27) c Het persoonlijk voornaamwoord <i>se</i> in sterke posities		
in 2:	Dat <i>se</i> die viant sal verleiden	0871
	Want <i>se</i> dis Godes boden tale	1350
in 4:	Ende al [dat <i>se</i> TAIwires brachte	0271
	Nochtan [lit <i>se</i> die maget fijn	14287
in 6:	Die selve Got [die <i>se</i> geboet	7206
	Gerovet was [want <i>se</i> die minne	12226

Een paar andere functiewoorden van dit type kunnen ook, uiterst zelden, verschijnen in S:

(28) a	Dat sise <i>ne</i> besweke nit	3918
b	Wel <i>tegeréke</i> ende al gesont	3440
	Al <i>tevergéves</i> , dan masschin	5025
	Din paus <i>te</i> nimaren maken	2060 ⁸
	Verwerven <i>te</i> memoriale	4581(3)
	Met haren schine <i>te</i> mi wert	12107
	In sinen drome <i>te</i> drin stonden	12137

De regel in (a) bevat het zeer frequente negatie-partikel *ne*, in S: dit element staat zelfs precies in het midden van een zeldzame sequentie van drie sjwalettergrepen. De regels in (b) hebben het voorzetsel *te* in S, in een prepositionele frase of een idioom. De eerste 2 van (b) hebben *te* in positie 2, de andere gevallen betreffen niet duidelijk interne inversie.

In deze paragraaf is aangetoond dat in de *Lutgart* sjwalettergrepen worden vermeden in metrisch sterke posities, d.w.z.: conditie (15) geldt. Ze worden vermeden door ze er überhaupt niet te gebruiken, door de conditie te omzeilen via synaloefa, of door de fonologi-

⁸ Het zelfstandig naamwoord *paus* scandeert als een bisyllabisch woord, en wordt soms in het Middelnederlands, bijv. bij Jacob van Maerlant, ook als zodanig gespeld: - Na hem was Paulus paues ghecoren (*Spiegel Historiael*, 71, 13).

sche regel van syncope. Tegenvoorbeelden zijn schaars, en worden grotendeels verklaard door het ‘Principle of Closure’.

● 5 Functiewoorden zijn vrij in de Lutgart

Voor het verschijnsel dat een onbeklemtoonde lettergreep niet mag voorkomen in een metrisch sterke positie, wordt de ondergrens gelegd precies boven de sjwa: lettergrepen met een onbeklemtoonde (of in elk geval niet-primair beklemtoonde) volle klinker zijn vrij om in S voor te komen. Dat blijkt uit het voorkomen van drielettergrepige woorden als *amoreus* en *achemant*, en vierlettergrepige als *regulire* en *priorinnen* in, bijv., (19).⁹ Dit houdt ook in dat functiewoorden met een volle klinker in S moeten kunnen voorkomen, en dus in feite volledig metrisch vrij zijn. Dat klopt, en staat hier geïllustreerd voor *ic* (29) en voor *af* (30).

(29) *ic* in alle metrische posities

in 1:	Ic sal u seggen hoe gedaen	1278
in 2:	So ic dat cortelingest mach	0019
in 3:	Nu hort ic sal u seggen hoe	0624
in 4:	Mijn dicht dat ic hir nu bedide	0173
in 5:	Mar wonder sie ic ende merke	0036
in 6:	So we mi dan dat ic hir quam	0333
in 7:	Ic ben hir comen want ic weet	1313

(30) *af* in alle metrische posities

in 1:	Af houdet ende virt die dage	10349
in 2:	Daer af van haren meesterschape	0687
in 3:	Gesegt af hebbe tote nu	8110
in 4:	Te bichten af en was gegaen	1993
in 5:	Daer u dit dicht af es begonnen	4532
in 6:	Idoch so was sire af so sere	9206
in 7:	En nonnekijn, daer ic af las	9138
in 8:	Met starken beden, datter af	8855

Ter vergelijking: een inhoudswoord als het zelfstandig naamwoord *deel* uit regel 0002 in (11) kan uitsluitend in S-posities voorkomen:

(31) *deel* uitsluitend in S

in 2:	En deel der viten van Lutgarden	0002
	En deel dergherre die meer weten	4935(3)

⁹ Vermoedelijk speelt bijaccent geen rol bij het inpassen van het taalmateriaal in het jambische patroon; zie versregels als de volgende: -

Ymaginatie mochte toegen	0182(3)
Experientie doet verstaen	2007(3)
En vrai experiment gegeven	5562
Oc seen ons dewangelisten	2227(3)

in 4:	Dat ander deel van desen werke	0189
	Gevule en deel int herte binnen	6588
in 6:	Dis tides hadde en deel verloren	1862
	Tirst dat hi hadde en deel geclaget	8702
in 8:	Gave elken warde al sonder deel	5316
	Si holpen trekken hare en deel	7140

● **6 Wat doet de *Lutgart* met DIE/DE?**

In de *Lutgart* komen zowel *die* als *de* voor in functies die we nu met het bepaalde lidwoord associëren. De vorm *die* gedraagt zich als een functiewoord met een volle vocaal, en kan (dus) in alle metrische posities voorkomen:

(32) *die* in alle metrische posities

in 1:	Die viant pijnde mi te derne	2366
	Die consciencie, dar si mede	5463
	Die kapiteele in din beginne	0047(3)
	Die presecutie ende leet	0534(3)
in 2:	Na die nature die hi hevet	0104
	Op die materie so verstart	7887
	Na die sentientie, daer af seide	1670(3)
	In die possessie sijn gedaen	3594(3)
in 3:	Dat heft die viant al gedaen	0802
	Dos bleef die maget noch in vare	1386
in 4:	Doe ginge die ijonfrowen lesen	2476
	Gelijc dat die scifture ons seget	8840
in 5:	Dat parlement, die ijongelinc	1512
	Bescreven, dat die maget bat	1590
	Daer boven wert die gheest van hare	2579
in 6:	Van ijongen lieden die mesdaden	0981
	Noch nit verdragen die viant	3507
	Die boese mensche die tiran	0549(3)
in 7:	Die wilen clarre dan die dach	0561
	Want dat jujeerde Got die here	1890
	Van din viant die u die pine	13577

De gespelde vorm *de*, daarentegen, komt alleen voor in oneven, metrisch zwakke posities, en nooit daarbuiten.

(33) De vorm *de* alleen in W (nooit in S)

in 1:	[De hogste coninc] van den trone	3564
	[Die hogste coninc] van den trone	1330
	[De kracht] van din scifturen tonen	0756
	Iegen [die cracht] van din viande	2547
	[De vriheit] van gerechter minnen	0080
	Lutgart [die vriheit] van der kerken	5315(3)

	[De gracie] van der Godes hulden	2001
	[Die gracie] weder, dat si binnen	0877
in 3:	Hadde in [de werelt] hir gestaen	2289
	Got die [die werelt] al geboet	1163(3)
	Also ons [de vite] segt van hare	2880
	Also in [die vite] staet gescreven	7412
in 5:	So wart gevurt [de gheest] van hare	0800(3)
	Daer boven wert [die gheest] van hare	2579
in 7:	Af danken soude haddics [de macht]	1301(3) ¹⁰
	Dat hi [die macht] hare heft verleent	6700

De (bijna-) minimale paren geven aan dat het verschil tussen *die* en *de* niet afhankelijk is van het individuele zelfstandige naamwoord.

Uit de voorbeelden blijkt dat er geen enkele reden is om te veronderstellen dat de vorm *de* (of *d-* via synaloefa of proclisis) typisch het lidwoord zou zijn, en de vorm *die* typisch het aanwijzend voornaamwoord, of dat het verschil te maken zou hebben met 'klemtoon'. Beide vormen lijken te worden gebruikt voor 'het lidwoord' (wat niet per se betekent dat sprekers van het Middelnederlands het verschil tussen lidwoord en voornaamwoord precies zo beleefd hebben als wij nu).¹¹ De gevonden distributie volgt rechtstreeks uit twee assumpties die hier rijk zijn geïllustreerd: functiewoorden met volle klinkers zijn in de *Lutgart* vrij in hun metrische mogelijkheden, en sjalettergrepen mogen niet voorkomen in metrisch sterke posities. Doordat de laatste conditie rechtstreeks refereert aan de sja, weten we ook zeker dat de gespelde vorm *de* een uitgesproken vorm *d[ə]* weer geeft, en niet een 'zwakke' vorm met nog steeds een volle vocaal.

Alle zelfstandige naamwoorden van deze paragraaf beginnen tot nu toe met een medeklinker. Beginnen ze met een klinker, dan is de variatie iets anders: naast *die* bestaat dan *d-*. Omdat de twee varianten een lettergreep schelen, is het gebruik ervan aan het begin van de versregel afhankelijk van het klemtoonpatroon van het zelfstandig naamwoord dat er op volgt:

(34)	<i>D(ie)</i> aan het begin van de versregel	
-	Die órdne sent dat sijs beginnen	8087
	Die ógen hem begonden sopen	12080
	Die óverdaet. Mar des began	3122(3)
	Die abstinéantie mogen comen	9560
	Die institúcie hebbe ontfaen	0931(3)
	Die ewangélie, die tracteert	1120(3)
-	Dabdésse, die groet ongemac	4814
	Donsálegste ie van dinen magen	10694
	Dapóstelen, die marteleren	2635(3)
	Dimaginácie die men vurt	0172(3)
	Dewangelísten songen na	4025(3)

¹⁰ Deze versregel moet gelezen worden met synaloefa `over een h heen'. Dat komt soms voor.

¹¹ Situaties waarin *die* wordt gebruikt op de manier van het tegenwoordige aanwijzend voornaamwoord (*die abdesse*) ben ik in de *Lutgart* niet tegengekomen, wat niet zegt dat ze zich totaal niet voordoen.

Dat metrische probleem doet zich niet voor verderop in de versregel, waar dezelfde vocaalinitiële zelfstandige naamwoorde zowel door *die* als door *d-* voorafgegaan worden:

(35) <i>D(ie)</i> middenin een versregel vóór een klinker		
in 2:	In <i>dórdne</i> van den kordeliren	12427
	Want <i>dínge</i> van din paradise	11031
	Na <i>dordenánche</i> van den dage	2793
	Daer <i>dewangélie</i> op ghelach	4378(3)
in 3:	Began <i>donwillege</i> Yolent	3840
in 4:	Die boven <i>díngele</i> es verheven	0453
	Der silen <i>déewelike</i> leven	1678
in 5:	Oc seggen ons <i>dewangelísten</i>	2227
in 6:	Nochtan al waren <i>dógen</i> blent	0158(3)
	Van sinen sonden <i>dóverdaet</i>	0547(3)
	Van uwen bruder <i>daventúre</i>	12399
	Meest speciael mar <i>dopenbáren</i>	4592(3)
in 7:	Al daer T <i>ai</i> wires in <i>dabdíe</i>	7383
in 8:	Want hi begraven lach in <i>dérde</i>	4774(3)
vs.		
in 2:	Sprac <i>die elíjt</i> , nu es algader	11642
in 3:	Dat Got, <i>die éwelijke</i> vader	4265
	Daer gi <i>die órdne</i> houden moett	9643
	Daer hen <i>die íngele</i> in besin	1970(3)
	Als si <i>die ógen</i> hadde ontdaen	3966(3)
in 7:	Noch worme crupende in <i>die érde</i>	5069

Er zijn twee mogelijke analyses voor dit verschijnsel: het is het gevolg van verplichte metrische synaloefa, in dit geval uitgedrukt in de spelling; of dat van fonologie uit de spreektaal, proclisis, die via de spelling doordringt in de tekst. Juist omdat de spelling het uitdrukt, lijkt de kans op de juistheid van de tweede analyse het grootst.

[*Korte excursus over DAT.* Als in de *Lutgart* *die* en *de* naast elkaar voorkomen, rijst vanzelf de vraag of dat ook geldt voor *dat* en *'t*. Dat is niet zo (zoals in de literatuur ook is opgemerkt: zie bijv. Schönfeld-Van Loey 1970: 145-146). Zoals een functiewoord met een volle klinker betaamt, komt *dat* voor in alle metrische posities:

(36) <i>DAT</i> komt voor in alle metrische posities:		
in 1:	Dat vegevir al af gecochtt	1193
in 2:	In dat begin van desen werke	0035
in 3:	Die in dat schone paradijs	1739
in 4:	Nu dragen dat gebloide rijs	1740
in 5:	Die sile, ende in dat vremde lant	2286
in 6:	Hilt langan tijt in dat convent	0200
in 7:	Si sijn noch dommer dan dat dir	0933

Er bestaat net als voor *d(ie)* een verkorte vorm, maar zijn uiterlijk is het gevolg van clisis (er kan hier geen sprake zijn van metrische synaloefa) waarbij soms stemassimilatie optreedt:

(37)	Dambacht van sire abdijen dragen	11566
	Droch dat ambacht van dire abdien	9753
	Al hebdi dleven noch behouden	7238
	Dat lange leven sonder inde	1609
	Ic sal u dbispiel ochtic can	2041(3)
	Daer ic dat bispiel ave las	2133
	Diet fegevir daerave dwaet	4086
	Dat vegevir al af gecochtt	1193

Er doet zich geen enkel geval voor waarbij een mogelijke vorm [ðt] een volledige metrische positie dekt.]

● 7 Wat doet de *Lutgart* met een/'n?

Door onze Modern Nederlandse intuïties zijn we gewend om een gespelde vorm *de* ook meteen als [dð] te lezen. Maar dat geldt niet voor de vorm *en*. Toch is in de *Lutgart* deze laatste lidwoordvorm aan precies dezelfde restrictie onderhevig als *de*: hij mag niet in metrisch sterke posities voorkomen. Dus vinden we:

(38)	Afwisseling van <i>en</i> en <i>een</i>	
-	En argument? Ic saelt u toegen	0163(3)
	Dits een gewarech argument	13278
-	En dir prosent van groten prise	2888
	Pitance quam ochte een prosent	0716
-	So quam en Godes bode lise	0567(3)
	Des benic een gewarech bode	12433
-	Also gevulde en groet gemes	2976(3)
	Geschide aldaer; want een gemes	3054(3)
-	En harde schone exempelkijn	4534
	Noch een wel schone exempelkijn	6276
-	En man vermart en wel bekant	0750
	En heilech man ten tiden was	2173
	Dat was en wel gedegen man	8116
	Dat een goet man, en predekare	1002(3)
	Ende een begeven man, genomen	8203
	So waric een wel salech man	3689(3)
-	Te hare wert, mar een viant,	3649-3651 ¹²
	En drogenere ende een triwant,	
	Een van din valschen losengiren	

¹² De laatste regel van dit drietal heeft Een in regelinitiële positie, met inversie, als beklemtoond 'onbepaald voor-naamwoord'. Hetzelfde doet zich voor na regel 0163(3) (zie het eerste voorbeeld):

- 0163-4(3): ... toegen: Een die gebruiken mach sire ogen.

- Die leidde en harde onsalech lijf 13824-5
Ende een verwaten ende en quaet

Er is geen enkele reden om te veronderstellen dat systematisch *en* het lidwoord zou moeten zijn, en *een* het telwoord: beide varianten treden op in een functie die we nu het lidwoord zouden noemen, alleen: *en* komt alleen voor in W, wat alleen maar verklaard kan worden als we aannemen dat het [ɔn] representeert want zo'n vorm mag niet in S staan.

Niettemin is er een verschil tussen *e(e)n* en *d(i)e*: de volle vorm *die* mag als functiewoord in alle metrische posities voorkomen, en doet dat ook: zie (32). De vorm *een*, daarentegen, komt alleen in S voor: we vinden niet de equivalenten van alle regels in (32), maar dan met *een*. Daar kunnen verschillende verklaringen voor zijn, waarvan deze me vooralsnog het meest plausibel lijkt. De sjwavorm *en* [ɔn] zou (al) zo sterk kunnen zijn, dat hij altijd gebruikt wordt behalve als het niet kan, nl. in S.¹³ De alternantie tussen *die* en *de*, daarentegen, is echt optioneel, zodat alleen versregels worden uitgesloten met 'd[ɔ] in S'.

● Bibliografie

- Baehr, R. (1962).** *Spanische Verslehre auf historischer Grundlage*. Tübingen: Niemeyer.
- Besten, A. den (1983).** *Wilhelmus van Nassauwe. Het gedicht en zijn dichter*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Duyse, P. van (1854).** *Verhandelingen over den Nederlandschen Versbouw*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Fikkert, P. & H. Jacobs (red.) (te verschijnen).** *Development in Prosodic Systems*.
- Franck, J. & J. Verdam (1898).** *Jacob van Maerlant's Strophische Gedichten*. Groningen: Wolters.
- Gerritsen, W.P. (1982).** Coornhert and Boethius. A Side-light on the Genesis of Dutch Renaissance Verse. In D.H. Green, L.P. Johnson and D. Wuttke (red.), *From Wolfram and Petrarch to Goethe and Grass. Studies in Literature in Honour of Leonard Forster*. Baden-Baden: Valentin Koerner Verlag, p.307-322.
- Gerritsen, W.P. (1985).** Waar heeft Willem van Afflighem zijn jamben vandaan? In J. Nijen Twilhaar, N. Pak & F. Weerman (red.), *Liber Amicorum Jules van Oostrom, Vooy's 4* (extra), p.26-27.
- Gysseling, M. (1971).** Boekbeoordelingen. *De Nieuwe Taalgids* 64, p.311-317.
- Gysseling, M. (1985).** *Corpus van Middelnederlandse Teksten (Tot en met het Jaar 1300)*. Reeks II: Literaire handschriften, Deel 5: Sente Lutgart. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Halle, M., and S.-J. Keyser (1971).** *English Stress: its Form, its Growth, and its Role in Verse*. New York: Harper and Row.
- Hayes, B. (1983).** A grid-based theory of meter. *Linguistic Inquiry* 14, p.357-394.

¹³ Een lezer observeert terecht dat sommige woorden twee gespelde *Lutgart*-vormen hebben, zoals *daer/dar*, en vraagt zich af waarom deze niet op een lijn gesteld worden met *een/en*. Het verschil is dat de twee varianten *daer/dar* allebei vrij in zowel S als W voorkomen (dat kan gemakkelijk worden gecontroleerd via Gysseling's index), wat wijst op spellingsvariatie. Maar dat is niet waar het verschil tussen *een* en *en* op wijst.

- Hayes, B. (1989).** The Prosodic Hierarchy in Meter. In P. Kiparsky and G. Youmans (red.), *Rhythm and Meter*. Phonetics and Phonology Vol.1, New York: Academic Press, p.201-260.
- Horst, J.M. van der & F.J. Marschall (1989).** *Korte geschiedenis van de Nederlandse Taal*. Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.
- Kallen, M. van der (1938).** *Een Grammatical and Rhythmisch Onderzoek van Hadewijchs Poëzie*. Den Haag: Cedo.
- Kiparsky, P. (1975).** Stress, Syntax and Meter. *Language* 51, p.576-616.
- Kiparsky, P. (1977).** The rhythmic structure of English verse. *Linguistic Inquiry* 8, p.189-247.
- Knuvelde, G.P.M. (1970/1982).** *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde, deel I* (Van de aanvang tot de vroege Renaissance). Den Bosch: Malmberg (achtste druk).
- Komrij, G. (red.) (1992).** *De Nederlandse Poëzie van de 19de en 20ste Eeuw in 1000 en enige Gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Loey, A. van (1970).** *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands*. Zutphen: Thieme (achtste druk).
- Loey, A. van (1971).** *Middel nederlandse Spraakkunst, II. Klankleer*. Groningen: Wolters-Noordhoff (zesde herziene uitgave).
- Mak, J.J. (1960).** *Floris ende Blancefloer*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Mantingh, E. (1998).** De derde man. Op zoek naar Willem van Afflighem, auteur van het *Leven van Lutgart*. In J.D. Janssens e.a. (red.), *Op Avontuur. Mideleeuwse Epiek in de Lage Landen*. Amsterdam: Prometheus, p. 159-178.
- Mantingh, E. (2000).** *Een Monnik met een rol. Willem van Afflighem, het Kopenhaagse LEVEN VAN LUTGART, en de fictie van een meerdaagse voorlezing*. Proefschrift, Universiteit Utrecht.
- Mierlo, J. van (1935).** Willem van Afflighem en Het Leven van Jesus en het Leven van Sinte Lutgart. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, Augustus 1935.
- Mierlo, J. van (1946).** *Jacob van Maerlant, zijn leven, zijn werken, zijn betekenis*. Turnhout: Drukk. J. van Mierlo - Proost.
- Overdiep, G.S. & G.A. van Es (1946).** *Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIe Eeuw*. Antwerpen: Standaard Boekhandel.
- Smith, B.H. (1968).** *Poetic Closure: A Study of how Poems End*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Spaans, Y. & L. Jongen (1996).** *Het Leven van Lutgard. Bloemlezing uit het Kopenhaagse Handschrift*. Hilversum: Verloren.
- Toorn, M.c. van den, W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn & J.M. van der Horst (red.) (1997).** *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*. Amsterdam University Press.
- Veerdeghem, F. van (1899).** *Leven van Sinte Lutgart, tweede en derde boek. Naar een Kopenhaags Handschrift*. Leiden: E.J. Brill.
- Zieleman, G.C. (1987).** De Versifikatie van de 'Limburgse Aiol' en 'Van Sente Lutgart'. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 103, p.81-118.
- Zonneveld, W. (1992).** Van Afflighem en Chaucer: Het Leven van Sinte Lutgart als jambisch gedicht. *Ruygh-Bewerf XVII, Vakgroep Nederlands, Universiteit Utrecht*. Herzien uitgegeven, Münster: Nodus Publikationen (2000).

Zonneveld, W. (1993). 700 jaar Nederlandse klemtoon (en weinig veranderd). *Spektator* 22, p.198-222.

Zonneveld, W. (1999). *Lutgart, Willem and Geoffrey; 13th century Dutch metre in a European Context*. Ms., Research Institute for Language and Speech (O.T.S.), Utrecht University.

Het facultatieve *om* na illocutionaire werkwoorden

MAURICE VLIEGEN*

Abstract

The Dutch preposition *om* can be used as a complementizer introducing infinitival complements. The article focuses on a class of 11 matrix verbs that have all to do with communication ('illocutionary verbs') and that have all *om* as an optional complementizer. The central question of the paper is, whether this optional *om* occurs in free variation or not. Are there factors that influence the choice of *om*? To answer this question a corpus is analyzed. It turns out that 'speaker subjectivity' is the main determining factor in the occurrence of *om*.

• Inleiding

Sinds 1984 is er een aantal publicaties verschenen die het gebruik van *om* in de verbinding *om te* in zijn algemeenheid of in een bepaald gebruik tot thema hadden. Hoewel in enkele van deze bijdragen, bijvoorbeeld Blom (1984) en Janssen (1991), relevante observaties en analyses te vinden zijn, is men er naar mijn mening nog niet helemaal in geslaagd een voldoende adequate verantwoording van met name de betekenis(aspecten) te geven. Ook recentere analyses, m.n. die in Vliegen (1997) en Pardoën (1998) zijn niet bevredigend.

In deze bijdrage probeer ik aannemelijk te maken dat een uitgangspunt voor een dergelijke verantwoording zou kunnen liggen bij die werkwoorden die *om* facultatief toestaan. Immers slechts bij facultatief gebruik laten zich met behulp van corpusdata vindplaatsen met en zonder *om* vergelijken.

Daarbij gaat het mij met name om bepaalde illocutionaire¹ werkwoorden, zoals *aanbevelen* en *beloven*.

* Adres auteur: Vrije Universiteit, Opleiding Duits, De Boelelaan 1105, 1081HV Amsterdam. E-mail: m.vliegen@let.vu.nl. Een deel van dit onderzoek werd binnen het EU-project DELIS (CEC, LRE 61.034) van 1993-1996 als lid van de IFOTT-onderzoeksgroep 'Lexicon' verricht. Voor commentaar op eerdere versies dank ik Peter-Arno Coppen, Theo Janssen, Marjolijn Verspoor, een anonieme beoordelaar van NT en de redactie van NT. Voor zijn hulp bij de statistische analyse bedank ik Cor Koster.

¹ Deze term is ontleend aan Searle (1976:6), zie ook Vanparijs (1993). Searle maakt hier verschil tussen 'illocutionary acts' (niet taalspecifiek) en 'illocutionary verbs' (taalspecifiek). Deze werkwoorden hoeven niet per se performatief gebruikt te worden. Als voorbeelden van illocutionaire werkwoorden die helemaal niet performatief gebruikt worden noemt hij 'boast' en 'threaten' (zie ook noot 20). Verhagen (1996:256) duidt ze aan als werkwoorden met "een communicatief betekenismoment".

Deze bijdrage is als volgt opgebouwd: In paragraaf 1 geef ik een overzicht van de voor mij relevante gebruikswijzen van *om* en ga ik in op de voor mij in eerste instantie ter zake doende publicaties, in paragraaf 2 presenteer ik twee tabellen met corpusmateriaal uit het 38-miljoen-corpus van het INL (vanaf hier: 38MLN)² met daarin een aantal werkwoorden uit de genoemde groep. Vervolgens ga ik in op betekenisaspecten van die werkwoorden, met name ook op het ‘agens’-onderwerp en op de verhouding van de spreker tot het type onderwerp in de vindplaatsen van die werkwoorden in het 38MLN-corpus. In paragraaf 3 geef ik een verklaring voor de data uit paragraaf 2 door in te gaan op de relatie tussen spreker en ‘agens’-onderwerpen. In 3.1 ga ik in op het voorkomen van ‘thema’-onderwerpen in passieve matrixzinnen bij *te*-infinitiefcomplementen, in 3.2 geef ik een resumé. Paragraaf 4 vormt de samenvatting.

● I Het gebruik van *om* in infinitiefcomplementen in het Nederlands

In Haeseryn et al. (1997:1110-1112) (vanaf hier: de ANS) worden een aantal contexten opgesomd waarin *om* uitgesloten, facultatief of verplicht is. Ik geef hieronder aan welke contexten voor mij in eerste instantie van belang zijn.

1. Het gebruik van *om* is uitgesloten als de beknopte bijzin fungeert als lijdend voorwerp bij werkwoorden met de betekenis ‘(een vorm van) zeggen/bemerken’ (zin (1)). Op dit type ga ik in deze paragraaf en in subparagraaf 2.1.1 in.

(1) Moeder zei (**om*) vroeg thuis te zullen zijn. (ANS:1111)

2. Het gebruik van *om* is facultatief als de beknopte bijzin fungeert als voorwerp bij een aantal andere [anders dan onder 1, MV] werkwoorden/werkwoordelijke uitdrukkingen zoals *beloven*, *proberen*, *verlangen* of *het beu zijn* (zinnen (2) en (3)). De illocutionaire werkwoorden uit deze groep staan in dit artikel centraal.

(2) Je moet me beloven (*om*) nu eens op tijd naar bed te gaan.

(3) Ik verlangde ernaar (*om*) eindelijk eens kennis met haar te maken.
(ANS:1111)

3. Het gebruik van *om* is verplicht in beknopte bijzinnen in enkele vaste uitdrukkingen zoals in zin (4).

(4) Ik vind het, *om* het zacht uit te drukken, een weinig doordacht voorstel.
(ANS:1111)³

2 Dit corpus bevat naast krantenteksten ook de weergave van niet-spontaan mondeling taalgebruik bijvoorbeeld uit het Jeugdjournaal. Het in deze bijdrage incidenteel gebruikte 27MLN-corpus bevat uitsluitend krantenteksten (NRC).

3 De nummering van alle voorbeelden in deze bijdrage is aangepast.

Bij de werkwoorden uit groep 2, die de centrale categorie in dit artikel vormen, gaat het om een nogal heterogene groep (vgl. Van Haften (1991:148-150;155-166)).⁴ Wat betekenis betreft zo verschillende werkwoorden als *bevallen* en *ergeren*, *trachten* en *afkeuren* of *ingaan tegen* en *waarschuwen voor*, waarbij de infinitiefconstructie respectievelijk als onderwerp, als lijdend voorwerp en als voorzetselvoorwerp fungeert, behoren tot die groep.

Ik heb me om meerdere redenen beperkt tot de bovengenoemde, relatief kleine, groep illocutionaire werkwoorden. Ten eerste gaat het hier om een semantisch gezien duidelijk identificeerbare groep: alle werkwoorden behoren tot hetzelfde semantisch veld. Dat semantisch veld is in zijn samenstelling relatief goed onderzocht zodat de onderlinge betekenisverschillen tenminste globaal bekend zijn. Bij de analyse van een dergelijke homogene groep zou het derhalve mogelijk moeten zijn de invloed van bijvoorbeeld de werkwoordbetekenis te scheiden van mogelijke andere betekenisaspecten. Deze groep werkwoorden is ook in syntactisch opzicht relatief homogeen: het verzwegen subject wordt verplicht geïnterpreteerd als een syntactisch al dan niet gerealiseerd argument van het matrixwerkwoord (samenvattende formulering naar Van Haften 1991) en de infinitiefconstructie heeft de functie van direct object.⁵

Bovengenoemde keuze kent uiteraard zijn beperkingen. Het zou zo kunnen zijn dat de voorgestelde analyse alleen bij deze groep van werkwoorden van toepassing is en dat de reikwijdte van de conclusies dus beperkt is. Om te kunnen vaststellen of de conclusies generaliseerbaar zijn met betrekking tot andere werkwoorden of zelfs andere lexicaal eenheden is nader onderzoek noodzakelijk.

Ik ga nu eerst op de relevante literatuur in. Ter verklaring van de betekenis van *om* zijn met name twee aspecten aan de orde: de "sprekergeoriënteerdheid" (Blom 1984:175) en de semantische status van de propositie uitgedrukt in de infinitiefconstructie (Janssen 1991).

Bij de vergelijking van *te*-infinitiefconstructies met en zonder *om* komt Blom (1984:175) tot de conclusie dat de "twee soorten infinitief in tal van situaties inwisselbaar zijn", waarbij het verschil hem vooral zit in de sprekergeoriënteerdheid van *om*. Bij de absolute infinitief (vergelijk zin (4)) is daarbij sprake van een "positie kiezen" van de spreker (1984:174). Blom is van mening dat de spreker in deze constructie "categorisch" (1984:174) afwijst. Ook is er altijd een element van "distantiëring" (1984:174). "D[i]e 'om-achtige relatie' [Bloms aanhalingstekens, MV] is er een van afstand, distantie" (1984:174). Ook in combinatie met complementsinfinitieven (vergelijk de zinnen (2) en (3)) distantieert de spreker zich van de infinitiefhandeling en plaatst deze in een "ver van hèm verwijderd verschieft" (1984:175). Blom (1984:173) contrasteert zo de absolute *om*-infinitieven in zin (5) met de door haar als "affectieve" infinitief aangeduide *te*-infinitief in zin (6). Meer dan in zin (6) zou de spreker met zin (5) aangeven dat hij het "bedoelde spelpeil" niet haalt. In zin (7) geeft de spreker volgens Blom aan de in de bijzin gedane uitspraak niet te onderschrijven.

4 Van Haften spreekt bij de inleiding tot elke door hem onderscheiden groep over "werkwoorden die ..." Het wordt niet duidelijk hoe deze verzameling tot stand is gekomen en ook niet in hoeverre ze volledig is.

5 De enige uitzondering vormt het door Van Haften merkwaardigerwijs nergens genoemde *dreigen*. Hier heeft de infinitiefconstructie de vorm van een niet verplicht voorzetselvoorwerp: *hij dreigde (ermee) te komen*. Ik heb het opgenomen vanwege de semantische overeenkomsten en verschillen met *beloven* en *weigeren* (zie ook Verhagen (1995)).

- (5) *Om* zo mooi te kunnen spelen!
- (6) Zo mooi te kunnen spelen!
- (7) Maar *om* nou te zeggen dat ik me geamuseerd heb ... (1984:174)

De spreker geeft naar Bloms mening in de zinnen (5) en (6) een schets van een nog niet en in zin (7) van een niet bereikte situatie. Het aspect van afstand in de zinnen (5) en (7) komt volgens haar ook in het gebruik als in zin (8) voor, zij noemt dit een gebruikswijze die nauw verwant is met de “doel-betekenis”, maar ook met die in het infinitiefcomplement in zin (9):

- (8) *Om* eerlijk te zijn: ik geloof er niets van.
- (9) Ik stelde hem voor (*om*) elkaar op de hoogte te houden van de vorderingen. (1984:174/175)

Met name een zin als (9) krijgt volgens Blom ten opzichte van zijn *om*-loze variant een “ankering in de spreesituatie” (1984:175).⁶ Door het gebruik van *om* is de spreker aanwezig.

Blom komt tot haar conclusie aan de hand van enkele opmerkingen en een paar goed gekozen voorbeelden. Uit Bloms eigen voorbeelden, zoals bijvoorbeeld zin (9), wordt echter al duidelijk dat wat zij als ‘afstand’ aanduidt niet altijd negatief hoeft te zijn, getuige ook de volgende vindplaats (zin (10)) uit het Leidse corpus (38MLN). Elementen als ‘distantie’ of ‘afstand’ lijken hier niet aan de orde:

- (10) Ik beloof spontaan *om* dan nog een keer terug te komen. (38MLN)

In een later artikel spreekt Blom (1990:17) van een “dynamische betrokkenheid”. Helaas wordt niet voldoende duidelijk aan wie die betrokkenheid moet worden toegeschreven. De spreker, de referent van het onderwerp?

In haar studie naar de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis probeert Pardoën (1998:421) de functie van *om* te verduidelijken. Zij gaat ervan uit dat *om* een “grensmarkerende” functie heeft zodat er naar haar mening sprake is van een onafhankelijke conceptualisering van de infinitiefconstructie. Pardoën interpreteert mede op grond van Bloms artikelen de scheidende functie van *om* als “rationele tussenkomst van de spreker” (1998:422). In Pardoëns interpretatie van Blom (1990) vertoont de referent van het onderwerp een bewuste gerichtheid op de stand van zaken in de infinitiefconstructie. In feite echter, zo betoogt ze, gaat het hier om de tussenkomst van de spreker die “de subjectreferent verantwoordelijk” stelt voor de genoemde gerichtheid. Zij illustreert deze opvatting aan de hand van zin (11), waar een bewuste gerichtheid van het onderwerp niet aannemelijk is. Het specifieke karakter van dit type zinnen wordt naar haar mening veroorzaakt doordat “de hoorder op grond van zijn ervaring met andere gevallen, ook hier in eerste instantie de neiging heeft om de rationele tussenkomst van de spreker af te schuiven [‘toe te schrijven aan’ is mijns inziens een adequatere formulering, MV] op de referent van het subject” (1998:423).

- (11) Hij emigreerde naar Afrika om daar al spoedig te sterven.

⁶ In de terminologie van Cognitive Grammar (Langacker (1990 en 1991)) zou *om* hier dan een zogenaamd ‘grounding element’ zijn.

In een bespreking van Van Haaften (1991), komt Janssen tot de conclusie dat zinnen waarin een (facultatief) *om* mogelijk is in tegenstelling tot zinnen waarin *om* niet mogelijk is “een verondersteld oogmerk” in de zin van “doelgerichtheid (oriëntatie, bestemming)” (1991:333) aanduiden. Janssen (1991:338) presenteert een indeling in “drie interpretaties” van infinitiefconstructies:

- (12) Karel probeerde (*om*) goed op te letten.
 (13) Karel beweert (**om*) goed op te letten.
 (14) Karel zei me (*om*) goed op te letten.

In zin (12) wordt volgens Janssen een ‘potentiële stand van zaken’ uitgedrukt. Deze potentialiteit wordt door het gebruik van *om* expliciet gemaakt. In zin (13) is daarentegen sprake van een ‘reële stand van zaken’, niet van een potentiële stand van zaken: *om* is dan niet mogelijk. Zin (14) heeft twee interpretaties: in het ene geval is *Karel* het begrepen onderwerp van de infinitief (het onderwerp ‘controleert’), in het andere geval *me* (het voorwerp ‘controleert’). De eerste interpretatie is dezelfde als in zin (13), een actuele situatie, *om* is dan uiteraard uitgesloten, de tweede interpretatie duidt Janssen als ‘virtueel’ aan omdat een advies als “let goed op” nu eenmaal wel of niet opgevolgd kan worden en er dus geen waarheidswaarde mee verbonden kan worden.⁷ Zowel in de potentiële als in de virtuele stand van zaken is *om* mogelijk.

Enigszins veralgemenend kan geconcludeerd worden dat het in de bij de *te*-infinitieven uitgedrukte proposities met *om* gaat om nog te realiseren gebeurtenissen. Door het gebruik van *om* zou de spreker met betrekking tot die propositie distantie in acht nemen. Gezien het feit dat er werkwoorden zijn die wel infinitiefconstructies met *om* toelaten, bijvoorbeeld *beloven* en *proberen*, maar ook werkwoorden die dit niet doen, bijvoorbeeld *zeggen* en *beweren*, speelt de werkwoordbetekenis mogelijkwerwijs ook een rol. In paragraaf 2 zal het corpusmateriaal op bovengenoemde aspecten bekeken worden.

Voorafgaande aan de presentatie en analyse van de data wil ik eerst nog ingaan op het uit de ‘cognitive grammar’ stammende begrip ‘subjectiviteit’ zoals dat in Verhagen (1995), (1996) en (2000) wordt gebruikt.⁸ Verhagen (1995) verklaart met behulp van het begrip subjectivering (‘subjectification’) het verschil tussen de beide volgende zinnen:⁹

- (15) Hij beloofde de grondwet te verdedigen.
 (16) Het debat belooft spannend te worden.

In zin (15) is sprake van een belofte van de kant van de referent van het expliciet aanwezige (‘on stage’)¹⁰ ‘agens’-onderwerp (‘Hij’).¹¹ Met het infinitiefcomplement (‘de grond-

⁷ Het verschil tussen ‘potentieel’ en ‘virtueel’ zit hem in de ‘controleerder’, in het eerste geval is dat het onderwerp van de matrixzin, in het tweede het voorwerp.

⁸ Verhagen gaat niet in op het gebruik van *om* maar zijn opmerkingen aan de hand van met name *beloven* zijn relevant voor het hier behandelde thema.

⁹ Verhagen gaat ook in op soortgelijke verschillen bij *dreigen* en *weigeren*.

¹⁰ Ik veronderstel de toneelmetaforen uit Langacker (1990) als inmiddels bekend.

¹¹ Verhagen (1995:104) schrijft “to the referent of the subject”. Het belang van de toevoeging ‘agens’ zal verderop in deze bijdrage duidelijk worden.

wet te verdedigen') wordt de inhoud van die belofte tot uitdrukking gebracht. Er is sprake van een bepaalde door de referent van het onderwerp aangegeven (positieve) verwachting, mogelijkerwijs door zijn publiek gedeeld, met betrekking tot het uitvoeren van de genoemde handeling door de betreffende referent op grond van de aangegane verplichting. In zin (16) is deze verwachting ook aanwezig maar deze kan niet herleid worden tot een belofte van de kant van de referent van het onderwerp ('Het debat'). De subjectieve oriëntatie kan slechts aan de conceptualiseerder/spreker worden toegeschreven; deze is echter in de betreffende zin afwezig ('off-stage').

Het verschil tussen de beide zinnen (15) en (16) duidt Verhagen (1995) en (2000) met het begrip *personagesubjectiviteit* ("character subjectivity") aan. Deze is herleidbaar tot de referent van het onderwerp en is dus in (16) afwezig. Daarnaast introduceert Verhagen het begrip *sprekerssubjectiviteit* ("speaker-hearer subjectivity"):¹²

(17) Ik beloofde naar het feestje te komen.

(18) Hij beloofde naar het feestje te komen.

In zin (17) is er sprake van twee voor het begrip relevante niveaus van interpretatie. Het eerste is dat van het ingebodde infinitiefcomplement, het tweede is dat van een onderwerp in de matrixzin dat hier tevens de conceptualiseerder/producent van de uiting is. In zin (18) zijn beide niveaus eveneens aanwezig: er wordt iets beloofd en er is een onderwerp/conceptualiseerder. Het verschil met zin (17) bestaat erin dat in zin (18) onderwerp en conceptualiseerder niet gelijk zijn. Het zou zo kunnen zijn dat de hoorder/lezer redenen heeft om aan te nemen dat het bericht, inhoudende dat iemand iets belooft, met opzet in deze vorm aan hem gepresenteerd wordt door de producent van de uiting, die in dit geval niet identiek is aan de referent van het onderwerp 'Hij': mogelijkerwijs verschillen spreker en referent van het onderwerp in hun conclusies etc. Deze tweede soort van subjectiviteit in zin (18) noemt Verhagen *sprekerssubjectiviteit*.

Het effect van een producent die niet identiek is met een 'belover', i.e. referent van het onderwerp, kan als volgt geïllustreerd worden. Als de producent met zin (19B) bericht dat iemand beloofd heeft te komen dan heeft dit niet dezelfde kracht als wanneer hij dat met zin (19B') had gedaan.

(19) A: Komt Peter naar het feestje?

B: Tuurlijk, hij heeft het beloofd.

B': Ik belooft het.

De argumentatieve richting is hetzelfde maar het commitment is minder.¹³

Samenvattend: de zinnen (15) en (16) verschillen met betrekking tot *personage-subjectiviteit* ('Hij' versus 'subjectief oordeel'), ze komen overeen met betrekking tot spre-

¹² De Nederlandse benamingen zijn uit Verhagen (1996).

¹³ Verhagen (2000) laat dit zien aan de hand van twee mogelijke vervolgen. Het eerste vervolg is het verwachte vervolg.

(i) Hij beloofde te komen dus hij kan elk moment hier zijn.

(ii) Hij beloofde te komen maar ik vertrouw het niet helemaal.

kerssubjectiviteit. In een zin als (16) wordt als het ware het niveau van een met de spreker niet identieke conceptualiseerder overgeslagen. Bij dit gebruik van *beloven* is *om* uitgesloten. De zinnen (17) en (18) komen overeen op het punt van personage-subjectiviteit, een belofte van de kant van de referent van het onderwerp in de matrixzin, ze verschillen op het punt van sprekerssubjectiviteit. In het ene geval (17) zijn spreker en referent van het ‘agens’-onderwerp identiek, in het andere (18) niet. In paragraaf 3 zal ik op de relatie met het gebruik van *om* ingaan.

● 2 Illocutionaire werkwoorden met *om te* versus *te*

In dit deel worden elf illocutionaire werkwoorden gepresenteerd. Ze komen zowel met een *om te*- als met een *te*-complement voor en ze vertegenwoordigen een aardige doorsnee¹⁴ van de verschillende types binnen de groep van illocutionaire werkwoorden, ze zijn namelijk van assertieve, commissieve dan wel directieve aard. Het betreft de volgende werkwoorden: *beloven*, *dreigen*, *toezeggen* en *weigeren* als commissieve werkwoorden, *aanbevelen*, *aanraden*, *adviseren*, *verzoeken*, *voorstellen* en *vragen*¹⁵ als directieve werkwoorden, en ten slotte *aankondigen*, dat als illocutionair neutraal zou kunnen worden gekarakteriseerd.¹⁶ Dit werkwoord kan niet alleen mededelingen maar ook dreigementen, beloftes, besluiten enz. inleiden (zie verder beneden).

Op *aankondigen*, *dreigen* en *weigeren* na hebben alle werkwoorden in een standaard actieve zin de volgende semantisch-syntactische kenmerken: het gaat om driewaardige predicaten met een ‘agens’, de spreker,¹⁷ als onderwerp, een ‘experienter’, de hoorder, als meewerkend voorwerp - deze rol is overigens vaak niet expliciet aanwezig - en een ‘thema’, het betreffende infinitiefcomplement als voorwerp waarmee de te realiseren stand van zaken tot uitdrukking wordt gebracht. Die propositionele inhoud geldt dus als te verwezenlijken maar nog niet verwezenlijkt. Verder blijft het onderwerp van het infinitiefcomplement impliciet. Normaal gesproken is dit onderwerp bij assertieve en commissieve werkwoorden coreferentieel met het onderwerp van het hoofdwerkwoord en bij directieven met het meewerkend voorwerp van het hoofdwerkwoord (Comrie 1984:87). Drie van de bovengenoemde werkwoorden vormen een uitzondering: *aankondigen*, *dreigen*¹⁸ en *weigeren* kennen de combinatie van een infinitief-

¹⁴ Een aantal voor de hand liggende werkwoorden is niet opgenomen omdat ze niet vaak genoeg in dit toch omvangrijke corpus voorkomen: *afraden*, *bevelen*, *eisen*, *ontraden*. Uiteraard zijn daarbij slechts de vindplaatsen met *te*-complementen met of zonder *om* bekeken.

¹⁵ Een aantal contexten liet een keuze tussen de lezing ‘vragen om’ in de zin van *verzoeken* en een lezing ‘uitnodigen’ niet toe. Ik heb besloten ze te beschouwen als behorende tot één lezing.

¹⁶ Searle (1976:22) rekent het Engelse pendant ‘announce’ tot de werkwoorden die “do not mark separate illocutionary points, but rather the style or manner of performance of an illocutionary act. Paradoxically as it may sound, such verbs are illocutionary verbs, but not names of kinds of illocutionary acts”. Vanparijs (1993) rekent ‘announce’ zonder verder commentaar tot de ‘assertives’.

¹⁷ In het vervolg zal ik de term ‘agens’ gebruiken omdat de term ‘spreker’ tot verwarring kan leiden, enerzijds als specificering van de semantische rol bij het werkwoord, anderzijds als spreker/conceptualiseerder van de gehele uiting. Ik gebruik ‘spreker’ slechts in de laatste betekenis. Eenzelfde verschil maak ik tussen ‘experienter’ en ‘hoorder’.

¹⁸ Janssens voorbeeld in noot 20 is in tegenspraak met de hier geclaimde tweewaardigheid van *dreigen*. Naar mijn mening kan *dreigen*, net als het Engelse ‘threaten’, wel een indirect object hebben maar niet gelijktijdig een infinitiefcomplement, zulks in tegenstelling tot het Duits: **she threatened him to come vs. sie drohte mir zu kommen* (Panther 1997:431 noot 4).

complement én een meewerkend voorwerp niet en gelden dus als tweewaardig. Bovendien gaat het bij de twee laatste werkwoorden om propositionele inhoud die voor wat betreft het onderwerp, bij voorkeur, niet verwezenlijkt worden.

Ten slotte wijs ik er nog op dat het in deze bijdrage bij de betreffende werkwoorden uitsluitend om die lezingen gaat die potentieel een illocutionair karakter hebben. Zo ontbreken bijvoorbeeld *beloven* en *dreigen* in de zin van ‘staan te gebeuren’. Het betreft hier de interpretatie waarin geen sprake is van personage-subjectiviteit. Het gebruik van *om* is dan uitgesloten (zie paragraaf 3).

2.1 De data: vier groepen

Voor de geselecteerde werkwoorden is onderzocht, met behulp van een corpus van 5995 voorkomens in totaal, hoe frequent zij voorkomen met en hoe frequent zonder *om*. De resultaten worden gegeven in Tabel 1.

38 MLN Groep	werkwoord	<i>om te</i> -infinities		<i>te</i> -infinities		totaal aantal
		percent	aantal	percent	aantal	
I	<i>aanbevelen</i>	33,3%	22	66,6%	44	66
	<i>aanraden</i>	28,5%	63	71,5%	158	221
	<i>adviseren</i>	27,4%	100	73,6%	264	364
	<i>voorstellen</i> ¹⁹	27,2%	260	72,8%	696	956
II	<i>vragen</i>	24,0%	322	76,0%	1020	1342
	<i>verzoeken</i>	14,6%	118	85,4%	690	808
III	<i>beloven</i>	13,5%	60	86,5%	384	444
	<i>toezeggen</i>	12,0%	39	88,0%	286	325
IV	<i>weigeren</i>	7,3%	79	92,7%	998	1077
	<i>dreigen</i> ²⁰	4,2%	10	95,8%	228	238
	<i>aankondigen</i>	1,9%	3	98,1%	151	154
Totaal			1076		4919	5995

Tabel 1. *te*-Infinitiescomplementen bij illocutionaire werkwoorden

Bij de bespreking van de resultaten uit deze tabel ga ik voornamelijk in op de verschillen tussen de groepen I - IV. Algemeen blijkt dat het *te*-infinitiescomplement bij alle werkwoorden het frequentst is, echter ook dat er aanzienlijke verschillen tussen de individuele werkwoorden optreden met betrekking tot het voorkomen van *om*.²¹ Ik heb vier groepen onderscheiden. In groep I zitten uitsluitend directieve werkwoorden; zij vertonen

¹⁹ Bij dit werkwoord werden 233 voorkomens niet meegeteld waarbij het (blijkbaar) om een vaste formule gaat. Het betreft de handelingen van de Tweede Kamer waarin met grote regelmaat het volgende stramen voorkomt: *de voorzitter: ik stel voor ... te* [infinities]. In deze context komt geen één voorbeeld met *om* voor..

²⁰ Hoewel het performatief gebruik van dit werkwoord dubieus is, rekent Searle (1975:6) het tot de illocutionaire werkwoorden: ?? *Bij dezen dreig ik je bij de politie aan te geven* (voorbeeld en oordeel Theo Janssen). Zie ook noot 1.

²¹ Wellicht ten overvloede wijs ik erop dat deze percentages slechts als tendens gezien kunnen worden en bovendien in strikte zin slechts geldig zijn voor dit corpus.

procentueel relatief veel gevallen van *om te* (27,2%-33,3%). In groep II zitten eveneens twee directieve werkwoorden, waarbij *verzoeken* een relatief laag percentage (14,6%) *te*-infinities met *om* laat zien. Het verschil tussen deze twee groepen betreft de mogelijkheid tot verandering van de standaard aanwezige experiencer-oriëntatie van het infinitiefcomplement in agens-oriëntatie (zie hieronder). De twee commissieve werkwoorden in groep III vertonen procentueel een gemiddeld aantal gevallen (12,0%-13,5%), de drie resterende illocutionair gezien gemengde werkwoorden in groep IV ten slotte vertonen nauwelijks gevallen van *om* (1,9%-7,3%). Een chi-kwadraat analyse van de data in tabel 1 toonde een significante relatie tussen de werkwoordsgroepen en het soort infinitief aan ($\chi^2 = 262,49$, $df = 3$, $p < 0.001$).

2.1.1 De lexicale betekenis van de matrixwerkwoorden

In het onderstaande zal ik proberen duidelijk te maken dat de verschillen tussen de groepen met de lexicale betekenis van de werkwoorden in die groepen te maken hebben. De werkwoorden uit groep I en II laten zich informeel (Searle 1976:11) als volgt omschrijven: bij uitingen met een directief karakter zet de ‘agens’ de ‘experiencer’ ertoe aan datgene uit te voeren wat door de propositionele inhoud van het infinitiefcomplement wordt gerepresenteerd.²² Een standaardvoorbeeld hiervoor is de volgende zin met een directief werkwoord:

(20) Jan beveelt hun om te vertrekken → Zij vertrekken

Nu is bekend (bijv. Van Haften 1991:70) dat sommige directieve werkwoorden, in afwijking van hun normale gedrag, in zinnen met bijvoorbeeld *mogen* ook coreferentie van het impliciete onderwerp van het infinitiefcomplement en de ‘agens’ van het hoofdwerkwoord toelaten:

(21) a Jan vraagt/verzoekt hun om te vertrekken. → Zij vertrekken
b Jan vraagt/verzoekt hun om te mogen vertrekken. → Jan mag vertrekken

Dat zijn dus precies de werkwoorden uit groep II. De ‘agens’ vraagt de ‘experiencer’ iets te doen dat ten voordele van de ‘agens’ plaatsvindt (Wierzbicka 1987:50) en daarbij kan het uiteraard ook om het ‘verlenen van toestemming’ gaan. Enkele voorbeelden uit het corpus illustreren het gebruik van *mogen* als in zin (21b), waar de ‘agens’ tot verzwegen onderwerp van het infinitiefcomplement wordt:

(22) Japan had recht op het afschieten van 300 walvissen per jaar, maar heeft nu verzocht om er daar 100 te mogen bij doen. (38MLN)

(23) [Omdat] de kinderen uit het gezin inmiddels een boerderij hadden aangekocht

²² Searle onderscheidt “very modest ‘attempts’ [zijn aanhalingstekens, MV]”, hij geeft als voorbeeld ‘invite’ en ‘suggest’ en “very fierce attempts” als ‘insist’.

in het naburige Hollandsche Veld, verzocht de raadsman om de verhuizing tot na nieuwjaar te mogen uitstellen. (38MLN)

Voor de werkwoorden uit groep I ligt de zaak geheel anders. In zin (24b) ontstaat een conflict tussen de betekenis van het werkwoord die impliceert dat de ‘agens’ de ‘experiencer’ iets wil laten doen, dat de ‘agens’ ten opzichte van de uitvoering positief staat en dat volgens de ‘agens’ deze uitvoering in het belang van de ‘experiencer’ is (Wierzbicka 1987:181), en de betekenis van het werkwoord *mogen* waarmee de ‘agens’ de ‘experiencer’ om toestemming vraagt om het zelf te doen.

- (24) a Jan raadt/beveelt hun aan/adviseert hun om te vertrekken. —> Zij vertrekken
b!²³ Jan raadt/beveelt hun aan/adviseert hun om te mogen vertrekken. —> ! hem te laten vertrekken/dat hij van hun mag vertrekken

In beide groepen wil de ‘agens’ ongevraagd de experiencer tot iets bewegen. Hij heeft doorgaans een positieve tot neutrale, in ieder geval geen negatieve,²⁴ houding met betrekking tot de eventuele uitvoering door de experiencer van het in het infinitiefcomplement uitgedrukte. In groep I maakt die positieve houding ten opzichte van het uitvoeren van de propositionele inhoud, kortom de instemming daarmee, deel uit van de werkwoordbetekenis, in groep II niet.

Wat betreft de combineerbaarheid met *mogen* is het volgende van belang. Omdat door het gebruik van *mogen* bij *verzoeken* en *vragen* een mogelijk “eigenbelang” zich van de ‘experiencer’ naar de ‘agens’ verplaatst, is de verwachting dat *om* in vindplaatsen met *mogen* verhoudingsgewijs meer voorkomt. Die verwachting wordt bevestigd: in 12 (60%) van de in totaal 20 gevallen wordt *om* gevonden.

De werkwoorden uit groep III laten zich informeel (Searle 1976:12) als volgt omschrijven: bij uitingen met een commissief karakter heeft de ‘agens’ de intentie op verzoek van de ‘experiencer’ datgene uit te voeren wat door de propositionele inhoud van het infinitiefcomplement wordt gerepresenteerd, maar niet uit eigen overtuiging of oordeel (Wierzbicka 1987:206). In deze groep is er een voorkeur voor coreferentie van het onderwerp van het infinitiefcomplement met de ‘agens’; ook deze groep laat zich echter met *mogen*, maar nu in de andere richting, manipuleren, met andere woorden ook de ‘experiencer’ uit de matrixzin kan tot handelende persoon met betrekking tot het infinitiefcomplement worden.

- (25) a Jan belooft hun/zegt hun toe (om) te vertrekken. —> Jan vertrekt
b Jan belooft hun/zegt hun toe (om) te mogen vertrekken. —> Zij vertrekken

Een vindplaats uit het corpus illustreert het gebruik van *mogen* als in zin (25b):

²³ ‘!’ Semantisch merkwaardig of moeilijk te interpreteren.

²⁴ Een anonieme beoordelaar wees me erop dat dit in Searles standaard-analyse zelfs een ‘pre-condition’ is.

- (26) Bovendien zou verantwoordelijk wethouder A. Oegema hem destijds informeel hebben toegezegd het stuk te mogen gebruiken. (38MLN)

Omdat het ‘eigenbelang’ hier van de ‘agens’ naar de ‘experiencer’ verschuift is de verwachting dat hier *te* in vindplaatsen met *mogen* verhoudingsgewijs meer voorkomt. Jammer genoeg is er bij gebrek aan data geen uitspraak mogelijk: er is slechts één geval en daar wordt volgens de verwachting *te* gevonden. De werkwoorden uit deze groep hebben gemeenschappelijk dat het uitvoeren van de propositionele inhoud van het infinitiefcomplement in het belang van de ‘experiencer’ wordt geacht of zelfs op diens aandringen plaatsvindt. Het verschil met de groepen I en II is dat een positieve houding van de ‘agens’ niet vereist is.²⁵

- (27) ? Hoewel ik je aanwezigheid ongewenst vind, raad ik je toch aan te komen.
 (28) Hoewel ik mijn aanwezigheid ongewenst vind, beloof ik je toch te komen.

Bij de hoog scorende werkwoorden van groep I is de positieve houding ten opzichte van het uitvoeren van de propositionele inhoud gelexicaliseerd.

De zeer laag scorende werkwoorden van groep IV vormen illocutionair gezien geen eenheid. Wel kan hun lage score verklaard worden vanuit de hierboven geformuleerde veronderstelling dat de positieve houding van de ‘agens’ ten opzichte van de realisering van de propositionele inhoud een rol speelt bij de frequentie van *om*. Het werkwoord *weigeren* is een zogenaamd negatief commissief werkwoord. Het is complementair ten opzichte van *beloven* of *vragen*. Van een positieve houding van de ‘agens’ kan geen sprake zijn, de attitude is ronduit negatief: ik doe het niet en ik wil het niet doen (Wierzbicka 1987:90). Voor het werkwoord *dreigen* geldt iets vergelijkbaars. Wat een ‘agens’ dreigt uit te voeren en dus als negatief voor de ‘experiencer’ beschouwt, voert hij bij voorkeur niet uit.²⁶ Ook hier is er dus geen sprake van een positieve houding ten opzichte van realisering. Het werkwoord *aankondigen* wijkt van de andere werkwoorden af omdat er geen bepaalde, positieve noch negatieve, houding van de ‘agens’ valt te ontdekken: de ‘agens’ geeft te kennen dat er nieuwe tot nu toe onbekende informatie volgt (Wierzbicka 1987:301). Volgens de verwachting is het aantal *te*-infinitieven met *om* dan ook erg laag.

De frequentie van voorkomens van *om te* lijkt in ieder geval op het eerste gezicht samen te hangen met de houding van de ‘agens’: naarmate deze positiever is, neemt het gebruik van *om toe*. Dit aspect zou de statistisch significante verschillen tussen deze groe-

²⁵ Met voldoende fantasie valt er wellicht een interpretatie voor (27) te bedenken. Het verschil in acceptabiliteit ten opzichte van (28) blijft echter.

²⁶ Ook in een zin als *Met satanisch genoegen dreigde de bendeleider me ...* (voorbeeld Theo Janssen) heeft de ‘agens’ geen voorkeur voor uitvoering van het dreigement: de interpretatie van ‘genoegen’ komt voor rekening van de ‘bedreigde’. In een reactie op een eerdere versie van deze bijdrage stelt een redactielid van NT dat “het niet uitvoeren van de handeling nog meer de voorkeur van de ‘patiëns’ (= ‘experiencer’) zal zijn”. Dit is mijns inziens een miskenning van de betekenis van *dreigen*: de ‘dreiger’ dreigt met iets dat in zijn ogen voor de ‘bedreigde’ bedreigender is dan wat de ‘dreiger’ eigenlijk van hem wil. Hij hoopt met andere woorden dat de ‘bedreigde’ eieren voor zijn geld kiest. Het slotwoord is echter altijd aan de ‘bedreigde’: “Je doet maar wat je niet laten kunt!”.

pen kunnen verklaren.²⁷ Ik beperk me hier dus tot groepen van werkwoorden omdat deze ter ondersteuning van mijn standpunt naar mijn idee voldoende evidentie leveren.²⁸ Kort samengevat is er dus in groep I sprake van een gelexicaliseerde positieve houding van de ‘agens’ met betrekking tot de uitvoering van de inhoud van het infinitiefcomplement door de ‘experiencer’, in groep II is er sprake van een kennelijk belang van de ‘agens’ bij de uitvoering van de inhoud van het infinitiefcomplement door de ‘experiencer’ zonder dat in de werkwoordbetekenis aangegeven wordt wat de houding van de ‘agens’ is. In groep III handelt de ‘agens’ op grond van een door hem aangenomen wens van de ‘experiencer’ maar niet uit eigen overtuiging of oordeel. In groep IV is er bij *dreigen* en *weigeren* geen sprake van een wens of iets dergelijks tot uitvoering van de inhoud van het infinitiefcomplement, bij *aankondigen* is er slechts de intentie tot het verschaffen van nieuwe informatie zonder daar in eerste instantie een ‘experiencer’ bij te betrekken. Bij geen van de werkwoorden uit deze groep wordt de ‘experiencer’ expliciet genoemd.

Als laatste maak ik nog een opmerking met betrekking tot het verschil tussen *aankondigen* enerzijds en *zeggen* of *beweren* anderzijds. *Om* komt, zij het in geringe mate, voor bij een werkwoord als *aankondigen*. Dat wat aangekondigd wordt, kan als een verklaring, bevel, belofte, dreigement etc. worden gezien (Searle 1976:22). In de betekenis van *aankondigen* ligt opgesloten dat er, wat de ‘agens’ betreft, in de toekomst iets te gebeuren staat. Of die stand van zaken intreedt of niet is onduidelijk, al is dat doorgaans wel het geval. In alle voorkomens van *aankondigen* met *om* in het 38MLN-corpus gaat het steeds om een verbinding van *aankondigen* met een voornemen (zie zin (29)). Dit laatste is cruciaal bij het gebruik van *om*, zoals we uit paragraaf 1 weten. De volgende zin illustreert dit aspect:

- (29) Moldavië heeft aangekondigd, om zich dinsdag als 7^e republiek onafhankelijk te verklaren. (38MLN)

Met werkwoorden als *zeggen* of *beweren* wordt niet noodzakelijkerwijs, dat wil zeggen voortvloeiend uit de werkwoordbetekenis, een verbinding met een toekomstige gang van zaken gelegd. In de lezing van zin (14) waarin er sprake is van ‘experiencer’-oriëntatie, en hier dus van een directieve betekenis, en dus van een toekomstige stand van zaken, zou je in theorie dus *om* kunnen hebben. De waarschijnlijkheid daarvan is echter uiterst gering omdat in de betekenis van dit werkwoord nu eenmaal geen relatie met een toekomstige stand van zaken gecodeerd is. In tegenstelling namelijk tot *aankondigen* kunnen *zeggen* en *beweren* zonder problemen met standen van zaken die op het verleden betrekking hebben gecombineerd worden:

²⁷ De dalende frequentie bij achtereenvolgens *aanbevelen*, *aanraden*, *adviseren* en *voorstellen* suggereert een rangorde in intensiteit. Hierbij zijn mogelijk andere factoren zoals institutionele of sociale context in het spel. Aan verschillen binnen een groep kunnen niet zomaar claims worden ontleend. Een eenduidige rangorde stuit op problemen: idealiter zouden ofwel minimaal twee werkwoorden volkomen identiek moeten zijn behalve op het bovengenoemde punt van intensiteit óf wel er zouden wegingsfactoren geïntroduceerd moeten worden om de verschillende aspecten met elkaar te ‘verrekenen’.

²⁸ Een chi-kwadraat test is bij uitstek een techniek om groepen met elkaar te vergelijken. De analyses in tabel 1 en tabel 2 hebben dus betrekking op de daar onderscheiden groepen van werkwoorden.

- (30) Jan kondigde aan ?de Kerstman te hebben vermoord/te vermoorden/te zullen vermoorden.
- (31) Jan zei/beweerde de Kerstman te hebben vermoord/te vermoorden/te zullen vermoorden.

2.2 De data: de verhouding van spreker tot type onderwerp

Om te kunnen nagaan in hoeverre de spreker een rol speelt (zie Blom (1984) paragraaf 1) bij de gebruiksfrequentie van *om* in *te*-complementen zijn in de onderstaande tabel alle vindplaatsen uit tabel 1 (5995) geclassificeerd naar het soort onderwerp dat in deze zinnen aanwezig is. Daarbij worden drie categorieën naar type onderwerp onderscheiden: de eerste categorie is die van een 'agens' in de eerste persoon in een actieve zin (*ik, wij*), de spreker/conceptualiseerder is hier in het 'agens'-onderwerp geïmpliceerd, de tweede categorie is die van een 'agens'-onderwerp in een andere dan de eerste persoon in een actieve zin, de derde is die van een 'thema', waarbij het infinitiefcomplement als onderwerp in een passieve zin fungeert, uiteraard gecombineerd met een werkwoord in de derde persoon.²⁹ De 'agens' is hier over het algemeen niet expliciet aanwezig. In de kolom 'aantal' wordt per categorie steeds het totaal aan vindplaatsen voor *te*-infinitieven met of zonder *om* genoemd.³⁰ Ook deze data werden aan een chi-kwadraat-analyse onderworpen:

38 MLN	agens 1 ^e persoon	agens anders	thema (passief)	totaal
groep I	aantal	aantal	aantal	
<i>aanbevelen, aanraden, adviseren, voorstellen</i>	165	1149	293	1607
<i>om te</i>	79	306	60	445
<i>te</i>	86	843	233	1162
groep II				
<i>vragen, verzoeken</i>	401	1448	301	2150
<i>om te</i>	149	245	46	440
<i>te</i>	252	1203	255	1710
groep III				
<i>toezeggen, beloven</i>	32	727	8	767
<i>om te</i>	10	88	1	99
<i>te</i>	22	641	7	670
groep IV				
<i>weigeren, dreigen, aankondigen</i>	11	1456	2	1469
<i>om te</i>	3	87	2	92
<i>te</i>	8	1369	-	1377
totaal	609	4782	604	5995

Tabel 2. Voorkomen van *om te/te* bij type onderwerp

²⁹ Het zou voor de hand liggen ook hier, net als bij de actieve zinnen, twee categorieën aan te nemen. De ene met een meewerkend voorwerp in de eerste persoon ("mij/ons is verzocht"), de andere met een meewerkend voorwerp in een andere persoon. Van deze opdeling is afgezien omdat het aantal vindplaatsen met een meewerkend voorwerp in de eerste persoon voor alle werkwoorden samen in totaal 16 op het totaal van 604 bedroeg (10 gevallen met *om*, 6 gevallen zonder *om*).

Voor elk van de groepen, deze zijn identiek aan die in tabel 1, geldt dus dat er een statistisch significant verband bestaat tussen het type onderwerp en het voorkomen van *om* in de *te*-complementsinfinitef; dit geldt dan bovendien ook voor alle groepen samen genomen. Ik geef de uitkomst voor elke groep en het geheel: groep I ($\chi^2 = 41,84$, $df = 2$, $p < 0,001$); groep II ($\chi^2 = 84,79$, $df = 2$, $p < 0,001$); groep III ($\chi^2 = 10,05$, $df = 2$, $p < 0,001$); groep IV ($\chi^2 = 38,41$, $df = 2$, $p < 0,001$) en ten slotte voor het geheel ($\chi^2 = 218,23$, $df = 2$, $p < 0,001$).

Het zou te ver voeren om alle aspecten uit deze tabel te bespreken. Ik zal me dan ook beperken tot het hoofdpunt, de relatie tussen spreker en 'agens'. Daarnaast komen nog enkele kleinere punten aan de orde.

● 3 De relatie tussen spreker en 'agens'-onderwerpen

Uit tabel 2 blijkt dat *om* in bijna alle categorieën voorkomt. Heel sporadisch echter met een 'thema'-onderwerp bij de groepen III en IV. Het gebruik van *om* is vooral frequent bij een 'agens' in de 1^e persoon. Uit tabel 1 is bekend dat een positieve houding ten opzichte van de realisering van de in het infinitefcomplement uitgedrukte stand van zaken het gebruik van *om* bevordert. Als deze twee elementen optimaal vertegenwoordigd zijn moet het aantal *om*-gevallen dus het hoogst zijn. Dat is inderdaad het geval: de werkwoorden uit groep I vertonen de meeste *te*-complementen met *om* en dan met name met een 'agens' in de 1^e persoon. Dat is ook niet zo verwonderlijk. De spreker, de 1e persoon, is de ideale 'agens' (Cornelis 1997:53, 83).³¹ Van de 'agens' in de eerste persoon weet de spreker zeker met welke motieven, vanuit welke houding hij handelt. Ook voor de hoorder is duidelijk dat de spreker/conceptualiseerder en de referent van het 'agens'-onderwerp één zijn.

De vraag is nu of de spreker of de houding van de 'agens' het uitgangspunt voor een verklaring moet zijn. Het antwoord op die vraag luidt dat de spreker als uitgangspunt moet dienen. Alleen op die manier kan het relatief hoge aantal *te*-complementen met *om* bij *weigeren* verklaard worden. Hier is immers geen sprake van een positieve houding, zoals we die bij de bespreking van tabel 1 zagen. Het gebruik van *om* is dus eerder spreker- dan 'agens'-georiënteerd,³² maar er bestaat wel een samenhang tussen spreker en 'agens'. Door het gebruik van *om* drukt de spreker iets extra's uit. Ik wijs er op deze plaats nog maar eens op dat *om* facultatief is. Dat betekent mijns inziens dat het gebruik ervan een bepaald aspect explicieter maakt, dat er met andere woorden iets gemarkeerd wordt, dat in een infinitefcomplement met *te* niet afwezig hoeft te zijn. De volgende voorbeeldzinnen maken het geheel op het eerste gezicht nog iets compliceerder.³³

- (32) a Tot mijn grote ergernis beval de commissaris B & W aan om (hoe bestaat het!) een jongere collega te benoemen.

³⁰ De gegevens per werkwoord bevinden zich in tabel 3 in de bijlage. Deze zijn niet aan een statistische analyse onderworpen.

³¹ Dit is verwant met wat Pardoën (1998:427) omschrijft als "maximaal coherent": "Er is geen verschil tussen het standpunt van de spreker en het perspectief van de subjectreferent".

³² Ik ben me ervan bewust dat de begrippen 'agens' en 'agentiviteit' in een veel bredere context gezien moeten worden, maar dat is hier niet aan de orde.

³³ Voor deze voorbeelden en suggesties ben ik Theo Janssen dank verschuldigd. Dit type zinnen heb ik in het corpus niet aangetroffen!

- b Helaas adviseerde de commissie om dat project laag te prioriteren.

Tegen het gebruik van *om* valt niets in te brengen terwijl van een positieve houding hier geen sprake is, ook al betreft de negatieve houding van de spreker vooral de aanbeveling in zin (32a) en het advies in zin (32b) zelf en niet zozeer de inhoud van het infinitiefcomplement. Volgens Pardoën (1998:428) bevorderen zinsbepalingen die naar een evaluerend oordeel van de spreker verwijzen, hier *tot mijn grote ergernis* en *helaas*, zelfs het gebruik van *om*: “Ze expliciteren een evaluatie van de spreker”. Maar welke? Je zou kunnen zeggen dat de spreker een bepaalde oriëntatie op/verwachting³⁴ met betrekking tot de uitvoering van het in het infinitiefcomplement tot uitdrukking gebrachte heeft zonder dat die uitvoering in zijn ogen gewenst hoeft te zijn. In de betreffende zinnen zijn de spreker en referent van het ‘agens’-onderwerp bovendien niet identiek. Er is dus sprake van een aspect van sprekerssubjectiviteit. Toegepast op de onderzochte groepen van werkwoorden leidt dit er toe dat de combinatie van de verwachting van uitvoering van de inhoud van het infinitiefcomplement met een gelexicaliseerde positieve houding van de ‘agens’ ten opzichte daarvan tot een relatief hoge frequentie van *om* leidt en een combinatie van verwachting van uitvoering en een negatieve of in het werkwoord niet gecodeerde houding tot een lagere frequentie. Dit valt inderdaad uit tabel 2 af te lezen. Voor alle onderwerpscategorieën is het steeds zo dat in groep I de frequentie van *om te* het hoogst is, dan in groep II en vervolgens in groep III en IV.

Voor groep I geldt: voor alle typen onderwerp markeert de spreker met *om* zijn verwachting ten aanzien van de uitvoering van de inhoud van het infinitiefcomplement. Deze is (mede) gebaseerd op de in deze groep expliciet in de betekenis van het matrixwerkwoord gecodeerde positieve houding van de ‘agens’ als initiatiefnemer. Het spreekt vanzelf dat de frequentie van *om* het hoogst is bij een ‘agens’ in de 1^e persoon: spreker staat hier gelijk aan ‘agens’ als initiatiefnemer met een positieve houding. Dat dit niets hoeft te zeggen over de wenselijkheid van een en ander in de ogen van de spreker blijkt ook uit een zin als de volgende:

- (33) Helaas heb ik het bestuur moeten adviseren om de coach te ontslaan.

Voor groep II geldt: voor alle typen onderwerp markeert de spreker met *om* zijn verwachting ten aanzien van de uitvoering van de inhoud van het infinitiefcomplement. Deze is (mede) gebaseerd op de houding van de ‘agens’ als initiatiefnemer. Het spreekt ook hier vanzelf dat de frequentie van *om* het hoogst is bij een ‘agens’ in de 1^e persoon: spreker staat hier gelijk aan ‘agens’ als initiatiefnemer.

Voor groep III geldt: voor alle typen onderwerp markeert de spreker met *om* zijn verwachting ten aanzien van de uitvoering van de inhoud van het infinitiefcomplement. Deze is (mede) gebaseerd op de houding van de ‘agens’-uitvoerder van een initiatief van de ‘experienter’. Ook hier spreekt het voor zich dat de frequentie van *om te* het hoogst is bij een ‘agens’ in de 1^e persoon: spreker staat hier gelijk aan ‘agens’ als uitvoerder: de spreker weet zelf het beste in hoeverre hij zich gecommitteerd heeft!

Voor groep IV geldt: voor alle typen onderwerp markeert de spreker met *om* zijn verwachting ten aanzien van de uitvoering van de inhoud van het infinitiefcomplement. Deze is (mede) gebaseerd op de houding van de ‘agens’. In het geval van *weigeren* en *drei-*

gen betekent dit dat deze verwachting nog maar zeer gering is, in het eerste geval omdat de ‘agens’ niet willens is het in het infinitiefcomplement uitgedrukte uit te voeren, in het tweede geval omdat de ‘agens’ eigenlijk iets anders wil uitvoeren. In de combinatie van 1^e persoon en ‘agens’ wordt deze geringe verwachting benadrukt. Bij *aankondigen* markeert de spreker uiteraard ook zijn verwachting, alleen is er hier geen sprake van een bepaalde houding van de ‘agens’ waarop hij zich (mede) zou kunnen baseren. Afgezien daarvan komen in het geraadpleegde corpus *aankondigen* en *dreigen* niet voor in de 1^e persoon in verbinding met een *te*-infinitief met *om*.

In de gevallen waar de referent van het ‘agens’-onderwerp en de spreker verschillen, markeert *om* dus een bepaald aspect van sprekerssubjectiviteit namelijk een bepaalde verwachting met betrekking tot de uitvoering van het in het infinitiefcomplement tot uitdrukking gebrachte.

Wellicht ten overvloede wil ik het volgende opmerken: uiteraard kan de spreker/conceptualiseerder ervoor kiezen zijn verwachting niet expliciet te markeren ook al heeft de ‘agens’ nog zo’n positieve houding. De spreker kiest dan eenvoudigweg voor de default, de *te*-infinitief.

Bij de werkwoorden *dreigen* en *weigeren* in de lezing ‘staan te gebeuren’ is het gebruik van *om* uitgesloten. Toch is hier sprake van sprekerssubjectiviteit. Mijn verklaring voor het ontbreken van *om* is dat er in de betreffende contexten geen participant aangewezen kan worden die de uitvoering van het in de infinitiefconstructie uitgedrukte voor zijn rekening zal nemen. De spreker kan geen verwachting uitspreken omdat hij deze nergens op baseren kan. In deze contexten is slechts sprake van een, positieve (*beloven*) dan wel negatieve (*dreigen*) evaluatie bij realisatie, niet van de waarschijnlijkheid van realisatie.

3.1 Thema-onderwerpen en *om*

Uit het feit dat *om* in de groepen I en II van tabel 2 ook in de categorie passieve zinnen, waar een ‘thema’ het onderwerp vormt, voorkomt en uit de daarop volgende bespreking in paragraaf 3 blijkt dat voor het gebruik van *om* geen ‘agens’-onderwerp noodzakelijk is, getuige ook de volgende voorbeeldzin:

- (34) De commissie bezwaar- en beroepschriften vindt evenwel, dat het café daardoor niet hoogdrempelig wordt. Geadviseerd wordt om het bezwaarschrift van het Koetshuis ongegrond te verklaren. (38MLN)

Het feit dat *om* in deze categorie voorkomt, is een probleem voor een analyse als in Pardoën (1998:425). Naar haar oordeel is er bij het gebruik van *om* sprake van een “projectie van sprekerszijde op de referent van het subject”.³⁵ Nu fungeert in een passieve zin als het tweede deel van zin (34) het infinitiefcomplement als onderwerp. Er is dan echter geen referent van het onderwerp in de zin van Pardoën aanwezig. Pardoën (1998:425) zegt dat in geval-

³⁴ In Blom (1990) worden de begrippen “*persoonlijke betrokkenheid*” “in de verhaalcontext” [haar cursivering] (p.10) en “*persoonlijke stellingname*” (p.14) genoemd. Een verwijzing naar een spreker/conceptualiseerder ontbreekt.

³⁵ In een eerdere analyse van mijzelf (Vliegen 1997), waaraan in Pardoën (1998:424 noot 389) gerefereerd wordt, verdedigde ik een enigszins vergelijkbare, slechts gedeeltelijk correcte interpretatie.

len waarin er geen projectie op de referent van het onderwerp kan plaatsvinden “de *om*-relatie eenduidig begrepen wordt als gevolg van het standpunt (perspectief c.q. oordeel) van de spreker”. Deze ontsnappingsclausule zou dan ook eventueel van toepassing kunnen zijn op passieve zinnen hoewel Pardoën deze op geen enkele manier in de discussie betreft. In mijn analyse blijft de rol van ‘agens’ ook in een passieve zin in ieder geval conceptueel als aanhaakpunt voor de spreker beschikbaar. Zo is in zin (34) de ‘agens’ niet expliciet aanwezig maar wel reconstrueerbaar vanuit de voorafgaande zin. De lage frequentie van *om* wordt dan verklaard door het feit dat de ‘agens’ naar de achtergrond is gedrongen en met hem zijn houding ten opzichte van het infinitiefcomplement (Cornelis 1997:240).

3.2 *Resumé*

In het voorafgaande heb ik aannemelijk gemaakt dat *om* bij de vier behandelde groepen van werkwoorden een aspect van sprekerssubjectiviteit markeert. De spreker geeft door het gebruik van *om* te kennen dat hij een bepaalde verwachting heeft ten aanzien van de toekomstige realisering van de in het infinitiefcomplement uitgedrukte stand van zaken zonder dat die realisering in zijn ogen wenselijk hoeft te zijn. De verwachting van de spreker is stelliger naarmate het betrokken matrixwerkwoord sterker de handelingsbereidheid en de positieve houding tot uitdrukking brengt (groep I, tabel 1). Dit resulteert in verhoudingsgewijs meer zinnen met *om*. De hoogste frequentie bereikt het gebruik van *om* wanneer ‘agens’ en spreker samenvallen in de 1^e persoon. Aan de hand hiervan wil ik nog een aantal opmerkingen over de literatuur maken.

Uit de in tabel 2 gepresenteerde resultaten wordt duidelijk dat Bloms suggestie dat de ‘spreker’ een belangrijke rol speelt bij het gebruik van *om* correct is. In Blom (1984:174) is zoals gezegd sprake van een element van “distantiëring”. Bloms stelling dat *om* vaak in als negatief geëvalueerde contexten voorkomt of tenminste “distantiëring” aangeeft, laat zich met de hoge scores in tabel 1 bij de werkwoorden uit de groepen I en II niet verenigen. Deze werkwoorden kunnen onmogelijk met een negatieve houding in verband gebracht worden. Bloms omschrijving van “spreker-georiënteerde distantiëring” wordt in Pardoën (1998:425) ‘vertaald als’ “rationele tussenkomst” van de spreker. Pardoën stelt dat *om* de twee delen van de zin waar het tussenin staat verder uit elkaar plaatst. In de zin zelf is dat natuurlijk zo. Dit is voor haar een argument om van “onafhankelijke conceptualisering” van het eerste deel, de matrixzin te spreken, en wel niet vanuit de referent van het onderwerp maar vanuit de spreker.³⁶ Pardoën (1998:427) ziet “afwezigheid van *om* op zichzelf niet als [...] de aanwijzing van iets”, en daar heeft ze, denk ik, gelijk in. Zoals ik heb aangetoond gaat het om de verwachting van de spreker met betrekking tot de in het infinitiefcomplement gegeven stand van zaken en niet om een tussenkomst of distantiëring. Er is dus wel sprake van sprekerssubjectiviteit en dus van subjectieve conceptualisering maar deze impliceert geen distantiëring. Pardoën laat zich naar mijn mening te gemakkelijk tot toepassing van het iconiciteitsprincipe verleiden. Meer “fysieke” afstand tussen twee elementen, hier tussen de matrixzin en het infinitiefcomplement, kan een teken zijn voor aparte conceptualisering maar deze hoeft niet een uitdrukking op de as van ‘distantie-nabijheid’ te zijn.

³⁶ Kirsner (1985:255) spreekt ook van “less separateness by the absence of a potential *om*” in verbinding met *bezig zijn te*.

De hierboven gepresenteerde interpretatie van het gebruik van *om* zou uiteindelijk ook op andere gevallen toepasbaar moeten zijn. Ik noem er hier drie. Op de eerste plaats zou het gebruik van *om* in de hier niet behandelde maar wel in Van Haften (1991) geïnclassificeerde werkwoorden/werkwoordelijke uitdrukkingen bekeken moeten worden. Op de tweede plaats is onderzoek naar het verplichte gebruik van *om* in absolute constructies (“*om* het zacht uit te drukken”) noodzakelijk. In deze laatste constructies, waarin (een predicaat in een) een matrixzin ontbreekt, zou de verwachting van de spreker bij de uitvoering van de propositie in de infinitiefconstructie rechtstreeks, buiten de aanwezigheid van een ‘agens’, uitgedrukt worden. Op de derde plaats zou het gebruik van *om* in bijwoordelijke constructies van graad (“te slim *om* dat niet te doorzien”, “slim genoeg *om* dat te doorzien”) aan de orde moeten komen. De spreker lijkt hier met *om* expliciet zijn verwachting ten opzichte van de (niet-) uitvoering van de in de infinitiefconstructie voorgestelde stand van zaken te markeren.

● 4 Conclusie

In deze bijdrage heb ik proberen aan te tonen dat het gebruik van *om* in door *te* ingeleide infinitiefcomplementen sprekerssubjectiviteit aanduidt in die zin dat de spreker zijn verwachting/oriëntatie ten opzichte van de verwerkelijking van de in het infinitiefcomplement uitgedrukte propositionele inhoud markeert zonder dat daarbij de (on-)wenselijkheid vanuit diezelfde spreker aangegeven wordt. In een eenvoudigere formulering: de spreker duidt aan dat hij verwacht dat de inhoud van het infinitiefcomplement gerealiseerd wordt. Aan de hand van corpusonderzoek bij een homogene groep werkwoorden heb ik laten zien dat ook de lexicale betekenis van het matrixwerkwoord van belang is. Naarmate de ‘agens’ positiever staat ten opzichte van de verwerkelijking van het in het infinitiefcomplement tot uitdrukking gebrachte neemt het gebruik van *om* toe. Dit gebruik is het frequentst wanneer er sprake is van ideale omstandigheden: de positieve instelling is gelexicaliseerd én het ‘agens’-onderwerp is er een van de 1e persoon, met andere woorden: in die gevallen waarin spreker/conceptualizeerder en ‘agens’ van het matrixwerkwoord identiek zijn, treden de *te*-infinitieven met *om* vooral op. Op basis daarvan neem ik aan dat ook in de gevallen waar spreker en referent van het onderwerp niet identiek zijn *om* de markeerder van sprekerssubjectiviteit is.

De onmogelijkheid *om* met bepaalde werkwoorden zoals *zeggen* of *beweren* te gebruiken hangt samen met het feit dat in de betekenis van deze werkwoorden geen sprake is van (on-)wenselijkheid van de te realiseren inhoud van het infinitiefcomplement: het feit dat het bij *om* het markeren van toekomstverwachting betreft sluit het voorkomen van *om* bij werkwoorden als *zeggen* en *beweren* uit. De interpretatie van “Hij heeft gezegd (*om) het te zullen doen” kan er wel één van belofte zijn, het werkwoord zelf heeft in zijn lexicale betekenis geen element van een toekomstige gebeurtenis en dat is cruciaal.

Hoewel deze analyse op slechts elf werkwoorden uit één semantisch veld gebaseerd is, hoop ik toch voldoende te hebben aangegeven waar de uitbreiding zou kunnen liggen. Zo zou in absolute constructies, waarin (een predicaat in een) een matrixzin ontbreekt, de verwachting van de spreker bij de uitvoering van de propositie in de infinitiefconstructie rechtstreeks uitgedrukt worden, de zin krijgt zo een veralgemenende strekking.

Bijlage

38 MLN werkwoord	agens 1 ^e persoon		agens anders		thema (passief)		totaal
	procent	aantal	procent	aantal	procent	aantal	
I aanbevelen		8		36		22	66
<i>om te</i>	62,5%	5	30,6%	11	27,3%	6	22
<i>te</i>	37,5%	3	69,4%	25	62,7%	16	44
aanraden		40		127		54	221
<i>om te</i>	42,5%	17	27,6%	35	20,4%	11	63
<i>te</i>	57,5%	23	72,4%	92	79,6%	43	158
adviseren		39		248		77	364
<i>om te</i>	51,3%	20	27,4%	68	15,6%	12	100
<i>te</i>	48,7%	19	72,6%	180	84,4%	65	264
voorstellen		78		738		140	956
<i>om te</i>	47,4%	37	26,0%	192	22,1%	31	260
<i>te</i>	52,6%	41	74,0%	546	77,9%	109	696
II vragen		290		960		92	1342
<i>om te</i>	39,7%	115	19,0%	182	27,2%	25	322
<i>te</i>	60,3%	175	81,0%	778	73,8%	67	1020
verzoeken		111		488		209	808
<i>om te</i>	30,6%	34	13,0%	63	10,0%	21	118
<i>te</i>	69,4%	77	87,0%	425	90,0%	188	690
III toezeggen		18		300		7	325
<i>om te</i>	38,9%	7	14,5%	32	—	—	39
<i>te</i>	61,1%	11	85,5%	268	100%	7	286
beloven		14		429		1	444
<i>om te</i>	21,4%	3	13,0%	56	*	1	60
<i>te</i>	78,6%	11	87,0%	373	—	—	384
IV weigeren		11		1065		1	1077
<i>om te</i>	27,3%	3	7,0%	75	*	1	79
<i>te</i>	72,7%	8	93,0%	990	—	—	998
dreigen		—		237		1	238
<i>om te</i>	—	—	3,8%	9	*	1	10
<i>te</i>	—	—	96,2%	228	—	—	228
aankondigen		—		154		—	154
<i>om te</i>	—	—	1,9%	3	—	—	3
<i>te</i>	—	—	98,1%	151	—	—	151
totaal		609		4782		604	5995

*Slechts één vindplaats: geen percentage aangegeven.

Tabel 3. Type onderwerp illocutionaire werkwoorden met *om te/te*

● Bibliografie

- Algemene Nederlandse Spraakkunst*. **W. Haeseryn et al. (1997)**. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers.
- Blom, A. (1984)**. Enkele opmerkingen over *te* en *om*. *Spektator* 14, 170-176.
- Blom, A. (1990)**. *Om* voor de infinitief in Eline Vere: een weloverwogen keuze. *Forum der Letteren* 31, 9-18.
- Comrie, B. (1984)**. Form and function in explaining language universals. In: B. Butterworth & B. Comrie & Ö. Dahl (eds.), *Explanations for Language Universals*. Berlin: Mouton, 87-103.
- Cornelis, L.H. (1997)**. *Passive and perspective*. Diss. Universiteit Utrecht. Utrecht Studies in Language and Communication.
- Janssen, Th.A.J.M. (1991)**. Controle: een onbeheersbaar onderwerp in de Regeer- en -Bindtheorie. *Spektator* 21, 327-344.
- Kirsner, R.S. (1985)**. Iconicity and Grammatical Meaning. In: J. Haiman (eds.), *Iconicity in Syntax*. Amsterdam: Benjamins, 249-270.
- Langacker, R. W. (1990)**. *Concept, Image and Symbol. The cognitive basis of Grammar*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, R. W. (1991)**. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II. Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Panther, K.-U. (1997)**. An Account of Implicit Complement Control in English and German. In: M. Verspoor, K.D. Lee & E. Sweetser (eds.), *Lexical and Syntactical Constructions and the Construction of Meaning*. Amsterdam: John Benjamins, 417-432.
- Pardoën, J.A. (1998)**. *Interpretatiestructuur. Een onderzoek naar de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis in het Nederlands*. Diss. Vrije Universiteit Amsterdam. Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU; 25.
- Searle, J. R. (1976)**. A classification of illocutionary acts. *Language in Society* 5, 1-23.
- Van Haaften, T. (1991)**. *De interpretatie van verzwegen subjecten*. Diss. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Vanparijs, J. (1993)**. *The categorization of illocutionary verbs*. Diss. Katholieke Universiteit Leuven.
- Verhagen, A. (1995)**. Subjectification, syntax, and communication. In: D. Stein & S. Wright (eds.), *Subjectivity and Subjectivisation: Linguistic Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 103-128.
- Verhagen, A. (1996)**. Tekstsegmentatie, onderschikking en subjectiviteit. *GRAMMA/TTT* 5, 249-268.
- Verhagen, A. (2000)**. 'The girl that promised to become something': An Exploration into diachronic Subjectification in Dutch. In: Th. F. Shannon & J. Snapper (eds.), *Dutch linguistics at the millenium: Proceedings of the Berkeley Conference on Dutch Linguistics*, 1997.
- Verhagen, Arie (2000)**. "The girl that promised to become something": An exploration into diachronic subjectification in Dutch. In: Thomas F. Shannon & Johan P. Snapper (eds.), "The Berkeley Conference on Dutch Linguistics 1997: the Dutch Language at the Millennium". Lanham, MD: University Press of America, 197-208.

- Vliegen, M. (1997).** The optional *om* in Dutch infinitive constructions in the Communication Field [Paper, Fifth International Cognitive Linguistics Conference, 14-19 July 1997, VU Amsterdam].
- Wierzbicka, A. (1987).** *English Speech Act Verbs. A semantic dictionary.* Marrickville, Australia: Academic Press.

Adjectieven voor taalkundigen

H. Broekhuis, *Adjectives and Adjective Phrases. Modern Grammar of Dutch Occasional Papers 2.*

SJEF BARBIERS*

Abstract

Adjectives and Adjective Phrases (A&AP) is the first, preliminary, result of the larger project *A Modern Grammar of Dutch*. The goal of this project is to provide a grammar of Dutch for the professional linguist that incorporates the results of modern theoretical syntactic research in such a way that it is accessible for linguists of all frameworks and disciplines. This article evaluates A&AP in the light of the above goal. It contains a description of the many things that the theoretical perspective of A&AP adds to the knowledge found in traditional grammars such as the *Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)*. In addition, it discusses some problems related to the theoretical perspective and makes a number of suggestions to solve these problems.

• I Algemeen

Het belangwekkende NWO-project *A Modern Grammar of Dutch* (hierna MGD) dat onder leiding van Henk van Riemsdijk wordt uitgevoerd aan de Katholieke Universiteit Brabant beoogt alle kennis die er is over de syntaxis van het Nederlands op een overzichtelijke manier bij elkaar te zetten in een Engelstalige grammatica, om deze kennis toegankelijk te maken voor de professionele taalkundige, ten behoeve van onderzoek en taalkundige toepassingen (zie Broekhuis en Van Riemsdijk 1998 voor een uitgebreide beschrijving van de doelen van dit project). *Adjectives and adjective phrases* is een van de eerste, indrukwekkende, resultaten van dit project, een bijna 500 pagina's tellend manuscript geschreven door Hans Broekhuis dat thans verschenen is als *Modern Grammar of Dutch Occasional Papers 2*. Dit manuscript moet gezien worden als een tussenrapportage die mede aan de openbaarheid wordt prijsgegeven om de taalkundige gemeenschap in de gelegenheid te stellen suggesties te doen voor verdere verbetering.¹

Het zal duidelijk zijn dat het schrijven van een dergelijke grammatica een monnikenwerk is dat een zekere onbaatzuchtigheid vergt. De taalkundige krijgt hier tal van interessante verschijnselen op een presenteerblaadje aangereikt en kan meteen met het bedenken van een mooie analyse beginnen; veel ondankbaar maar tegelijk zeer noodzakelijk werk is al gedaan. Het heeft dan ook iets ongepasts een dergelijk werk aan kritiek

* Meertens Instituut, Postbus 94262, 1090 GG Amsterdam. E-mail: sjef.barbierts@meertens.knaw.nl.

1 In de laatste alinea van het naschrift bij deze bespreking wordt aangegeven hoe A&AP besteld kan worden.

te onderwerpen. Toch voldoe ik graag aan het verzoek van de redactie van NT om *Adjectives and adjective phrases* (hierna A&AP) te bespreken, in de hoop dat deze bespreking bijdraagt aan het welslagen en de voortzetting van het MGD-project.

Bij de evaluatie van A&AP kunnen we nagaan of A&AP voldoet aan de doelen en maatstaven die vooraf gesteld zijn. Vinden we in A&AP naast de traditioneel grammaticale kennis die al in de Algemene Nederlandse Spraakkunst (Haeseryn et al. 1997; hierna ANS) staat, inderdaad de kennis die het resultaat is van vijftig jaar modern, vooral generatief syntactisch onderzoek? Is de grammatica toegankelijk en bruikbaar voor alle taalkundigen, niet alleen voor taalkundigen met een generatieve achtergrond? Is de grammatica helder en overzichtelijk?

Een werk als A&AP geeft ook aanleiding tot een evaluatie van de resultaten van het moderne syntactische onderzoek zelf. In hoeverre heeft het moderne syntactische onderzoek nieuwe inzichten opgeleverd in de systematische eigenschappen van taal in het algemeen en het Nederlands in het bijzonder?

Alleen al een vergelijking van de omvang van A&AP met wat er in de ANS over adjectieven staat maakt duidelijk dat A&AP een enorme hoeveelheid kennis en gegevens toevoegt aan die in de ANS: de ANS heeft in totaal 65 pagina's over adjectieven en adjectiefgroepen, A&AP heeft er 497. Het verschil zit hem onder andere in de hoeveelheid ongrammaticale zinnen, waar A&AP er veel meer van heeft dan de ANS. Dit is niet verrassend in het licht van de verschillende doelstellingen en doelgroepen van de twee grammatica's. De ANS richt zich op gebruikers die het Nederlands tenminste in redelijke mate beheersen en wil hun een praktisch hulpmiddel verschaffen voor het beoordelen van de aanvaardbaarheid van hedendaags taalgebruik. De ANS bouwt voort op een heleboel vooronderstelde (deels onbewuste) kennis van het Nederlands en laat daarom veel ongrammaticale zinnen achterwege.

MGD daarentegen is bedoeld voor taalkundigen, ook taalkundigen die het Nederlands niet beheersen. Voor taalkundig onderzoek is wat niet kan in een bepaalde taal minstens zo belangrijk als wat wel kan, en daarom gaat A&AP terecht op tal van plaatsen uitvoerig in op zinnen en constructies die in het Nederlands niet mogelijk zijn. A&AP kan dit op een zinvolle manier doen omdat de theorie aanleiding geeft tot specifieke empirische vragen, omdat de theorie diagnostische hulpmiddelen verschaft voor de beantwoording van deze vragen, en omdat het alleen met behulp van een theorie mogelijk is een keuze te maken uit het in principe oneindige aantal ongrammaticale zinnen dat zou kunnen worden besproken.

Net als in de ANS is in MGD, althans in het eerste deel van het project, gekozen voor een thematische ordening op basis van de syntactische categorieën adjectief, nomen, verbum en prepositie. Deze keuze heeft twee duidelijke nadelen: ze zal gaan leiden tot onnodige redundantie en ontnemt het zicht op het systeem dat ten grondslag ligt aan bepaalde syntactische verschijnselen. Zo worden in hoofdstuk 6 adjectieven besproken in hun gebruik als predicatieve complementen (ook wel bekend als resultatieve bepalingen). Een voorbeeld is gegeven in (1a):

- (1) a Jan loopt zijn schoenen [_A *kapot*]
 b Jan gooit zijn schoenen [_{PP} *op de tafel*]
 c De commissie maakte Jan [_N *voorzitter*]

Zo'n bespreking zal ook moeten plaats vinden bij de beschrijving van prepositionele predicatieve complementen (1b) en nog eens bij de beschrijving van nominale predicatieve complementen (1c). Liever had ik dit alles bij elkaar gezien in een hoofdstuk over predicatieve complementen. Dat zou het mogelijk maken de eigenschappen van prepositionele, adjectivale en nominale predicatieve complementen met elkaar te vergelijken en inzicht te krijgen in de systematische eigenschappen van predicatieve complementatie enerzijds en categoriegebonden verschillen anderzijds. Anders gezegd, MGD zou theoretisch interessanter zijn zonder direct theoriespecifiek te worden als gekozen zou worden voor ordening op basis van syntactische constructies in plaats van syntactische categorieën. Ik moet hier direct aan toevoegen dat de CD-ROM die van MGD zal worden gemaakt een deel van deze bezwaren ondervangt.

De bijdrage van comparatief onderzoek, toch essentieel in de moderne syntaxis, is voorzover ik kan zien in A&AP heel gering. Overigens kun je je afvragen of sommige verschijnselen waarvan we weten dat ze in veel talen vrijwel hetzelfde zijn niet eerder in een project als SynCom in plaats van in MGD thuishoren.² Zo voegt de beschrijving in hoofdstuk 8 van adverbiaal gebruikte adjectieven in het Nederlands eigenlijk nauwelijks iets toe aan wat we weten over zulke adjectieven in bijvoorbeeld het Engels (Jackendoff 1972) of het Italiaans (Cinque 1999).

Evaluatie van de moderne syntaxis zelf op basis van A&AP is niet zo eenvoudig. Omdat verwijzingen vooralsnog ontbreken is het niet goed mogelijk vast te stellen welke gedeelten traditionele kennis bevatten, welke gedeelten een weergave zijn van modern taalkundig onderzoek, en welke gedeelten het resultaat zijn van onderzoek in het kader van het MGD-project zelf. Als we de moderne syntaxis evalueren in de vorm van de vraag *Wat begrijpen we nu van adjectieven?*, dan lijkt het antwoord op grond van A&AP dat de moderne taalkunde weliswaar een schat aan nieuwe gegevens en ook diagnostische hulpmiddelen heeft opgeleverd, maar dat er nog teleurstellend en uitdagend veel is wat we niet begrijpen, waaronder zeer elementaire observaties.

A&AP lijkt me heel toegankelijk voor taalkundigen van allerlei scholen en subdisciplines, hoewel dit wellicht beter beoordeeld kan worden door iemand die niet in het generatief syntactische kader werkt. Broekhuis is er op de meeste plaatsen uitstekend in geslaagd zijn grammatica theorieën te houden door het vermijden van theoriespecifieke termen, assumpties en analyses. Daardoor is A&AP in de eerste plaats een geordende dataverzameling, waarbij moet worden opgemerkt dat het voor een dataverzameling verrassend leesbaar geschreven is.

● **2 A&AP en ANS**

A&AP (meer in het algemeen, MGD) is een theoretische syntaxis van het Nederlands zonder theorie. De resultaten van modern theoretisch syntactisch onderzoek worden gepresenteerd, maar omwille van de toegankelijkheid veelal zonder de bijbehorende theorieën. De rest van dit artikel gaat over de voor- en nadelen die de (verborgen) theorie met zich

² SynCom is een wereldwijd project dat beoogt een groot aantal state-of-the art case studies bijeen te brengen om zo de resultaten van modern syntactisch onderzoek elektronisch (d.w.z. als CD-ROM of Web site) toegankelijk te maken. Een projectbeschrijving is te vinden op: <http://www-uilots.let.uu.nl/syncom/>.

meebrengt. In deze paragraaf zal per hoofdstuk worden nagegaan welke informatie A&AP, meestal dankzij de theorie, toevoegt aan de reeds in de ANS aanwezige informatie over de syntaxis van adjectieven. In paragraaf 3 worden aan de hand van voorbeelden enkele problemen besproken die samenhangen met de theoretische invalshoek.

2.1 Distributie, verbuiging en semantische classificatie

Hoofdstuk 1 geeft naast een overzicht van de syntactische distributie en verbuiging van adjectieven in de eerste plaats een semantische classificatie. We vinden hier in feite dezelfde onderwerpskeuze als in hoofdstuk 6 van de ANS, en de ordening van de verschillende onderwerpen is niet essentieel anders. De semantische classificatie van adjectieven in A&AP verschilt enigszins van die in de ANS. A&AP maakt voor deze classificatie gebruik van de verzamelingenleer, waaraan veel van de vooruitgang in de moderne semantiek te danken is.³ Een goede toepassing van de verzamelingenleer treffen we aan bij de bespreking van antonymie en de licentiëring van negatief-polaire elementen. Waarom *Het is moeilijk om er ook maar IETS over te zeggen* goed is en *Het is makkelijk om er ook maar IETS over te zeggen* fout kan, zoals bekend, elegant worden uitgelegd in verzamelingstheoretische termen. Aardig in dit hoofdstuk is ook de verhelderende schematische weergave van scalaire eigenschappen van adjectieven. In sommige gevallen worden er enigszins willekeurig aandoende beslissingen genomen over de vraag of een adjectief al of niet een absoluut begin- of eindpunt heeft. Zo wordt gezegd dat het adjectief *ziek* (A&AP:23) een schaal geeft met een beginpunt maar niet met een eindpunt. Hoe dit kan worden vastgesteld is onduidelijk, en het lijkt me dat als *ziek* al links begrensd is, dat die begrenzing dan vaag is.

2.2 Complementatie

Hoofdstuk 2 gaat over complementen van adjectieven. Waar de ANS slechts tweeëneenhalve pagina besteedt aan een korte opsomming van mogelijke complementen van adjectieven en daarmee is uitgepraat over dit onderwerp, besteedt A&AP maar liefst 28 pagina's aan dit onderwerp. Nauwkeurig wordt beschreven dat er adjectieven zijn die verplicht een PP-complement nemen (bv. *rouwig om*), adjectieven die optioneel een PP-complement nemen (bv. *boos (op)*), en adjectieven waarvan de betekenis verandert bij afwezigheid van het PP-complement (bv. *gewoon (aan)*). Vervolgens wordt beschreven op welke lineaire plaatsen een PP-complement ten opzichte van het selecterende adjectief kan staan, met welke structurele posities deze lineaire plaatsen corresponderen, welke van deze posities basisposities zijn en welke afgeleide posities.

2.3 Modificatie

A&AP besteedt in hoofdstuk 3 bijna 80 pagina's aan het onderwerp modificatie van adjectieven, waar de ANS het met 8 pagina's afkan. Hier zijn wat zaken die A&AP toevoegt aan wat de ANS al wist: (i) het belang van de notie schaal bij de analyse van adjectivale modificatie; (ii) de klasse der graadaanduidende of versterkende voorbepalingen bij scalaire

³ In de ANS wordt ook wel gebruik gemaakt van verzamelingenleer, bijvoorbeeld in hoofdstuk 14.4 over determineerders, maar niet bij de beschrijving van adjectieven.

adjectieven valt zinnig op te delen in *amplifiers* (voorbeeld: *heel goed*), *downtoners* (vb. *vrij aardig*) en *neutral intensifiers* (vb. *redelijk tevreden*); (iii) een uitvoerige bespreking van de syntaxis van interrogatief *hoe* (vb. *Hoe hard is die nieuwe computer nodig?*) en de exclamatieve *wat*-constructie (vb. *Wat loop jij raar!*) en (iv) een uitvoerige bespreking van omsluitende bepalingen met *zo* (vb. *De vergadering was zo saai dat ik ervan in slaap viel.*).

In drie paragrafen (3.1.4.3 - 3.1.4.5) wordt uitgebreid aandacht besteed aan modificatie van een adjectief met de intensiverende elementen *te*, *voldoende* en *genoeg*. Deze paragrafen behandelen ieder één element en hebben hetzelfde stramien. Telkens wordt eerst beschreven dat bij aanwezigheid van een van deze elementen ook de aanwezigheid van een *voor*-PP of infinitiefzin mogelijk wordt, die een norm uitdrukt (*groot genoeg voor de disco, te leuk om weg te laten*). Ten tweede wordt gekeken of intensiverende element, adjectief en *voor*-PP/infinitiefzin één constituent vormen. In de derde plaats wordt beargumenteerd dat niet het adjectief maar het intensiverende element de *voor*-PP of infinitiefzin selecteert. Als vierde onderdeel van het stramien wordt nagegaan hoe de betreffende constructie zich gedraagt in omgevingen waarin het zogenaamde *head final filter* actief is. Dit filter zegt dat bij een attributief gebruikt adjectief complementen en modificeerders van dat adjectief eraan vooraf moeten gaan, zonder daar overigens een verklaring voor te geven (voorbeeld: *een <voor die baan> veel te intelligente <*voor die baan> student*). Ten vijfde wordt gekeken of de *voor*-PP scrambling kan ondergaan en tenslotte wordt beschreven dat de aanwezigheid van de intensiverende *te*, *voldoende* en *genoeg* de aanwezigheid van andere modificeerders kan blokkeren.

Een algemeen probleem in dit hoofdstuk, en ook wel in sommige andere hoofdstukken, vormen de grammaticaliteitsoordelen. In nogal wat gevallen is een gegeven zin volgens A&AP ongrammaticaal en volgens mij grammaticaal, en omgekeerd, en het kostte mij geen enkele moeite moedertaalsprekers te vinden die mijn oordelen delen. Ik zal de lezer mijn lijstje van verschillen in oordelen besparen, maar aangezien de oordelen in een *reference grammar* toch een redelijke mate van representativiteit moeten hebben lijkt het me geen overbodige luxe de zinnen nog eens aan een aantal sprekers voor te leggen. Ook zou ik willen aanraden de al te subtiele vijfpuntsbeoordelingsschaal van ongrammaticaal naar grammaticaal te reduceren, bijvoorbeeld tot ongrammaticaal, grammaticaal en verdeelde oordelen.

2.4 Stellende, vergrotende en overtreffende trap

Hoofdstuk 4 behandelt de trappen van vergelijking: de stellende, vergrotende en overtreffende trap. We treffen er bijna alles aan wat in de ANS besproken wordt en nog veel meer. Net als in hiervoor besproken hoofdstukken wordt hier en daar een poging gedaan de semantiek van een constructie in een expliciete logische formule weer te geven. Echt veel voegen dergelijke formules in A&AP echter niet toe; ze spelen verder nauwelijks een rol in de gepresenteerde semantische en syntactische beschrijvingen.

Een belangrijker verschil met de ANS is de uitvoerige beschrijving van de distributie van de *als/dan/van*-woordgroepen die op een adjectief in de stellende, vergrotende of overtreffende trap kunnen volgen.⁴ Zoals in andere hoofdstukken gebeurt dit met behulp van

⁴ De interne structuur van dergelijke woordgroepen komt in een ander, nog te schrijven deel van MGD aan de orde.

constituenttesten en operaties zoals extrapositie. Ook de plaats van deze woordgroepen ten opzichte van een door het adjectief geselecteerd PP-complement komt aan de orde.

Interessant is paragraaf 4.3, waar de overeenkomsten en verschillen tussen vergelijking en modificatie aan de orde komen, bijvoorbeeld de overeenkomsten en verschillen tussen *duidelijker* (vergelijking) en *erg duidelijk* (modificatie). Deze paragraaf is een goed voorbeeld van wat theoretisch syntactisch onderzoek kan toevoegen aan traditioneel onderzoek. Betoogd wordt dat modificatie en vergelijking syntactisch hetzelfde zijn. Dit gebeurt met behulp van de positie van PP-complementen bij pseudo-participia en sommige deverbale adjectieven, zoals *ingenomen* en *afhankelijk*.

Eerder in A&AP (in paragraaf 2.3.1.3) wordt vastgesteld dat de basispositie van het PP-complement van een gewoon adjectief rechts van dat adjectief is, zoals in (2a), hoewel zo'n PP (met een ietwat andere intonatie) ook links van het adjectief kan voorkomen, als in (2b).

- (2) a dat Jan niet [_A boos] [PP over die opmerking] is
 b dat Jan niet [_{PP} over DIE opmerking] [_A boos] is

De test voor het vaststellen van de basispositie van PP is verplaatsing van een R-pronomen: als *er*, *daar* of *hier* uit de PP kan worden gehaald wordt dat opgevat als evidentie voor de aanname dat de PP in zijn basispositie staat.⁵ De voorbeelden (3a) en (3b) laten zien dat *daar* wel uit de PP *daarover* kan worden gehaald als die rechts van *boos* staat, maar niet als die links van *boos* staat. Als deze test wordt toegepast op pseudo-participia (en sommige deverbale adjectieven) dan blijkt dat de basispositie van een PP-complement zowel links als rechts van het pseudo-participium kan zijn (3c,d).

- (3) a dat Jan daar niet [_A boos] [_{PP} ~~daar~~ over] is
 b *dat Jan daar niet [_{PP} ~~daar~~ over] [_A boos] is
 c dat Jan daar niet [_A ingenomen] [_{PP} ~~daar~~ mee] is
 d dat Jan daar niet [_{PP} ~~daar~~ mee] [_A ingenomen] is

Als de PP aan het pseudo-participium voorafgaat moet een modificeerder als *erg* voor de PP staan; tussen PP en het adjectief levert ongrammaticaliteit op (4a). Bij de omschreven comparatief en superlatief moeten de elementen *meer* en *meest* eveneens voor de PP staan (4b,c). Het ligt dan voor de hand deze elementen dezelfde syntactische positie en status toe te kennen als de modificeerder *erg*. Een extra argument hiervoor, dat A&AP vergeet te vermelden, is dat deze elementen en *erg* in complementaire distributie zijn.

- (4) a dat Jan daar niet <erg> [_{PP} ~~daar~~ mee] <*erg> ingenomen is
 b dat Jan daar niet <meer> [_{PP} ~~daar~~ mee] <*meer> ingenomen is
 c dat Jan daar niet <het meest> [_{PP} ~~daar~~ mee] <*het meest> ingenomen is

Nu blijkt dat het PP-complement van de synthetische comparatief en superlatief van pseudo-participia (en sommige deverbale adjectieven) zijn basispositie alleen maar rechts daarvan kan hebben (5b,c; A&AP:192).

⁵ In de voorbeelden geeft een doorgehaalde constituent de basispositie van die constituent aan, vóór verplaatsing.

- (5) a dat Jan daar niet <_{PP} ~~daar~~ voor> geschikt <_{PP} ~~daar~~ voor> is
 b dat Jan daar niet <^{*}_{PP} ~~daar~~ voor> geschikter <_{PP} ~~daar~~ voor> is
 c dat Jan daar niet <^{*}_{PP} ~~daar~~ voor> het geschiktst <_{PP} ~~daar~~ voor> is

Deze observaties volgen mooi uit de aanname dat synthetische comparatieven en superlatieven dezelfde syntactische positie hebben als de elementen *meer* en *meest* en de modificeerder *erg*, namelijk voor de meest linkse PP.

A&AP gaat nog een stap verder door te stellen dat de basispositie van het comparatief- en superlatiefmorfeem dezelfde is als die van *meer*, *meest* en *erg* (6a-c) en dat het adjectief vanuit een lagere positie naar die positie toe verplaatst (6d; A&AP:192):

- (6) a meer / meest <_{PP} voor die baan> [_A geschikt] <_{PP} voor die baan>
 b erg <_{PP} voor die baan> [_A geschikt] <_{PP} voor die baan>
 c -er / -st <_{PP} voor die baan> [_A geschikt] <_{PP} voor die baan>
 d geschikt-er / -st <_{PP} voor die baan> [_A ~~geschikt~~] <_{PP} voor die baan>

Hoewel dit een theoretisch elegante analyse is omdat de basisposities van adjectief en PP's constant worden gehouden en de onmogelijkheid van een preadjectivale PP automatisch volgt, kan deze analyse voor zover ik kan nagaan niet worden onderscheiden van een analyse waarin adjectief en comparatief-/superlatiefmorfeem in hun geheel direct in de positie voor de linker PP worden gegenereerd. Waar op andere plaatsen in A&AP een grote theoretische terughoudenheid wordt betracht (soms zelfs te groot; zie paragraaf 3), is hier de beschrijving theoretisch niet terughoudend genoeg, tenzij er argumenten gegeven kunnen worden die aantonen dat het adjectief inderdaad uit een lagere positie afkomstig is.

2.5 Attributief gebruikte adjectieven

Hoofdstuk 5 behandelt achtereenvolgens de verbuiging van bijvoeglijke naamwoorden, de positie van attributieve adjectieven ten opzichte van andere prenominalemente elementen, attributief gebruikte complexe adjectivale woordgroepen, ellipsen van nomina, en de onderlinge volgorde van attributieve adjectieven. Het deel over adjectivale flexie verschilt nauwelijks van wat we in de ANS aantreffen. Een klein verschil met mogelijk grote gevolgen en daarom het bespreken waard, is dat waar de ANS eenvoudigweg beschrijvend spreekt van de onverbogen vorm, A&AP (p. 205) de min of meer impliciete claim doet dat er bij de onverbogen vorm een nul-morfeem aanwezig is:

- (7) Flexie van attributief gebruikte adjectieven
 a [+neutrum][+indefinit][+enkelvoud] ==> adjectief + Ø
 b anders: adjectief + -e

Het verschijnsel van nomen-ellipsen dat verderop in dit hoofdstuk besproken wordt geeft echter aanleiding tot de gedachte dat er in geval (7a) juist geen nulmorfeem aanwezig is. Voor veel sprekers van het Nederlands is N-ellipsen namelijk onmogelijk als het adjectief onverbogen is, vergelijk *Over films gesproken, ik heb een mooie gezien* met **Over boeken gespro-*

ken, ik heb een mooi gelezen. Op verschillende plaatsen in de literatuur (bv. Barbiers 1990, Kester 1996) is betoogd dat het verbuigingsuffix aanwezig moet zijn om de formele kenmerken van het ontbrekende nomen lokaal terugvindbaar te maken.

Als er bij de onverbogen vorm inderdaad een nulmorfeem aanwezig zou zijn, dan zou dat nulmorfeem bij uitstek in staat moeten zijn tot formele identificatie van het ontbrekende nomen: het nulmorfeem zou gegeven (7a) immers een unieke kenmerkspecificatie hebben, in tegenstelling tot de sjwa in (7b) die zeven verschillende kenmerkspecificaties kan vertegenwoordigen. Het lijkt er dus op dat afwezigheid van sjwa correspondeert met afwezigheid van een verbuigingsmorfeem. De intrigerende vraag waarom afwezigheid van het verbuigingsmorfeem de lege N niet uniek kan identificeren moet voor zover ik weet nog altijd beantwoord worden.

Paragraaf 5.2 gaat over de positie van attributieve adjectieven binnen DP. Hier vinden we elementaire observaties zoals dat een attributief adjectief niet vooraf kan gaan aan een lidwoord of aanwijzend voornaamwoord, en normaliter ook niet kan volgen op het nomen. De vraag naar het waarom van deze elementaire volgorde restricties blijft onaangeroerd, waarschijnlijk omdat deze vraag tot voor kort in de literatuur nauwelijks is gesteld (maar zie Barbiers 1991). De vooruitgang die geboekt is dankzij modern taalkundig onderzoek is kennelijk nogal ongelijk verdeeld over de verschillende empirische domeinen. Terwijl we inmiddels behoorlijk geavanceerde theorieën hebben over zulke complexe verschijnselen als anaforische afhankelijkheden of lange vraagwoordverplaatsing, is er betrekkelijk weinig gewerkt aan een theorie die iets zegt over ogenschijnlijk simpele kwesties als de positie van een adjectief in een DP.

Paragraaf 5.4 behandelt uitvoerig N-ellips en grenst het af van andere, erop lijkende verschijnselen zoals zelfstandig gebruik van adjectieven. N-ellips krijgt in de ANS in totaal ongeveer één bladzijde en wordt zonder enige argumentatie geanalyseerd als zelfstandig gebruik van adjectieven, een goed voorbeeld van het feit dat ook beschrijvende taalkunde gebruik maakt van een theorie.

2.6 Predicatief gebruikte adjectieven

De eerste twee paragrafen van hoofdstuk 6 gaan over adjectieven in de functie van wat traditioneel het naamwoordelijk gezegde heet. Op dit terrein is de laatste decennia veel onderzoek gedaan en vooruitgang geboekt (zie bijvoorbeeld Stowell 1981 en Hoekstra 1988) en dat is goed te merken. Alle gevallen van predicatief gebruikte adjectivale complementen worden in deze paragrafen naast elkaar gezet en waar nodig met behulp van in de moderne syntaxis ontwikkelde testen van elkaar onderscheiden. Hier wordt duidelijk waarom de noties koppelwerkwoord en naamwoordelijk gezegde inmiddels achterhaald zijn. Wat traditioneel de koppelwerkwoordconstructie heet is maar één geval van het veel algemenere verschijnsel van predicatieve complementatie, het verschijnsel dat een werkwoord in plaats van een zelfstandignaamwoordsgroep een zogenaamde *small clause* als complement neemt, een predicaat dat zelf een subject heeft. Predicatieve complementatie is niet beperkt tot koppelwerkwoorden maar is ook mogelijk met transitieve en intransitieve werkwoorden.

De paragrafen 3 en 4 van dit hoofdstuk gaan over predicatieve supplementen zoals *boos* in *Jan heeft de brief boos verscheurd*. Dit zijn adjectivale predicaten die eerder adjuncten dan

complementen zijn; zo zijn ze bijvoorbeeld weglaatbaar zonder dat de betekenis van het werkwoord verandert, in tegenstelling tot predicatieve complementen. Interessant zijn de subparagrafen waarin aangetoond wordt dat deze predicatieve supplementen op twee posities kunnen staan, vooraan en achteraan in het middenveld. De syntactische en semantische eigenschappen variëren met deze posities (zie 7a,b), en dat werpt weer een interessant licht op scrambling.

Wat ontbreekt in dit hoofdstuk is een beschrijving van de mogelijkheden om predicatieve supplementen te extraponeren. Dat heeft wellicht te maken met het feit dat geëxtraponeerde predicatieve supplementen komma-intonatie vergen tussen werkwoord en supplement, en dat de verplichte aanwezigheid van komma-intonatie vaak wordt opgevat als een teken dat het hier om twee aparte zinnen gaat of om een *afterthought*. Ten onrechte, want het is duidelijk dat een geëxtraponeerd supplement alleen maar de interpretatie kan hebben die een supplement links in het middenveld heeft, zoals (8c) laat zien.

- (8) a Jan zegt dat hij dronken de disco niet binnenkwam
I. 'Jan zegt dat hij de disco niet binnenkwam als hij dronken was'
b Jan zegt dat hij de disco niet dronken binnenkwam
II. 'Jan zegt dat hij niet dronken was toen hij de disco binnenkwam'
c Jan zegt dat hij de disco niet binnenkwam, dronken
I. 'Jan zegt dat hij de disco niet binnenkwam als hij dronken was'
II. *'Jan zegt dat hij niet dronken was toen hij de disco binnenkwam'

Dit past binnen de generalisatie geformuleerd in De Haan (1976), namelijk dat adverbia die in het linkerdeel van het middenveld kunnen of moeten staan (laten we zeggen links van negatie) wel geëxtraponeerd kunnen worden, terwijl adverbia die alleen maar in het rechterdeel kunnen staan niet geëxtraponeerd kunnen worden.

In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk vinden we nog een aantal interessante onderwerpen, waaronder een generatieve klassieker: de *easy-to-please*-constructie. Wie op zoek is naar onderzoeksonderwerpen vindt genoeg van zijn gading in deze paragraaf en eigenlijk in het hele hoofdstuk.

2.7 De partitieve genitiefconstructie

Dit is een voortreffelijk hoofdstuk, deels gebaseerd op Broekhuis en Strang (1996), over woordgroepen zoals *iets leuks*. Een vrijwel uitputtende en zeer overzichtelijke beschrijving vinden we hier van de elementen die in de positie van *iets* mogen staan, elementen die in de positie van *leuks* mogen staan, en van andere syntactische constituenten die in deze constructie kunnen voorkomen. Dit levert tal van intrigerende data en onderzoeksproblemen op die de handen van de onderzoeker doen jeuken om aan de slag te gaan. Toch wreekt zich in dit hoofdstuk de keuze om A&AP te ordenen op basis van de klassieke syntactische categorieën. Als syntactische constructies als uitgangspunt waren genomen, dan zou dit hoofdstuk in het boek over partitieve constructies behandeld zijn en dan was deze constructie vergeleken met andere partitieve constructies. Dit had tot meer inzicht geleid in de systematische eigenschappen van partitieve constructies in het algemeen en de partitieve genitief in het bijzonder.

2.8 Hoofdstuk 8, 9 en 10

Over de laatste drie hoofdstukken heb ik weinig te zeggen. Uit hoofdstuk 8 blijkt dat adverbiaal gebruikte adjectieven in het Nederlands zich vrijwel geheel gedragen als hun equivalenten in andere talen. Hoofdstuk 9 gaat uitgebreid in op adjectivaal gebruikte deelwoorden (vb. *drinkende* in *drinkende dieren*) en modale infinitieven (vb. *te bekijken* in *nog te bekijken foto's*). Hoofdstuk 10 bevat een aantal interessante restverschijnselen die nog nauwelijks onderzocht zijn, zoals vaste adjectief-werkwoord-verbindingen (vb. *gek doen*, *bleek zien*), postadjectivale modificatie (vb. *groot van gestalte*, *rood van opwinding*) en de *in-het-A*-constructie (vb. *in het algemeen*, *in het wit*).

3 A&AP en de theorie

Zoals uit het bovenstaande blijkt levert de theoretische invalshoek een grote hoeveelheid nieuwe gegevens op en vaak ook een beter inzicht in de systematiek achter die gegevens. Toch blijft er met betrekking tot de rol die de theorie in A&AP speelt wel het één en ander te wensen over.

3.1 Wegcijferen van de theorie

Hoewel A&AP in hoofdstuk 2 met betrekking tot de complementen van adjectieven een nuttige inventaris toevoegt aan het materiaal in de ANS, ontstijgt dit hoofdstuk door het te veel wegcijferen van de theorie onvoldoende het niveau van de opsomming en blijft de complementatie van adjectieven een geïsoleerd, niet aan andere syntactische categorieën gerelateerd probleem. Dit is een gemiste kans. Met iets meer theorie zouden interessante onderzoeksvragen geformuleerd kunnen worden, wat belangrijk is omdat MGD uitdrukkelijk ook bedoeld is als basis voor nader onderzoek. Zo komt niet aan de orde de fundamentele vraag waarom adjectieven (en nomina) op enkele uitzonderingen na geen nominaal complement (DP) kunnen nemen, maar preposities en verba wel. Deze vraag is in de generatieve taalkunde wel degelijk gesteld; een gangbare verklaring is dat adjectieven en nomina anders dan preposities en verba geen naamval kunnen toekennen en dat DP's altijd naamval moeten krijgen.

Van belang is hier nu even niet of deze verklaring juist is. Zelfs indien onjuist biedt ze de mogelijkheid generalisaties en vraagstellingen op een overzichtelijke, interessante en samenhangende wijze weer te geven. Eén generalisatie is dat adjectieven en nomina wel met een zinscomplement (CP) maar niet met een DP-complement kunnen verschijnen, terwijl preposities wel met een DP-complement maar gewoonlijk niet met een CP-complement kunnen voorkomen. Dit volgt direct uit de aanname dat DP's naamval moeten krijgen terwijl CP's juist geen naamval mogen krijgen, zoals voorgesteld in Stowell (1981). Dit roept weer de vraag op hoe het dan zit met complementen van werkwoorden. Bij werkwoorden komen immers zowel DP- als CP-complementen voor, zodat een op naamval gebaseerde verklaring hier niet onmiddellijk soelaas biedt. Vervolgens kan geprobeerd worden een verband te leggen tussen naamvalstoekenning en de verschillende syntactische posities van DP- en CP-complementen van verba.⁶ Een klein beetje niet al te inge-

⁶ Zie Stowell (1981) en Zwart (1993) voor een op naamval gebaseerde verklaring en Barbiers (2000) voor een verklaring gebaseerd op de wisselwerking tussen syntactische structuur en semantische interpretatie.

wikkelde theorie zou hier zoveel extra's opleveren dat van de niet-generatieve taalkundige lezer wel een offer gevraagd kan worden.

3.2 Verouderde theorie

Bij het schrijven van een theoretische syntaxis van het Nederlands moet voor elke behandelde constructie een keuze gemaakt worden uit de beschikbare analyses. Het maken van zo'n keuze is vaak nogal lastig. Maatstaven zoals 'analyse X verantwoordt meer feiten dan analyse Y' zijn niet op een eenvoudige manier toe te passen, en de keuze voor een bepaalde analyse is niet alleen afhankelijk van empirische adequaatheid, maar ook van ontwikkelingen in de theorie als geheel. Meestal wordt in A&AP een bevredigende keuze gemaakt, maar soms niet.

Een verouderde theorie wordt gebruikt bij het voorstellen van PP-extrapositie als PP-over-V, dat wil zeggen rechtswaartse verplaatsing van PP over V heen, als in (9b) (A&AP:70):⁷

- (9) a Jan is altijd [_{AP} trots [_{PP} op die prestatie]] [_V geweest]
 b Jan is altijd [_{AP} trots [_{PP} ~~op die prestatie~~]_i] [_V geweest] [_{PP} op die prestatie]_i

In de theoretische discussie die momenteel gaande is over PP-extrapositie speelt de optie dat PP-extrapositie het resultaat zou kunnen zijn van rechtswaartse verplaatsing eigenlijk nauwelijks meer een rol, en dat heeft een aantal goede redenen. In de literatuur vinden we tal van eigenschappen van PP-extrapositie die linkswaartse verplaatsingen niet hebben (zie bijvoorbeeld Rochemont and Culicover 1990). Meer in het algemeen leidt de aanname dat rechtswaartse verplaatsing mogelijk is tot grote problemen (zie Kayne 1994). Bijvoorbeeld: (i) Waarom is linkswaartse verplaatsing zowel mogelijk met PP's als met DP's, maar rechtswaartse verplaatsing alleen met PP's? (ii) Waarom is linkswaartse verplaatsing in principe onbegrensd maar rechtswaartse verplaatsing niet? (iii) Waarom is extrapositie uit een eiland soms mogelijk waar linkswaartse verplaatsing onmogelijk is? De verschijnselen die met PP-over-V kunnen worden beschreven kunnen ook beschreven worden met behulp van VP-Intrapositie (Barbiers 1995) of asyndetische coördinatie (Koster 1995). Vasthouden aan PP-over-V wekt ten onrechte de indruk dat deze analyse nog altijd superieur is aan modernere analyses.

3.3 Impliciete theoretische assumpties

Het impliciet laten van theoretische aannames en redeneringen leidt er in A&AP soms toe dat de beschrijving van een verschijnsel onbegrijpelijk wordt en dat de theorie onnodig een machteloze indruk maakt. Dat geldt bijvoorbeeld voor de in hoofdstuk 2 gegeven analyse van de wisselwerking tussen extrapositie, scrambling en vooropplaatsing van PP-complementen bij adjectieven. Over vooropplaatsing wordt gezegd (A&AP:71) dat een adjectief niet vooropgeplaatst kan worden als zijn PP-complement in de basispositie blijft

⁷ De horizontale lijn duidt de basispositie van de vooropgeplaatste AP aan.

staan (10b), maar wel als de PP eerst gescrambled (10c) of geëxtraponeerd is (10d) (A&AP: 71, 74).

- (10) a Ed is nooit [_{AP} [_A trots [_{PP} op Jan]] geweest (A en PP in basispositie)
 b ?? Trots is Ed nooit [_{PP} op Jan] geweest (PP basispositie, A voorop)
 c ? Trots is Ed [_{PP} op Jan] nooit geweest (PP gescrambled, A voorop)
 d Trots is Ed nooit geweest [_{PP} op Jan] (PP-extrapositie, A voorop)

Laten we even aannemen dat de feiten zijn zoals weergegeven in (10) (zie verderop voor een andere kijk op de zaak). A&AP stelt dat in (10c) en (10d) het adjectief [trots] slechts schijnbaar in zijn eentje vooropstaat. In werkelijkheid staat er een hele constituent AP voorop en in die AP zit nog het spoor van de PP die in (10c) naar links gescrambled is en in (9d) naar rechts geëxtraponeerd. Met andere woorden: (10c) is afgeleid van (11a), en (10d) is afgeleid van (11b):

- (11) a Ed is [_{PP} op Jan]_i nooit [_{PP} [_P trots t_i]] geweest
 (10) c [_{AP} [_A trots t_i]] is Ed [_{PP} op Jan]_i nooit _____ geweest
 (11) b Ed is nooit [_{AP} [_A trots t_i]] geweest [_{PP} op Jan]_i
 (10) d [_{AP} [_A trots t_i]] is Ed nooit _____ geweest [_{PP} op Jan]_i

Door de gebruikelijke theoretische aannames en redenering impliciet te laten, blijven twee dingen in deze analyse raadselachtig: (i) Waarom moet de PP gescrambled of geëxtraponeerd worden om vooropplaatsing van alleen het adjectief mogelijk te maken?, en (ii) Waarom is het nodig om aan te nemen dat scrambling en extrapositie verplaatsingsoperaties zijn die een spoor achterlaten?

Het antwoord op deze vragen is eenvoudig te geven door één aanname expliciet te maken: een woordgroep, zoals de AP [trots op Jan], kan vooropgeplaatst worden, maar de kern van een woordgroep, zoals het adjectief [trots], niet. Dit verklaart het contrast tussen (12) en (10b). In (12) is de hele AP vooropgeplaatst, in (10b) is alleen de kern vooropgeplaatst.

- (12) [_{AP} Trots op Jan] is Ed nooit [_{AP} ~~trots op Jan~~] geweest
 (10) b ?? [_A Trots]_i is Ed nooit [_{AP} ~~trots~~ [_{PP} op Jan]] geweest

De complexe verplaatsingsanalyse van (10c) en (10d) verklaart dan waarom in die zinnen [trots] wel in zijn eentje voorop kan staan maar in (10b) niet. In (10c,d) is niet de kern van AP vooropgeplaatst, maar de hele woordgroep AP die bestaat uit de adjectivale kern [trots] en het spoor van PP.

Is zonder expliciete weergave van deze aanname de analyse al niet goed te begrijpen, als tot slot ook nog de feiten in (13) worden gepresenteerd (A&AP:80), dan komt de hele analyse op losse schroeven te staan.

- (13) a [Trots]_i is Jan er_i niet t_j [_{PP} op t_i]
 b * [_{AP} Trots [_{PP} op t_i]]_j is Jan er_i niet t_j
 c Jan is er niet [erg mee ingenomen]
 d * [Erg mee ingenomen]_i is Jan er niet t_j
 e * Jan is er niet mee erg ingenomen
 f [Erg ingenomen]_i is Jan er niet mee t_j

Volgens A&AP zou zin (13a) ongrammaticaal moeten zijn, want de achtergebleven PP is niet gescrambled of geëxtraponeerd; (13a) zou daarom een geval van vooropplaatsing van de kern van een woordgroep moeten zijn. Daarentegen zou (13b) juist grammaticaal moeten zijn, want PP gaat met A mee naar voren. De volgorde in (13c) is goed en zou daarom de basis moeten kunnen zijn voor verplaatsing van de constituent tussen vierkante haken, maar dat leidt tot ongrammaticaliteit, zoals (13d) laat zien. De volgorde in (13e) is ongrammaticaal en zou daarom niet de basisvolgorde moeten kunnen zijn voor verplaatsing van de constituent [erg ingenomen]. De resulterende volgorde, (13f) is echter wel degelijk grammaticaal. De lezer lijkt op grond van deze feiten slechts één oordeel te resten: de theoretische taalkunde kan feiten als die in (10) en (13) nog niet adequaat verantwoorden. En dat wordt in A&AP min of meer erkend.

Staan we er echt zo slecht voor? Neen. Allereerst had er duidelijker op gewezen moeten worden dat de (on)grammaticaliteit van zin (10b) *Trots is Ed nooit op Jan geweest* sterk afhangt van intonatie. Het probleem met deze zin lijkt te zijn dat vooropplaatsing van alleen het adjectief focus op het adjectief afdwingt, waardoor het adjectief de status van contrastieve informatie krijgt en de rest van de zin in presuppositie is. De rest van de zin moet dan juist geen focusaccent krijgen. De PP staat binnen de VP echter in de ongemarkeerde positie voor zinsfocus en wordt daardoor bij voorkeur opgevat als nieuwe informatie. Een manier om de PP toch onderdeel van de presuppositie te maken is door hem in een daarmee corresponderende syntactische positie te zetten door middel van scrambling of extrapositie, zoals in (10c,d). Het is echter ook mogelijk PP binnen de VP te laten staan en toch in presuppositie te krijgen door de zin een gemarkeerde intonatie te geven, bijvoorbeeld door alles na *trots* te deaccentueren, of door een extra focus op *nooit* te leggen. Met zo'n gemarkeerde intonatie is de zin voor veel moedertaalsprekers inclusief mijzelf volkomen acceptabel.

Als zin (10b) wel grammaticaal is, dan is het vooropplaatsen van alleen het adjectief kennelijk toch mogelijk zonder dat het PP-complement eerst uit de AP verplaatst wordt. De grammaticaliteit van (13a) is dan ook geen probleem meer: door R-pronominalisatie en verplaatsing van het R-pronomen staat het informatieve deel van de PP (namelijk het R-pronomen) in (13a) in presuppositie, zoals vereist is.

De ongrammaticaliteit van (13b) en (13d) is een instantie van een probleem dat niet speciaal iets te maken heeft met de aanwezigheid van een adjectief. Het is in het algemeen onmogelijk om een gestrande prepositie over zijn R-antecedent heen te verplaatsen (Den Besten 1999): **[_{VP}[_{PP} Aan t_i] denken]_j zal Jan er_i niet t_j* en **[_{PP} Aan t_i]_j zal Jan er_i niet t_j denken*. Waarom dit met PP's onmogelijk is terwijl VP's met een DP-spoor erin wel over het antecedent van het DP-spoor heen kunnen verplaatsen (*[_{VP} t_i gelezen]_j heeft hij [_{VP} het boek_i] gisteren niet t_j*) is een belangrijke vraag, maar niet één die in het kader van een betoog over adjectivale complementatie per se moet worden opgelost.

De verwachting dat (13f) ongrammaticaal zou moeten zijn omdat de structuur waarvan deze is afgeleid zelf al ongrammaticaal is, berust op de impliciete aanname dat grammaticale structuren alleen maar afgeleid kunnen worden van andere grammaticale structuren. Of deze aanname juist is, is een open vraag, maar ze staat wel op gespannen voet met de in de generatieve syntaxis gangbare aanname dat structuren veelal pas grammaticaal worden na verplaatsing. Zo kan het direct object in een passieve zin niet in zijn basispositie blijven staan omdat het daar geen naamval kan ontvangen (**Was eaten the cake*). Passieve zinnen zijn volgens de gebruikelijke analyse dus afgeleid van “ongrammaticale” basisstructuren.

Zin (13f) hoeft overigens helemaal niet afgeleid te worden van de ongrammaticale zin (13e). Het kan ook op de volgende wijze:

- (14)   Uitgangsvolgorde: _____   is Jan er niet mee ingenomen
           Vooropplaatsing van VP: [VP ingenomen] is Jan er niet mee _____
           Adjunctie van *erg* aan VP: [VP erg [VP ingenomen]] is Jan er niet mee _____

De laatste stap, adjunctie aan een reeds verplaatste constituent, is onafhankelijk gemotiveerd. In Lebeaux (1983) en Chomsky (1995) wordt overtuigend beargumenteerd dat de afwezigheid van verplichte reconstructie (van een relatiefzin) het gevolg moet zijn van aanhechting van die relatiefzin aan een DP nadat die DP verplaatst is.

De situatie blijkt dus heel wat minder hopeloos voor de theoretische taalkunde als de gemarkeerdheid van (10b) op de juiste waarde wordt geschat. Zin (13a) is dan niet langer een probleem. Zin (13f) is ook geen probleem meer onder de zojuist gepresenteerde analyse, en (13b) en (13d) zijn onderdeel van een veel algemener, nog niet goed onderzocht probleem.

De enige prijs die hier, voor zover ik kan nagaan, betaald moet worden, is dat moet worden toegelaten dat een adjectief, dat wil zeggen de kern van een woordgroep, vooropgeplaatst kan worden, hetgeen in strijd is met de aanname dat alleen woordgroepen in zijn geheel voorop kunnen staan. Deze laatste aanname is onderwerp van discussie geweest (cf. Hoeksema 1991 versus Bennis 1991), en die discussie laat zien dat de evidentie voor de stelling dat alleen woordgroepen voorop kunnen nogal dun is. Bovendien volgt de onmogelijkheid van vooropplaatsing van een hoofd in veel gevallen uit andere principes. Het lijkt me dan ook redelijk deze prijs te betalen voor een tamelijk overzichtelijke en eenvoudige analyse van de distributie van PP-complementen van adjectieven. Daarmee vervalt tevens de noodzaak om aan te nemen dat PP-extrapositie en PP-scrambling gevallen van verplaatsing van PP zijn, een prettige bijkomstigheid want de verplaatsingsanalyse van PP-scrambling en PP-extrapositie is hoogst controversieel.

Het voorbeeld in deze paragraaf dient als illustratie van de wenselijkheid om in A&AP (en MGD) theoretische assumpties en redeneringen vaker expliciet weer te geven. Dit is meestal best mogelijk zonder de introductie van een heel theoretisch apparaat. Het komt de begrijpelijkheid van de beschreven analyse ten goede, vergroot het inzicht in het taalstelsel en geeft een getrouwer beeld van wat de theorie vermag.

4 Conclusie

A&AP is een flinke stap vooruit in de richting van het voor alle taalkundigen toegankelijk maken van beschikbare syntactische kennis. Het biedt veel materiaal dat niet in traditioneel werk zoals de ANS te vinden is. De zelfgekozen beperking van een theorieneutrale beschrijving leidt op sommige plaatsen tot problemen met de inhoud en de presentatie. De gesignaleerde tekortkomingen nemen niet weg dat we hier te maken hebben met een belangrijk werk dat uitermate geschikt is als basis voor verder syntactisch onderzoek maar ook voor toepassingen. A&AP zal echter pas goed tot zijn recht komen wanneer het is ingebed in het grotere geheel van de Modern Grammar of Dutch.

Bibliografie

Algemene Nederlandse Spraakkunst. **W. Haeseryn e.a. (1997)**. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers.

ANS: zie Haeseryn e.a. (1997).

Barbiers, S. (1990). Telwoorden, adjectieven en lege NP's. Doctoraalscriptie, Universiteit Leiden.

Barbiers, S. (1991). Adjectives as auxiliaries of the noun phrase. In: R. Bok-Bennema en R. van Hout (red.), *Linguistics in the Netherlands 9*. Amsterdam: John Benjamins, 13-24

Barbiers, S. (1995). *The Syntax of Interpretation*. (= HIL Dissertations, 14). Den Haag: HAG Publications. Diss. Universiteit Leiden.

Barbiers, S. (2000). The right periphery in SOV-languages: English and Dutch. In: P. Svenonius (red.), *The derivation of VO and OV*. Amsterdam: John Benjamins, 181-218.

Bennis, H. (1991). Theoretische aspecten van partikelvooropplaatsing II. *TABU* 21, 89-95.

Besten, H. den (1999). Remnant XP-movement. Lezing tijdens de LOT/ZAS Workshop Remnant Movement, F-movement and their implications for the T-model. Potsdam, 24-25 juli 1999.

Broekhuis H. en H. van Riemsdijk (1998). Een grammatica voor taalkundigen: A Modern Grammar of Dutch. *Nederlandse Taalkunde* 3, 282-290.

Broekhuis, H. en A. Strang (1996). De partitieve genitiefconstructie. *Nederlandse Taalkunde* 1, 221-238.

Cinque, G. (1999). *Adverbs and Functional Heads*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Haan, G. de (1976). Regelordening en domeinformuleringen op transformaties. In: G. Koefoed en A. Evers (red.), *Lijnen van taaltheoretisch onderzoek, Een bundel oorspronkelijke artikelen aangeboden aan prof. dr. H. Schultink*. Groningen: H.D. Tjeenk Willink.

Hoeksema, J. (1991). Theoretische aspecten van partikelvooropplaatsing. *TABU* 21, 18-26.

Hoekstra, T. (1988). Small Clause Results. *Lingua* 74, 101-139.

- Jackendoff, R. (1972).** *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Kayne, R. (1994).** *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Kester, E.-P. (1996).** *The Nature of Adjectival Inflection*. Dissertatie OTS, Universiteit Utrecht.
- Koster, J. (1995).** *Extraposition as Coordination*. Lezing gehouden op de Vrije Universiteit Amsterdam, juni 1995.
- Lebeaux, D. (1983).** A distributional difference between reciprocals and reflexives. *Linguistic Inquiry* 14, 723-730.
- Rochemont, M. en P. Culicover (1990).** *English focus constructions and the theory of grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stowell, T. (1981).** *Origins of Phrase Structure*. Dissertatie MIT.
- Zwart, J-W (1993).** *Dutch Syntax: A minimalist Approach*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.

Naschrift bij het besprekingsartikel van Sjef Barbiers

HANS BROEKHUIS EN HENK VAN RIEMSDIJK*

Abstract

In this reaction on Sjef Barbiers' review of the Modern Grammar of Dutch Occasional Working Paper 2, *Adjectives and Adjective phrases*, we will try to formulate the aims of the MGD-project a bit more precise in order to take away expectations that will not be met in the final version of the grammar, and hence to avoid future disappointments.

In zijn bespreking van *Adjectives and Adjective Phrases* (voortaan: A&AP) stipt Barbiers enkele zaken aan waar wij hier graag wat meer over willen zeggen. Dit naschrift is niet bedoeld als een reactie op het inhoudelijke commentaar van Barbiers; de bedoeling van het publiceren van het tussenrapport was juist om dergelijk commentaar te ontlokken en wij hopen hier bij het klaar maken van de uiteindelijke versie van het manuscript ons voordeel mee te doen. We hopen tevens dat velen zich geroepen zullen voelen hun commentaar aan dat van Barbiers toe te voegen.

Voordat we nader ingaan op een aantal punten die door Barbiers aangestipt worden, willen we eerst wat zeggen over de totstandkoming van het huidige manuscript. Hoewel Hans Broekhuis als auteur wordt opgevoerd, moet het manuscript gezien worden als het resultaat van een gezamenlijke inspanning van hem, de redactie (bestaande uit Liliane Haegeman, Evelien Keizer, Henk van Riemsdijk en Riet Vos) en de stuurgroep van het MGD-project (bestaande uit Hans Bennis, Martin Everaert, Liliane Haegeman, Anneke Neijt, Henk Van Riemsdijk en Georges de Schutter). De redactie heeft het gehele manuscript uitvoerig besproken en becommentarieerd en ook de afzonderlijke leden van de stuurgroep hebben tenminste delen van het manuscript van commentaar voorzien. De positieve kwaliteiten van het manuscript zijn dan ook voor een groot deel te danken aan de inspanningen van alle betrokkenen.

Hoge verwachtingen zijn gemakkelijk te beschamen. Zoals uit Broekhuis en Van Riemsdijk (1998) duidelijk zal zijn, is het MGD-project nogal ambitieus geformuleerd, zodat de kans dat wij niet geheel voldoen aan de gewekte verwachtingen vrij groot is. Gelukkig blijkt uit de bespreking van Barbiers dat in ieder geval A&AP redelijk voldoet. Dit neemt echter niet weg dat Barbiers in enkele opzichten toch wat teleurgesteld lijkt te zijn, vooral ten aanzien van de rol die de (generatieve) theorie in *A Modern Grammar of Dutch* (voortaan MGD) speelt.

* Adres van de auteurs: Katholieke Universiteit Brabant, werkverband Vergelijking van grammaticamodellen, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg, e-mail: Hans.Broekhuis@kub.nl & Henk.vanRiemsdijk@kub.nl. Het project *A Modern Grammar of Dutch* wordt gefinancierd door NWO (projectnummers 300-75-310/311).

Natuurlijk zou het interessant zijn om te weten hoe gebruikers van MGD uit de toegepaste taalkunde of gebruikers die werken binnen een niet-generatief kader, hierover denken. Het zou ons niet verbazen als dergelijke gebruikers zich eerder zouden beklagen over het relatief hoge theoretische of generatieve gehalte van MGD, maar op dit moment kunnen we daar slechts over speculeren. Het zal in ieder geval duidelijk zijn dat de afbakening van onze doelgroep het moeilijk maakt te bepalen welke theoretische (of generatieve) inzichten al dan niet een rol in MGD mogen spelen; voor sommigen zal het allemaal wel wat minder en voor anderen, zoals Barbiers, zal het allemaal wel wat meer gemogen hebben. Het (ongetwijfeld subjectieve) criterium dat wij hanteren om de scheidslijn te trekken, zal later nader besproken worden.

In ieder geval geeft Barbiers enkele punten van kritiek waar wij ook in de toekomst niet aan tegemoet kunnen of willen komen. Ten einde te hoge of onjuiste verwachtingen weg te nemen en zo de kans op teleurstellingen in de toekomst te voorkomen, willen we hieronder op een aantal van deze punten wat dieper ingaan.

- **De ordening van het materiaal**

De huidige, eerste fase van het project houdt zich bezig met de beschrijving van de “syntactische verschijnselen in engere zin”; verschijnselen als de interpretatie van pronomina en het impliciete subject van infinitieven, de distributie van negatief polaire uitdrukking, negatie, tense en aspect, etc. komen pas in de tweede fase aan de orde. Zoals Barbiers terecht opmerkt, is voor het eerste deel voor een ordening gekozen op basis van de vier traditionele categorieën verbum, nomen, adjectief en adpositie. Barbiers verdedigt echter de opvatting dat een ordening op basis van syntactische verschijnselen de voorkeur verdient: de huidige ordening leidt tot onnodige redundantie en ontnemt het zicht op het systeem dat aan het syntactische verschijnsel ten grondslag ligt.

Barbiers heeft volkomen gelijk in zijn observatie dat de huidige opbouw tot de nodige redundantie zal leiden: er komt inderdaad een bespreking van het predikatieve gebruik van NP's en een bespreking van het predikatieve gebruik van AP's en een bespreking van het predikatieve gebruik van PP's. Daar staat echter tegenover dat er bij het predikatieve gebruik van deze drie categorieën voldoende verschijnselen zijn die specifiek voor een van de drie categorieën zijn. Geen gelijk heeft Barbiers als hij zegt dat deze ordening ons het zicht op het systeem dat aan het verschijnsel ten grondslag ligt, ontnemt: het systeem dat aan het predikatief gebruik van NP's, AP's en PP's ten grondslag ligt (maar dan ontdaan van alle details die samenhangen met de categorie van het predikatief gebruikte element), zal uitgebreid aan de orde komen in het hoofdstuk over werkwoorden, wanneer we de werkwoorden bespreken die een predikatief complement nemen. De huidige ordening maakt het dus mogelijk de algemene verschijnselen van secundaire predikatie los te zien van eigenaardigheden die meer samenhangen met de syntactische categorie van het element dat als secundair predikaat gebruikt wordt.

Er is volgens ons dus geen reden om de huidige macro-ordening van MGD ter discussie te stellen (vooral ook omdat deze ordening in een eventuele elektronische versie van MGD sowieso geen belangrijke rol zal spelen). Overigens mag hier opgemerkt worden dat

het op dit moment in opbouw zijnde SynCom (The Syntax Companion), dat een meer theoretische oriëntatie heeft, wel opgebouwd zal worden aan de hand van syntactische verschijnselen. SynCom bestaat uit meer dan honderd “case-studies” van het type zoals Barbiers dat wenst.

- **Het verwijzend apparaat**

Het verwijzend apparaat van A&AP is, zoals ook al in de *Preface* van het manuscript wordt gezegd, op dit moment volstrekt onvoldoende. De oorzaak hiervan is er domweg een van onvoldoende capaciteit. Doordat de eerste fase van MGD in drie jaar uitgevoerd moet worden door drie onderzoekers, is het onmogelijk alle relevante literatuur door te nemen. Door tijdgebrek zijn we gedwongen op slimme wijze gebruik te maken van werk dat al voor ons gedaan is. In plaats van de gehele literatuur over bijvoorbeeld gradeerbare adjectieven door te ploegen (wat op zich al een studie van een aantal jaren zou vergen gezien de aandacht die deze adjectieven zowel in de syntactische als de semantische literatuur gekregen hebben), maken we gebruik van recentere dissertaties/studies in de hoop dat de schrijvers daarvan de oudere literatuur al voor ons geëxcerpeerd hebben. Het gevolg daarvan is echter dat er bij de uitvoerders van het project een wat selectieve kijk op de relevante literatuur ontstaat. Voor het ontwikkelen van een goed verwijzend apparaat zijn wij daarom mede afhankelijk van de specialisten die zitting hebben in de wetenschappelijke raad van MGD. Voor het moment echter heeft het ontwikkelen van dit apparaat in onze ogen geen hoge prioriteit, maar we hopen dat het verwijzend apparaat in de definitieve versie van MGD wel aan de verwachtingen zal voldoen.

- **Comparatief onderzoek**

Barbiers heeft er natuurlijk zonder meer gelijk in dat het merendeel van het huidige taalkundige onderzoek een sterk comparatieve inslag heeft. Dat hij een comparatieve component mist in A&AP is daarom zeer begrijpelijk. Helaas zal MGD ook in de toekomst slechts zeer mondjesmaat gebruik maken van comparatieve gegevens; deze zullen slechts gebruikt worden wanneer dit de enige mogelijkheid is een beter inzicht te geven in de te beschrijven Nederlandse taalfeiten. Ook dit heeft weer te maken met de personele omvang van het project; het is simpelweg ondoenlijk om MGD met de huidige inzet van onderzoekers met een comparatieve component uit te breiden (hoewel we dat natuurlijk wel graag zouden willen). Het hierboven al genoemde SynCom zal wellicht deze tekortkoming van MGD gedeeltelijk compenseren, vooral ook omdat het in de bedoeling ligt de elektronische versies van deze produkten aan elkaar te koppelen.

In verband met het comparatieve onderzoek stelt Barbiers de vraag of het zinvol is verschijnselen die in het Nederlands min of meer hetzelfde zijn als in andere goed onderzochte talen in MGD te behandelen, waarbij hij als voorbeeld het adverbiaal gebruik van adjectieven noemt. Ons antwoord hierop is een volmondig “ja”. MGD is een grammatica die bedoeld is voor een algemeen taalkundig geschoold publiek en het feit dat A&AP weinig

toevoegt aan wat we weten over het adverbiaal gebruik van adjectieven uit studies als die van Jackendoff of Cinque, doet niet ter zake; MGD moet ook bruikbaar zijn voor taalkundigen voor wie dergelijke studies niet zo gemakkelijk toegankelijk zijn. Overigens pretendeert MGD een zo volledig mogelijke grammatica van het Nederlands te zijn en alleen daarom zou het weglaten van een dergelijk onderdeel in onze ogen al onaanvaardbaar zijn.

● Theorie

Observeren zonder gebruik te maken van een theorie is onmogelijk: natuurlijk kan die theorie impliciet blijven of kan het zelfs zo zijn dat de observator zich er zelf niet bewust van is dat hij een theorie hanteert. Ook in MGD speelt “theorie” een belangrijke rol: soms wordt deze expliciet gepresenteerd, maar soms blijft zij ook impliciet; in heel incidentele gevallen wordt er zelfs een vergelijking gemaakt tussen verschillende theorieën. Het is echter niet zo dat MGD een compendium van de syntactische theorie is; het primaat ligt bij de taalfeiten en theorieën worden alleen expliciet gepresenteerd als dit ertoe bijdraagt de lezer een beter inzicht in de (relevantie van de) gepresenteerde feiten te verschaffen. Soms worden daar zelfs “verouderde” theorieën voor gebruikt. Een voorbeeld daarvan is het door Barbiers uit A&AP aangehaalde geval van PP-over-V als rechtswaartse verplaatsing, dat volgens Barbiers ook (en zelfs beter) beschreven kan worden met behulp van VP-intrapositie of asyndetische coördinatie.

Natuurlijk zijn wij ons bewust van het generatieve debat over de (on)mogelijkheid van rechtswaartse verplaatsing: sterker nog, we nemen er zelf aan deel. We dienen er volgens ons echter voor te waken de vergissing te begaan om te denken dat wat een “hot issue” is in de generatieve gemeenschap, zelfs maar interessant is voor taalkundigen met een niet-generatieve oriëntatie of meer toegepast taalkundigen. Een taalkundige uit de school van Simon Dik, bijvoorbeeld, zal door deze discussie zeker niet geboeid raken, doordat de notie verplaatsing binnen het door hem gehanteerde theoretische kader geen enkele rol speelt.

Dat de notie rechtswaartse verplaatsing volgens veel generatief taalkundigen “verouderd” is, wil volgens ons daarom nog niet zeggen dat zij niet gebruikt mag worden als metafoor bij de beschrijving van bepaalde feiten. Daar komt nog bovenop dat iedereen die bekend is met de literatuur waarin de traditioneel als rechtswaartse verplaatsing beschreven verschijnselen geherformuleerd worden in termen van linkswaartse verplaatsing, weet dat hierbij schier onoverkomelijk lijkende (en dus zeer interessante) theorie-interne problemen ontstaan en dat deze aanleiding hebben gegeven tot verregeande wetenschappelijke speculaties, die echter nog lang niet door iedereen aanvaard worden (zelfs niet door iedere generatieve taalkundige). Het gebruik van een theorie die stelt dat er alleen linkswaartse verplaatsing bestaat, is volgens ons daarom in ieder geval op dit moment nog niet geschikt om als grondslag te dienen voor MGD. Een ander punt is of de gebruiker van MGD onwetend moet blijven van het bestaan van een dergelijk alternatief. Het antwoord daarop is natuurlijk ontkennend – vandaar ook dat de lezer in het *Glossarium* van A&AP op de hoogte wordt gesteld van de discussie rond PP-over-V (en in de toekomst doorverwezen zal worden naar SynCom, waarin het debat zonder twijfel uitgebreid aan de orde zal komen).

● Nieuwe data

Vanaf het begin van het MGD-project is er voor gekozen de bespreking niet te beperken tot de feiten die in de literatuur behandeld zijn. Zoals iedereen waarschijnlijk uit eigen ervaring weet, bestrijkt de theoretische literatuur vaak slechts een klein deel van de potentieel interessante data. Dit wordt mede veroorzaakt doordat veel studies zich niet primair bezig houden met een systematische beschrijving van het onderzoeksdomain, maar in eerste instantie een rol spelen in een theoretische discussie: de verdedigde hypothese bepaalt welke data wel en welke data niet besproken worden. Hoewel hier op zich niets op tegen is, is het gevolg wel dat sommige empirische domeinen vrijwel volledig aan de aandacht ontsnapt zijn. Een probleem bij het beschrijven van dergelijke domeinen is dat de auteur moet vertrouwen op zijn eigen intuïties en oordelen. Binnen het MGD-project trachten we dit probleem te vermijden door al het geproduceerde materiaal tenminste met de redactie door te spreken, zodat we kunnen claimen dat de oordelen in ieder geval in enige mate intersubjectief zijn.

Dit betekent natuurlijk niet dat alle oordelen ook zonder meer “juist” zijn of door iedereen gedeeld zullen worden, zoals duidelijk blijkt uit Barbiers’ bespreking. Wij willen in dit opzicht ook niet gezien worden als speciale autoriteit; de door ons gegeven oordelen hebben geen andere status dan die in de gemiddelde taalkundige studie. We hopen dan ook dat de oordelen in MGD aanleiding zullen geven tot verdere discussie.

Overigens moet hierbij vermeld worden dat, tenzij anders vermeld wordt, bij de oordelen in MGD zo veel mogelijk uitgegaan wordt van een “ongemarkeerd” intonatiepatroon. De notie “ongemarkeerd” is natuurlijk moeilijk te definiëren, maar dit houdt in ieder in dat intonatieverschijnselen die te maken hebben met contrastieve focus buiten beschouwing blijven – Dit verklaart onder meer de door Barbiers’ bekritiseerde oordelen t.a.v. zijn voorbeelden in (9).

Als afsluiting van dit naschrift willen we nog kort wat zeggen over wat er op korte termijn verder te verwachten valt van het MGD-project. Op dit moment wordt er hard gewerkt aan hoofdstukken over de drie categorieën verbum, nomen and adpositie. Een eerste versie van het manuscript over adposities is ondertussen voltooid en wordt op dit moment door de leden van de stuurgroep nader bekeken; we hopen dit manuscript op niet al te lange termijn te kunnen publiceren als derde MGD working paper. Het manuscript over de nomina is in redelijk vergevorderd stadium en we denken in de loop van dit jaar een eerste volledige versie te kunnen reproduceren. Het deelproject over de verba is echter nog in volle gang en de voltooiing daarvan zal (mede door het vroegtijdige vertrek van één van de uitvoerders van het MGD-project) nog enige tijd op zich laten wachten. Over het verloop van de tweede fase valt nu nog niets te zeggen omdat we nog bezig zijn met de werving van de daarvoor benodigde middelen.

Het tussenrapport *Adjectives and Adjective Phrases* kan tegen kostprijs besteld worden door (i) het sturen van een briefje naar: Katholieke Universiteit Brabant, Grammaticamodellen, MGD, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg **en** (ii) overmaking van NLG 20,- onder vermelding van “8230.8799.W903 MGD” naar rekeningnummer 45 50 46 042, ABN/AMRO bank, Katholieke Universiteit Brabant, Postbus 8, 5000 AA, Tilburg.

Forum

Taalkunde en taalbeheersing: hoe verder?

HENK VERKUYL

Wie het in Nederland als Nederlands taalkundige waagt zich openlijk uit te spreken over de verhouding tussen taalkunde en taalbeheersing, weet zich in een mijneveld. Er ligt een hoop oud zeer en de marktverhoudingen liggen, indien gebaseerd op studentenbelangstelling, zeer ongunstig voor wat *taalkunde* genoemd wordt. Zolang de neerwaartse financiering voor letteren blijft voortgaan, lijkt er absoluut geen ruimte voor enige zinnige discussie die tot doel zou hebben het bestaan voor beide partijen te verbeteren. De studentarme partij wordt in tijden van nood al snel van andere dan inhoudelijke argumenten verdacht, de studentrijke partij heeft binnen de bedreigde letteren een positie van relatieve overvloed. Gegeven de noodzaak om het onderwijs te vernieuwen met het oog op het Bologna-model lijkt het wenselijk bij te dragen aan een open discussie over de relatie tussen taalkunde en taalbeheersing. Opgemerkt kan worden dat wie met buitenlanders praat over de Nederlandse situatie zoals die gegroeid sinds de jaren zeventig, de monden open ziet gaan van verbazing en onbegrip. Wat een vreemd volkje zijn we eigenlijk.

Taalkundig gezien is ... Hier valt de pen even stil, want in deze context is *taalkundig gezien* ambigu geworden. Ik bedoelde simpelweg dat ik op een taalwetenschappelijke manier wilde kijken naar de betekenis van de woorden *taalkunde* en *taalbeheersing*, terwijl de andere interpretatie onvermijdelijk (bedrijfs-)politiek is. In de eerste interpretatie is het moeilijk een domein te vinden waarin de tegenstelling tussen taalkunde en taalbeheersing een natuurlijke interpretatie krijgt. Immers, het woord *taalkunde* zoals gedefinieerd in Van Dale, nl. als synoniem van *taalwetenschap*,

bestrijkt per definitie taalbeheersing, zoals dat ook het geval is met taalontwikkeling, taalverwerving, taalverlies, taagebruik, en dergelijke. Dat komt simpelweg doordat het woord *taalkunde* een wetenschappelijke discipline denoteert, terwijl het woord *taalbeheersing* dat niet doet. Veel taalbeheersers beginnen nu te steigeren, dus ik haast me te zeggen: "... terwijl het woord *taalbeheersing* dat niet deed". Wie in de achtste druk van Van Dale uit 1961 kijkt, ziet onder *taalbeheersing*: "het beheersen van de of een taal". Zo simpel lag dat toen. Wie de meest recente Van Dale er bij neemt, ziet staan: "1 Het beheersen van de of een taal ... 2 de discipline, het onderdeel van de taalwetenschap dat zich bezighoudt met taalbeheersing." Zo simpel ligt het nu. Hoewel, wie gezag wil toekennen aan Van Dale (en wie wil dat eigenlijk niet), er staat veelzeggend ook te lezen: "onderdeel van de taalwetenschap". Daarmee houden we het probleem zoals hierboven gesteld: hoe kan iets dat onderdeel van iets anders is, in een complementaire oppositie worden gebracht tot datgene waarvan het een onderdeel is?

Een kleine historische terugblik kan af en toe geen kwaad bij een synchrone beschouwing: de taalbeheersing is ontstaan als gat in de markt. In de jaren zestig en zeventig werd een groot aantal taalkundigen aangesteld aan de universiteiten. Chomsky was toen buitengewoon populair en de pas aangestelde taalkundigen probeerden allemaal een Nederlandse chomsky te worden. Dat heette *generatieve taalkunde*. Twee dingen gebeurden er: (a) veel van die taalkundigen vonden het generatieve kader absoluut niet bevredigend of toereikend voor hun persoonlijke wetenschappelijke ontwikkeling: ze ontwikkelden zich tot *x*-lin-

guïst, met meestal *socio-* of *psycho-* voor *x*, maar ook wel met *toegepast* of *tekst-* als waarden; (b) de zinsgrammatici konden niet echt om het generatieve kader heen; en (c) de meeste studenten vonden er niets aan want die hadden met name in Amsterdam meer belangstelling voor alles wat met de woorden *sosjaal* en *kommunikaasje* kon worden uitgedrukt.

De zinsgrammatici kwamen met name in de neerlandistiek het meest in de knel. Hun werd door de financiers voorgehouden dat de maatschappij niet zo zeer zat te springen om mensen die iets over zinnen konden zeggen, maar meer om (liefst normaal-functionerende) afgestudeerden die teksten konden schrijven of verbeteren, en wat dit laatste betreft ook de wereld. En zo kwam het: binnen de meeste opleidingen Nederlands kwam er een afdeling of subafdeling Taalbeheersing en doordat de daar aangestelden ook recht op onderzoek hadden, werd dit onderzoek taalbeheersingsonderzoek genoemd. Vandaar was het maar een kleine stap naar disciplinaire verankering: taalbeheersing werd een (wetenschappelijk) vak. Die stap werd genomen door het instellen van leerstoelen bij Nederlands in Amsterdam, Utrecht en Groningen. Een voetafdruk ervan is de canonisering van het vak in Van Dale.

Soortgelijke ontwikkelingen vonden plaats bij ATW aan de klassieke universiteiten en in Tilburg, en bij de talenstudies in de tegenstelling tussen taalkunde en taalvaardigheid, maar de term *taalbeheersing* is toch beperkt gebleven tot de neerlandistiek. Inmiddels vinden taalbeheersers het vaak beter om zich communicatiekundigen te noemen, maar ook al is dat het geval, ze hantieren lokaal de term *taalbeheersing*, vermoedelijk omdat dat voor studenten nu eenmaal aangenaamer klinkt, en ook omdat *communicatiekunde* als een eindterm, althans als een specialisme klinkt. En soms ligt communicatie wat al te veel onder het vuur van critici als Youp van 't Hek die vinden dat alles wat er mee te maken heeft te therapeutisch klinkt. Mensen kunnen ook gewoon met elkaar omgaan. En dan klinkt taalbeheersing plots weer wat vertrouwder.

Inmiddels is er veel gebeurd. De taalwetenschap zelf is ook een onderdeel van een veel groter geheel aan onderzoek naar de mens als informatieverwerkend biologisch systeem. Vanuit de taalpsychologie kwam zware druk op de theoretische taalkunde om de relatie tussen taal en andere cognitieve vermogens serieus te nemen; vanuit de neurowetenschappen en de kunstmatige intelligentie penetreerde het idee van het brein als connectionistisch netwerk; vanuit de taalsociologie kwamen inzichten vrij over de wijze waarop etnische groepen en andere sociaal coherente klassen hun identiteit beleven en daarmee voor onderzoek naar meertaligheid, maar ook voor kontekstueel gestuurde parameters in het taalgebruik; via de filosofische logica en taalfilosofie werd de weg gebaad voor de ontwikkeling van de lexicale en structurele semantiek en van de pragmatiek, de door Chomsky zozeer verwaarloosde stiefkinderen van de taalkunde. Ik heb het nu over ontwikkelingen die in de jaren tachtig en negentig werden ingezet.

De taalkunde (ik neem het woord nu toch maar als synoniem van *taalwetenschap*) is door deze ontwikkelingen ingrijpend veranderd. De centrale positie van de zin als onderzoeksdomein is naar twee kanten ondergraven.

Naar de bovenkant toe is het inzicht ontstaan dat veel aspecten van de zinsstructuur pas begrepen kunnen worden als men de zin ziet als deel van een tekst, een discourse. De ontwikkeling van de Discourse Representation Theory (DRT) van Hans Kamp is wat dit betreft illustratief. Oorspronkelijk kwam Kamp uit een traditie waarin de predikatenlogica natuurlijkerwijs tot het domein van de propositie beperkt was zodat deze logica zich in feite beperkte tot de zin. Deze doorstoot naar de discourse rond 1980 bracht derhalve de filosofisch-logische traditie waaruit de generatieve grammatica is voortgekomen, in contact met domeinen waarop taalbeheersers en tekstgrammatici al enige tijd gericht waren. Ook in de formele semantiek werd de uitbreiding van zinsdomein naar discoursedomeinen ingezet,

omdat al snel bleek dat in de semantische analyse zeer diverse contextfactoren moeten worden meegenomen.

Naar de benedenkant toe is het onderzoeksdoein ook ondergraven. Door het grote aandeel van de categoriale grammatica in de logisch-grammaticale traditie die tot de computationele taalkunde heeft geleid en de daarmee gepaard gaande aandacht voor compositionaliteit is ook in de generatieve taalkunde het lexicon centraal geworden in de theorievorming (zelfs Chomsky ging rond 1995 voor de bijl.). Deze aandacht voor het lexicon als centrale opslagplaats van talige en niet-talige informatie is op een verstrekkende wijze van belang voor de bestudering van discourse. Zo is in taalbeheersingskringen de bestudering van argumentatie vrij populair en daar wordt dan onder verstaan: argumentatie in teksten. Maar we weten nu ook dat veel inferenties al in het lexicon worden aangemaakt. De keuze van woorden of zelfs woorddelen in een zin en daarmee in een tekst beïnvloedt aanzienlijk de informatiestroom binnen een tekst. Dat houdt in dat de bestudering van argumentatie niet kan worden gelocaliseerd in teksten (op het niveau van Toulminse syllogismen), maar dat zij de opbouw van zinnen vanuit het perspectief van lexicale informatie mede in beschouwing dient te nemen.

Het lexicon valt echter binnen het domein van wat door sommige taalbeheersers afstandelijk *taalkunde* wordt genoemd. Als de “Amsterdamse argumentatie” binnen het domein valt van wat door sommige taalkundigen afstandelijk *taalbeheersing* wordt genoemd, heb je een probleem. Dat probleem bedoel ik eigenlijk als ik zou zeggen dat het mij de tijd lijkt om de relatie tussen “taalkunde” en “taalbeheersing” eens grondig te herzien in termen van een taalwetenschappelijk verband waarin ze natuurlijk beide thuishoren.

Meer en meer dringt zich het beeld op van een ongelukkige periode waarin door de wijze van financiering van onderwijs (op basis van studentenbelangstelling) de bestaafing aan de taalbe-

heersingskant is gegroeid. Toch zien we ook dat het taalbeheersingsonderzoek meer en meer en ook dichter bij het taalwetenschappelijk onderzoek is komen te liggen. Dat komt simpelweg doordat taalwetenschappers in de laatste jaren zowel zin als tekst serieus nemen. Er is dus alle reden voor een herdefinitie van de relatie tussen taalkunde en taalbeheersing. In de praktijk is die al aan de gang omdat er op verschillende wijze wordt samengewerkt tussen degenen die taalkundigen worden genoemd en degenen die taalbeheersers worden genoemd. Onlangs nog werd een taalbeheerser uit Utrecht hoogleraar Nederlandse taalkunde in Leiden terwijl hij vóór zijn Utrechtse tijd als taalkundige werkzaam was. Maar het zou mooi zijn als het probleem eens grondig besproken wordt op nationaal niveau, vanuit een taalwetenschappelijk perspectief. Een congres(-je)? Onder leiding van de Raad voor de Neerlandistiek? Wat men praktisch kan doen om taalkundigen en taalbeheersers op één lijn te krijgen, is ze uit te plotten op een lijn die loopt van lexicon naar zin naar tekst en vervolgens daaromheen een programma te ontwikkelen waardoor studenten het hele scala van tekst, maar zin, naar woordgroep, naar woord in een evenwichtige dosering voorgeschoteld krijgen.

Wat houdt een herbezinning tegen? Kripke. Zijn namen eenmaal uitgedeeld, dan is het ontzettend lastig om ze te veranderen. Eenmaal gedoopt blijft gedoopt. Wie zou wensen dat de taalbeheersers weer terug zouden keren in de inmiddels fors verruimde schoot van de taalkunde, stuit op het empirische feit dat dat voor de huidige generatie taalbeheersers onmogelijk is: ze krijgen er koude rillingen van. *Nederlandse taalkunde* als naam opgeven? Ook dat is niet mogelijk want die naam wordt in de wet gehanteerd. Kortom, het probleem der heilige plekken. Maar misschien ligt het toch eenvoudiger dan ik nu in mijn somberheid denk en is er iemand met een goede oplossing voor dit probleem, waarmee we ons in het buitenland als vreemd buitenbeentje (language mastering!?) redelijk belachelijk maken.

Boekbeoordelingen

A. Agnes Sneller en Agnes Verbiest. *Wat Woorden Doen. Cursusboek Genderlinguïstiek.*

Bussum: Countinho, 2000. 169 blz.

ISBN 90 6283 170 2 NLG 29,50.

Het is voor veel taalwetenschappers niet vanzelfsprekend dat vanuit hun discipline belangstelling bestaat voor het fenomeen gender. 'Gender' staat voor de identiteiten die door leden van een gemeenschap worden verbonden met de verschillende sexen. Daarmee is gender een sociaal fenomeen waarvan nogal wat linguïsten vinden dat dat best bestudeerd mag worden, maar dan door anderen, buiten de taalwetenschap. Hoe moet vanuit dat perspectief dan het feit worden beoordeeld dat er in veel taalwetenschappelijke opleidingen aandacht wordt besteed aan gender, hetgeen is uitgemond in de publicatie van een 'Cursusboek Genderlinguïstiek'?

De vraag waarom taalwetenschappers zich met gender zouden bezighouden kan op minimaal drie manieren worden beantwoord. Mannelijke en vrouwelijke identiteit spelen bijvoorbeeld een belangrijke rol in taalvariatie. Uit het onderzoek dat zich de laatste decennia hiermee heeft beziggehouden is bijvoorbeeld kennis opgedaan over genderspecifiek gebruik van standaardtaal en dialect (bijv. Brouwer 1989) en over verschillen in taalontwikkeling (Van Alphen 1999), waarmee ook het centrale sociolinguïstische concept 'communicatieve competentie' een sterk genderspect blijkt te hebben. Dat taal een belangrijk middel is om groepsgrenzen te signaleren weten we sinds Labov; inmiddels weten we dat dat ook voor gendergrenzen geldt.

In de tweede plaats is gender een belangrijk

concept voor pragmalinguïstische tekst- en gespreksstudies. Studies die zich bezighouden met het gebruik van taal in reële communicatiesituaties richten zich vaak niet alleen op het tot stand brengen van inhoudelijke, referentiële betekenis, maar tevens op sociale, interpersonele betekenis. Bij het eerste type kan gender een rol spelen in de manieren waarop personen en handelingen in taal worden gerepresenteerd. In het tweede type kan het gaan om de verschillende manieren waarop taalgebruikers elkaar aanspreken en worden aangesproken en de manier waarop dat bijdraagt aan hun genderidentiteit.

Een derde reden is die van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de discipline. Taalwetenschappers houden zich in de regel bezig met onderzoek dat primair taalwetenschappelijke theorievorming beoogt. Terecht, want dat is hun disciplinaire taak en bovendien wordt zo het bestaansrecht van de discipline onderbouwd. Dat bestaansrecht wordt voor een ander deel echter ontleend aan het inzetten van taalwetenschappelijk onderzoek voor maatschappelijke vragen. In dat soort onderzoek gaat het niet primair om het oplossen van een taaltheoretisch probleem, maar om een maatschappelijk probleem, bijvoorbeeld een gendergerelateerd probleem.

Twee van deze drie invalshoeken komen aan de orde in het Cursusboek Genderlinguïstiek dat Agnes Sneller en Agnes Verbiest hebben samengesteld. Het boek bestaat uit 4 delen die elk weer uit een aantal hoofdstukken van verschillende auteurs bestaan en behandelt met name tekstanalytische studies van gender. Sommige hoofdstukken zijn in het bijzonder gericht op de talige middelen waarmee gender-

geladen betekenis tot stand wordt gebracht, zoals bijvoorbeeld het hoofdstuk van Louise Cornelis over passiefconstructies. Andere hoofdstukken gaan eerder over ongewenste maatschappelijke situaties, zoals het hoofdstuk van Anneke de Vries over bijbelvertalingen waarin vrouwen een passievere houding krijgen toegemeten dan vanuit de brontekst kan worden verantwoord. De taalvariatie ontbreekt echter in dit cursusboek, wat mede jammer is omdat dit juist een gebied is met een enigszins geprofileerde onderzoekstraditie, ook in Nederland (vgl. Boves & Gerritsen 1995).

Een positief aspect van de nadruk op teksten is dat het boek taal- en literatuurwetenschappelijke benaderingen samenbrengt. Het getuigt van een prettige ruimdenkendheid dat beide vormen van tekstanalyse onder één noemer worden gevat. De keuze van die noemer, 'genderlinguïstiek', is daarentegen weer minder gelukkig. Samenstellingen als 'gender - linguïstiek' vormen nog steeds een impliciete legitiemering voor alle andere linguïsten om zich niet met het eerste deel van die samenstelling bezig te houden.

Deel één ('Woorden en beelden') bevat een inleidend hoofdstuk van de twee redacteurs en een hoofdstuk waarin Louise Cornelis en Anneke Smelik vanuit respectievelijk een taalwetenschappelijk en een filmwetenschappelijk perspectief materialen analyseren van de overheids campagne 'Preventie seksueel geweld'. Deel twee heet 'Systemen en structuren in taal en tekst' en bevat een hoofdstuk waarin Agnes Verbiest het onderzoek naar taalseksisme op een rij zet, een hoofdstuk van Maaïke Meijer over intertekstualiteit en een hoofdstuk waarin Agnes Sneller betoogt dat met de literatuur van Jacob Cats ge-genderde betekenissen de Nederlandse taal zijn binnengekomen. Ook deel drie ('Taal als proces: Mondeling taalgebruik') begint met een literatuuroverzicht van Agnes Verbiest, ditmaal over taal en gender op het werk. Vervolgens bevat dit deel hoofdstukken van Iris Bogaers over sollicitatiegesprekken en van

Carla Petit, Bientje Sterringa en Dora Dolle-Willemsen over interactie op school. Het vierde deel ten slotte heet 'Taal als product: cultuurteksten' en bevat weer twee analyses van Agnes Sneller (van teksten van Cats en Vondel), het eerder genoemde hoofdstuk over bijbelvertalingen en een hoofdstuk van Agnes Verbiest over de wijze waarop in wetenschappelijke teksten over literatuur genderbeelden worden geconstrueerd. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met opdrachten voor studenten en het boek zelf sluit af met een bronverantwoording en suggesties voor 'verder studeren'.

Wie de bronverantwoording bekijkt komt tot de conclusie dat slechts twee hoofdstukken speciaal voor dit boek zijn geschreven: de inleiding van Sneller & Verbiest en Verbiests overzicht van taal op het werk. Alle andere hoofdstukken zijn geredigeerde versies van eerdere publicaties. En helaas, dat is te merken. Het boek heeft sterk het karakter van een reader, zo'n verzameling gekopieerde artikelen die niet zijn geschreven als onderdeel van één cursus. Sneller en Verbiest ondernemen wel een poging alles tot een geheel te smeden in hun inleiding en door ook elk van de vier delen kort in te leiden, maar dit kan niet voorkomen dat de samenhang binnen het boek en binnen de vier delen vaak onduidelijk is, en dat de kwaliteit van de hoofdstukken erg wisselend is, ook vanuit een didactisch perspectief.

De helderste hoofdstukken zijn zonder meer die van Verbiest. In deze hoofdstukken wordt bestaand onderzoek op een rijtje gezet en vaak geïllustreerd met heldere voorbeelden. Het zijn hoofdstukken die het overzicht bieden dat je verwacht van een cursusboek. Ook het hoofdstuk van Meijer blinkt uit door de heldere schrijfstijl, maar de plotselinge overgang van een sonnet-analyse naar een uitleg van de intertekstualiteitstheorie blijkt na raadpleging van de verantwoording ook weer terug te voeren op het samenvoegen van wat oorspronkelijk twee teksten waren. Andere hoofdstukken die op hun plaats zijn in een cursusboek zijn dat

van Bogaers over sollicitatiegesprekken, van Petit & Sterringa over interactie op school en van De Vries over bijbelvertalingen. Minder geslaagd als cursusmateriaal is het hoofdstuk van Cornelis, een voorbeeldanalyse die studenten te weinig handvatten biedt hem na te maken. Ook de voorbeeldanalyse van Smelik is slecht op z'n plaats om de simpele reden dat taal er geen rol in speelt. De hoofdstukken van Sneller ten slotte beloven meer dan ze waarmaken. De centrale these van deze hoofdstukken en van heel deel vier, dat de genderbeelden van renaissanceteksten door de jaren heen met de taal aan ons zijn doorgegeven, kan immers niet worden onderbouwd door alleen die renaissanceteksten te analyseren zoals Sneller doet.

Het is jammer dat de kwaliteit en samenhang van dit boek vaak te wensen overlaat. Het is goed voorstelbaar dat een reader met een weinig coherente verzameling teksten de basis vormt voor een interessante cursus. De samenhang kan daar immers in worden aangebracht door de docent die bovendien de mogelijkheid heeft elk jaar de verzameling aan te passen. Wordt zo'n verzameling echter gepubliceerd als cursusboek dan krijgt het gebrek aan coherentie het nadeel van de onvergankelijkheid. Het voordeel dat het gebruik van een reader kan hebben boven het gebruik van een boek gaat daarmee verloren.

Welbeschouwd is dit cursusboek een gemiste kans voor allen die het van belang achten dat studenten in taalwetenschappelijke studies met sociale fenomenen als gender worden geconfronteerd. Zolang een groot deel van de linguïsten de taalwetenschap ziet als een cognitiewetenschap kan er immers niet voldoende aandacht zijn voor taal als communicatief en sociaal fenomeen.

Tom Koole

Bibliografie

Alphen, Ingrid C. Van (1999). *Variatie in Verbale Interactie. Een sociolinguïstisch onderzoek*

naar de vorm en de functie van het taalgebruik van adolescente meisjes en jongens, proefschrift, Universiteit van Amsterdam.

Boves, Tom en Marinel Gerritsen (1995). *Inleiding in de Sociolinguïstiek*, Utrecht: Het Spectrum.

Brouwer, Dede (1989). *Gender variation in Dutch. A sociolinguistic study of Amsterdam speech*, Dordrecht: Foris Publications.

Ton Goeman, T-deletie in Nederlandse dialecten. Kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijk en temporele variatie. Amsterdam: LOT, 1999. XVIII + 535 blz. ISBN 90-5569-107-0.

Woordfinale [t]-deletie (WFtD) is ervoor verantwoordelijk dat woorden als *recept, echt, werkt, moest* en *geleefd* uitgesproken worden als *recep, ech, werk, moes* en *geleef*. Niemand kan beweren dat dit proces stiefmoederlijk behandeld wordt in de taalkunde. Dit variabele proces, dat optreedt in tal van dialecten van het Nederlands, het Engels (waar het, door het ontbreken in deze taal van *Auslautverhärtung*, ook de finale [d] betreft) en het Duits, trekt al sedert vele jaren de aandacht van dialectologen, sociolinguïsten, fonetici en fonologen. Het op 28 september 1999 door Ton Goeman (TG) aan de VU Amsterdam verdedigde proefschrift staat dus in menig opzicht niet op zichzelf. Het werk is gebaseerd op methoden en inzichten van de genoemde vier deelgebieden van de taalkunde en sluit ook anderszins aan op veel van de voorhanden literatuur. Toch slaagt de auteur er niet alleen in om nieuwe feiten aan het licht te brengen (wat geen heksentoer is, wanneer men zo veel verschillende dialecten onder de loep neemt), maar tevens om interessante nieuwe inzichten voort te brengen, onder meer door de incorporatie van bevindingen uit de historische taalkunde.

Het boek begint met 28 bladzijden voorwerk (waarvan een meer dan 7 bladzijden tellend

overzicht van de opgenomen afbeeldingen, schema's, figuren, kaarten, grafieken, tabellen en *tableaus* uit de optimaliteitstheorie) en telt voorts 533 bladzijden (waarvan 34 bladzijden bibliografie). Het is onderverdeeld in 13 hoofdstukken van zeer ongelijke omvang. Een achttal hoofdstukken is geschreven in het Nederlands, drie in het Engels, één in het Duits en één in het Frans. Dit verraadt dat we hier te maken hebben met een bundeling van bewerkingen van eerder, te weten tussen 1985 en 1995, door de auteur gepubliceerde artikelen (verantwoord aan het eind van hoofdstuk 1). Uitzonderingen vormen het eerste, het tiende, en de beide laatste hoofdstukken.

Het eerste hoofdstuk biedt, behalve een schets van de probleemstelling, een overzicht van de stand van zaken in het onderzoek van WFtD in Nederlandse dialecten, gerangschikt naar de in de ondertitel van het boek genoemde drie aspecten, alsmede een summiere aanduiding van de herkomst van de data waarop het onderzoek gebaseerd is, te weten het zgn. Goeman-Taeldeman Project (GTP), het grootschalige en voor dialectologische begrippen nog zeer recente onderzoek van de fonologie en morfologie van de dialecten van het Nederlands. Voor Nederland zijn hiertoe in meer dan 360 plaatsen gegevens verzameld; elk plaatselijk dialect is daarbij vertegenwoordigd door één spreker - een heel enkele keer door twee sprekers, maar dit alles wordt pas in het volgende hoofdstuk duidelijk. Het openingshoofdstuk vervolgt met een lange sectie getiteld 'Taalvariatie en kwantitatieve modellering', waarin het *state of the art*-overzicht internationaal wordt verbreed en waarin de onderzoeksvragen resp. hypothesen worden geformuleerd - telkens met een kleine verwijzing naar het hoofdstuk waarin deze onderzocht en besproken worden. Taalhistorische, dialectgeografische, cartografische, fonetische, formeel-taalkundige en mathematisch-statistische termen, methodes en inzichten tuimelen in deze onvoldoende geredigeerde sectie door elkaar. Het hoofdstuk wordt afgeslo-

ten met een vooruitblik en een schets van de indeling van het boek.

In de beide volgende hoofdstukken worden methodologische voorstudies gepresenteerd. Hoofdstuk 2 behandelt vragen in verband met de validiteit van dialectdata. Hierbij wordt aandacht besteed aan achtereenvolgens fonetische transcripties van vocalen (op grond van verwarringsmatrixen. Akoestische metingen worden niet in de analyses betrokken; ook andere instrumenteel-fonetische of experimentele technieken -zie bijv. Waals 1999- worden niet ingezet), dialectlaag (bij dit begrip kan men denken aan wat er zich vanaf de 'Grundmundart' in de richting van de standaardtaal uitstrekt) en in dat verband het type van data dat in het GTP verzameld is, de stratificatie van de voor het GTP onderzochte informanten naar sociale klasse, leeftijd en; geslacht alsmede de stilistische stratificatie van hun dialectgebruik. In een kleine *case study* wordt de validiteit van de dialectdata getoetst aan de plaats van de zogeheten 'zachte g' in de bekende, door Labov (1972) voorgestelde indeling van taalvariabelen in *indicators*, *markers* en *stereotypes*. De wijze waarop de drie typen van taalvariabelen ten opzichte van elkaar gedefinieerd worden wekt bevreemding voor wie vertrouwd is met Labovs oorspronkelijke voorstel. Ook is het vreemd dat de factor spreekstijl in de hier gepresenteerde statistische analyses niet als onafhankelijke variabele behandeld is.

In hoofdstuk 3 staat de betrouwbaarheid van dialectdata en in het bijzonder die voor het GTP centraal. Opnieuw komen hier fonetische transcripties aan de orde; hun betrouwbaarheid wordt vastgesteld met behulp van twee subtiel verschillende, door fonetici ontwikkelde, maten. Het is overigens bizar dat diacritische tekens hierbij afzonderlijk onderzocht worden (dat wil zeggen, behalve voor consonanten en vocalen wordt ook voor diacritische tekens de betrouwbaarheid berekend) in plaats van als modificatie van de consonant of vocaal waar ze bij horen. TG's bevinding uit dit deel van de

voorstudie luidt dat de voor het GTP vervaardigde fonetische transcripties betrouwbaar tot zeer betrouwbaar zijn. Met behulp van geavanceerde statistische analyses (die voorzien zijn van een voor de ingewijde grotendeels redundante, voor de niet-ingewijde vermoedelijk onbegrijpelijke beschrijving) en een vergelijking met data uit de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND), wordt de vraag beantwoord in hoeverre (ook diachronische aspecten van) de geografische verdeling van WFtD conclusies toelaat ten aanzien van de betrouwbaarheid van de GTP-data voor het gebied rond de grote rivieren. De resultaten lijken bemoedigend, te meer daar ze wezenlijke overeenkomsten vertonen met die uit Van Houts (1980) op RND-data gebaseerde onderzoek van de ruimtelijke verdeling van WFtD in dezelfde oost-weststrook. TG concludeert hieruit dat de methoden van de traditionele dialectologie betrouwbaar zijn, aangezien men inderdaad het type van data verzamelt waarin men geïnteresseerd is.

In hoofdstuk 4 wordt de vraag onderzocht in hoeverre het al dan niet deleren van de WFt (tussenvormen worden niet onderscheiden) in het GTP-materiaal voor Zuid-Holland en het Rivierengebied geconditioneerd is door een serie van buitentalige grootheden. Met behulp van de statistische techniek van de regressie-analyse (met de 'backward'-methode) wordt het gewicht bepaald van elf variabelen, plus een aantal van hun mogelijke interacties. Het gaat hierbij deels om grootheden die te maken hebben met de dialecten (hun geografische positie, hun afstand tot de standaardtaal -waarvan niet duidelijk wordt hoe die geoperationaliseerd is- en hun onderlinge afstand, zoals die gepercipieerd wordt door de sprekers - vgl. Weijnen 1961, 1968, Preston 1989), met de onderzochte sprekers (leeftijd, sociale klasse, sekse) en de veldwerkers (sekse). In het resulterende model blijven de vijf variabelen over waarmee in de rest van het boek verder geanalyseerd wordt. De sociale variabelen en de factor perceptuele afstand tot de standaardtaal zijn verdwenen. Op

blz. 135 schrijft TG dan: "De bijdrage van de factoren die niet meer in het beperkte uiteindelijke model zitten, is dus zeer beperkt; het uitgebreide model verklaarde immers maar 2 % meer." Hier dienen twee tegenwerpingen gemaakt te worden: (1) volledigheidshalve had ook een model getoetst moeten worden waarin uitsluitend de sociale variabelen en de factor perceptuele afstand tot de standaardtaal opgenomen zijn; (2) gezien de betrekkelijke armoede van de TGP-data in dit opzicht, is genoemde bevinding geen verrassing. Sprekervariabelen als leeftijd, sekse en sociaal-economische positie zijn immers niet systematisch gerepresenteerd in de data. Dat wil zeggen, ze komen niet in hun volle breedte tot hun recht, omdat er geen factorieel design is gehanteerd waarin voor elke onderzochte plaats alle - of op zijn minst de meeste - waarden vertegenwoordigd zijn. In §§ 2.3.1 tot en met 2.3.4 (hoofdstuk 2) was al duidelijk geworden dat de steekproef van sprekers scheef is voor wat betreft sociaal-economische positie, sekse en leeftijd. Kortom, de sociale variabelen krijgen geen werkelijke kans om hun eventuele invloed te tonen. Zoals onder meer blijkt uit de ondertitel van dit proefschrift, valt de sociale stratificatie in WFtD buiten het domein van de onderzoeksvraag - en dat is een verdedigbare keuze. Maar de conclusie dat de sociale variabelen en de perceptuele afstand tot de standaardtaal nauwelijks een rol spelen bij WFtD is niet gewettigd, omdat er voor de sociale variabelen niet voldaan is aan de 'ceteris paribus' voorwaarde.

Door gedetailleerde vergelijkingen van materiaal uit de RND¹ met dat uit het GTP² wordt in hoofdstuk 5 voor de dialecten van Zuid-Holland en het Rivierengebied de samenhang onderzocht tussen WFtD en de factoren ruimte en

1 Waarvoor de materiaalverzameling in 1950 afgerond werd.

2 Verzameld tussen 1980 en 1991 (Goeman & Taelleman 1996: 53-55); de in dit hoofdstuk onderzochte data zijn uit 1982.

tijd. Nagegaan wordt in hoeverre de ruimtelijke distributie van WFtD op gewestelijk en lokaal niveau veranderd is. Voor zover dit het geval is, blijkt dit echter noch terug te voeren op invloed van de standaardtaal noch op de afstand tot het standaardtalige centrum.

Ook in hoofdstuk 6 (geschreven in 1985 met Pieter van Reenen) wordt aandacht besteed aan de geografische factor. Onderzocht wordt in hoeverre de dialecten van Zuid-Holland en het Rivierengebied homogeen zijn voor wat betreft de interne conditionering van WFtD. Bij de interne condities gaat het om een reeks van factoren van fonetische en fonologische aard (linker- en rechteromgeving, hoewel het GTP-materiaal hoofdzakelijk bestaat uit realisaties van geïsoleerde woorden), morfologische aard (de grammaticale status van de [t] in werkwoordsvormen, substantiva en adjectiva, in het bijzonder superlativa) en syntactische aard (ongemarkeerde oftewel 'rechte' volgorde versus inversie, van belang in verband met finiete werkwoordsvormen). Wat de onderzochte morfematische [t]s betreft zou het interessant zijn geweest, na te gaan of er een effect uitgaat van het onderscheid tussen inherente en contextuele flexie (Booij & van Santen 1998: 84), hier resp. de overtreffende trap en voltooid deelwoorden enerzijds, persoon- en getaluitgang in werkwoordsvormen anderzijds. Hoewel TG er elders in de studie blijk van geeft, uit de voeten te kunnen met multivariate statistische analyses, worden die in verband met de eventuele wisselwerkingen tussen en het relatieve gewicht van de diverse onderscheiden talige condities helaas nauwelijks uitgevoerd.

De drie volgende hoofdstukken betreffen verschillende aspecten van de presensflexie van het werkwoord in de dialecten van Nederland. In hoofdstuk 7 wordt, per persoon- en getalcombinatie, van de diverse voorkomende werkwoorduitgangen, inclusief *-t*, op grond van een grote hoeveelheid zeer verfijnde kaarten de geografische distributie behandeld. Bijzondere (deels diachronische) aandacht wordt

daarbij geschonken aan de zgn. eenheidspluralis, het vooral in noordoostelijke dialecten voorkomende verschijnsel dat alle drie de personen meervoud dezelfde uitgang vertonen, wat in zekere zin ook in het moderne Engels het geval is. Dit verschijnsel wordt aan een nader onderzoek onderworpen in hoofdstuk 8, dat een minstens zo opsommend karakter heeft als het voorgaande hoofdstuk. In verband met de diachronie van wat TG aanduidt als de suffixconcurrentie (de gedurende langere tijd betrekkelijk stabiele variatie) tussen *-t* en de syllabische *-n* wordt er een vergelijking gemaakt met de diverse eenheidspluralia in de dialecten van het Middelenegels. Hoofdstuk 9 gaat voor athematische werkwoorden (werkwoorden zonder themavocaal zoals *gaan, staan, slaan, zien* - hier vooral *doen*) in op de diverse dialectgeografische en historische varianten van het suffix voor 2e persoon enkelvoud bij inversie, meer bepaald bij enclise van het persoonlijk voornaamwoord. Tot die varianten behoort ook het "nulsuffix", dat overeenkomt met de moderne standaardtalige variant. Nadat TG (op p. 288) gesteld heeft dat enclitische vormen "heel wat informatie geven over zowel de vorm van het voornaamwoord als van het suffix", laat hij de lezer verdrinken in een zee van observaties en speculaties. In het algemeen wordt het in de hoofdstukken 7, 8 en 9 grotendeels aan de lezer overgelaten om te bepalen hoe het gepresenteerde samenhangt met WFtD.

Hoofdstuk 10 berust niet op een reeds elders gepubliceerde bijdrage - en maakt veel goed. Zoals de meeste andere hoofdstukken gaat het over van alles, maar centraal staat het feit dat WFtD in noordoostelijke dialecten hoofdzakelijk beperkt is tot de 3e persoon enkelvoud presens van de sterke en onregelmatige zwakke werkwoorden. Evenals in Limburgse dialecten (Hinskens 1992:§ 5.3.14), lijkt ook in de noordoostelijke dialecten WFtD, hoewel variabel, alleen systematisch op te treden in clusters - in het bijzonder na een andere obstruent. Met veel gevoel voor diachronisch detail toont TG

hoe WFtD gevoed wordt door een beperkt aantal andere variabele - en merendeels historische - fonologische veranderingen, zoals Open Syllable Lengthening (OSL, waardoor *h[e]vet* verkeerde in *h[e]ft*) resp. syncope van de 'suffix-vocaal' (waardoor het product van OSL *h[e]vet* veranderde in *h[e]ft*, maar waaraan ook vormen die geen OSL hadden ondergaan zoals *h[e]vet* ten prooi vielen, met *h[e]ft* als resultaat) en vocaalverkorting. Gegeven de structurele beschrijving van WFtD in deze dialecten is syncope een noodzakelijke voorwaarde. Voor de onregelmatige zwakke werkwoorden en elk van de zeven conjugatieklassen van de sterke werkwoorden voert TG op grond van de GTP-data statistische analyses uit om het gewicht te bepalen van twee geografische factoren en een beperkt aantal fonologische factoren, waaronder de vraag of ze onderhevig zijn geweest aan de eerder aangeduide historische klankveranderingen. De resultaten wettigen een indeling in drie groepen. Het feit dat WFtD in de noord-oostelijk dialecten overwegend beperkt is tot 3e persoon enkelvoud tegenwoordige tijdsvormen van de leden van deze groepen is een gevolg van de gecombineerde effecten van een gering aantal natuurlijke processen waaronder de genoemde, wier constellaties berusten op "diachron aanwijsbare toevalligheden" (p. 25).

In hoofdstuk 11 worden de verschillende patronen die zich aftekenen in de taalinterne conditionering van WFtD in de Zuid-Hollandse en in de Betuwse dialecten geduid tegen de achtergrond van twee jongere fonologische theorieën, namelijk de lexicale fonologie (een derivationeel model) en de optimaliteitstheorie (een 'plat', *output*gestuurd model). De meeste statistische analyses zijn, anders dan die in hoofdstuk 6, multivariaat; het gaat hierbij onder meer om variabele regelanalyses met meerdere onafhankelijke variabelen. Anders dan de data voor WFtD in het dialect van Rimburg in Zuidoost-Limburg (Hinskens 1992: §§ 6.3.14 en 9.2.1) en die voor de dialecten van het Amerikaans Engels die door Guy (1991)

onderzocht zijn, vertonen de hier geanalyseerde data niet de patronen die de lexicale fonologie zou voorspellen. TG zoekt dan een alternatieve analyse in de optimaliteitstheorie, gebaseerd op Kiparky's (1994) heranalyse van Guy's bevindingen. Deze strandt voor de Zuid-Hollandse en Betuwse dialectdata, wat bij de auteur leidt tot scepsis ten aanzien van deze theorie - niet echter ten aanzien van zijn implementatie van de theorie.

De hoofdstukken 12 en 13 bevatten nuttige bestandsopnamen van de onderzoeksvragen, hypothesen en bevindingen, met conclusies, discussie en vragen voor verder onderzoek. Hoofdstuk 12 is geschreven in het Nederlands; het Engelstalige hoofdstuk 13 is hieraan merkwaardig genoeg inhoudelijk volledig identiek. Eén enkele versie zou natuurlijk voldoende geweest zijn.

Afrondend: dit onderzoek maakt indruk door de diepte die het in verschillende opzichten heeft. Een dergelijke complexe onderneming kan alleen maar tot een goed einde worden gebracht door iemand die er zich geruime tijd met hart en ziel aan wijdt. Eén van de grootste tekortkomingen van het proefschrift dat hieruit is voortgekomen is het feit dat het boek noch redactioneel noch conceptueel een eenheid vormt; het blijft een verzameling artikelen. Ondanks TG's pogingen om in de begin- en slothoofdstukken de diverse lijnen met elkaar te verbinden en ondanks de interne verwijzingen blijft het fragmentarisch. Tegelijkertijd overlappen de openingssecties van diverse hoofdstukken elkaar meer dan nodig is. De hoofdstukken 7, 8 en 9 zijn niet voldoende geïntegreerd in de studie als geheel. Ook zijn de blijken van TG's geleerdheid op allerlei terreinen hier en daar wel erg abundant, terwijl de uiteenlopende inzichten in WFtD die zijn interdisciplinaire aanpak oplevert te vaak niet met elkaar verknoopt worden.

Tegenover deze zwakke punten staan de unieke geografische breedte en historische

diepte van de studie. Hoofdstuk 10, waar voor de noordoostelijke dialecten ingegaan wordt op de samenhang tussen de diachrone fonologie en de hedendaagse WFtD in een onderdeel van het paradigma van alle behalve de regelmatige werkwoorden, bevat juweeltjes van analyse-technisch vernuft. Hiermee heeft TG iets wezenlijks toegevoegd aan het inzicht in de variatie (binnen en tussen dialecten) in verband met WFtD. En dit is slechts één van de redenen waarom TG's proefschrift verplichte lectuur is voor eenieder die zich aan dit onderwerp waagt.

Overigens ben ik van mening dat het materiaal uit het GTP nu eindelijk onvoorwaardelijk beschikbaar moet worden gesteld voor verder onderzoek.

Frans Hinskens

Bibliografie

- Booij, G., en A. van Santen (1998).** *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Goeman, A., en J. Taeldeman (1996).** 'Fonologie en morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten'. In: *Taal en tongval* 48, 38-59.
- Guy, G. (1991).** 'Explanation in variable phonology. An exponential model of morphological constraints'. In: *Language variation and change* 3, 1-22.
- Hinskens, F. (1992).** *Dialect levelling in Limburg. Structural and sociolinguistic aspects*. Diss. KU Nijmegen. Een ingekorte en herziene versie is in 1996 verschenen bij Niemeyer (Tübingen)
- Hout, R. van (1980).** 'Is een wiskundig-statistische dialectgeografie mogelijk?' In: J. Kruijsen (red.), *Liber amicorum Weijnen. Een bundel opstellen aangeboden aan Prof.Dr. A. Weijnen bij zijn zeventigste verjaardag*. Assen: Van Gorcum, 146-158.
- Kiparsky, P. (1994).** 'An OT perspective on phonological variation'. Lezing voor de 23e aflevering van de New Ways of Analyzing Variation-conferentie, oktober 1994, Stanford University.
- Labov, W. (1972).** *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Preston, D. (1989).** *Perceptual dialectology. Non-linguists' views of areal linguistics*. Dordrecht, Foris.
- Waals, J. (1999).** *An experimental view of the Dutch syllable*. Diss. Universiteit Utrecht. Den Haag: Holland Academic Graphics.
- Weijnen, A. (1961).** *Het bewustzijn van dialectverschil*. Zutphen: Thieme.
- Weijnen, A. (1968).** 'Zum Wert subjektiver Dialektgrenzen'. In: *Lingua* 21, 594-596.

Signalelementen

Verwerving van Duits door Nederlanders

In *Sequenzen und Konsequenzen* doet Lisanne Klein Gunnewiek verslag van haar onderzoek naar de verwerving van het Duits als vreemde taal door Nederlanders. In het algemeen stelt men de verwerving van een moedertaal of vreemde taal voor als een proces dat zich in verschillende stadia voltrekt. In deze studie wordt bekeken hoe de verwerving verloopt van de syntaxis en de morfologie door Nederlandse scholieren in de eerste zeven maanden dat ze Duits als vreemde taal leren. De auteur neemt de Processability Theory van M. Pienemann uit 1994 als uitgangspunt (*Towards a Theory of Processability in Second Language Acquisition*) en toetst zijn hypothese dat het leren van syntactische en morfologische structuren in stadia verloopt, die in een autonome opvolging geordend zijn. Met de door haar voor longitudinale analyse van taalleerprocessen ontwikkelde meetinstrumenten komt Klein Gunnewiek tot de conclusie dat de onderzochte ontwikkelingsprocessen niet na elkaar in stadia verlopen, maar dat er sprake is van een parallelle verwerving van syntactische en morfologische structuren.

Bibliografische gegevens: Lisanne Klein Gunnewiek, *Sequenzen und Konsequenzen. Zur Entwicklung niederländischer Lerner im Deutschen als Fremdsprache*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 2000. 222 blz. ISBN 90 420 0560 2 f 85,-.

Jan Nijen Twilhaar

De taal van Wim T. Schippers

Marten Toonder en het duo Van Kooten en De Bie zijn bekend als vernieuwers van het Nederlands: door hun opzettelijke taalcreaties werd het Nederlands verrijkt met een diverse woorden en uitdrukkingen. In het boekje *Verdomd interessant, maar gaat u verder...* wordt ingegaan op de taalvondsten van Wim T. Schippers. De auteurs, Ingmar Heytze en Vrouwkje Tuinman, bespreken het uitgebreide lexicon van Schippers. Eerst wordt een analyse gegeven van het taalgebruik van Schippers. Daarna volgt een alfabetisch overzicht van woorden, uitdrukkingen en zinsneden, ontsproten aan het brein van Schippers, die de afgelopen 35 jaar via de media tot ons kwamen. Iedereen die de Barend Servetshow en andere programma's met creaties van Schippers heeft gezien, zal zich vormen herinneren als *pollens, peu nerveu, Verdomd interessant, maar gaat u verder...*, *Wordt het toch nog gezellig*, enzovoort.

Bibliografische gegevens: Ingmar Heytze en Vrouwkje Tuinman, *Verdomd interessant, maar gaat u verder... De taal van Wim T. Schippers*. Den Haag/Antwerpen: Sdu Uitgevers/Standaard Uitgeverij, 2000. 143 blz. ISBN 90 5797 077 5 f 19,90.

Jan Nijen Twilhaar

Voortgang XVIII, 1999

In dit jaarboek zijn negen artikelen opgenomen op het gebied van de neerlandistiek. Vier ervan hebben betrekking op de taalkunde. G.R.W. Dibbets geeft in zijn bijdrage *Leupenius' taalkunde en zijn boekenkast* een inventarisatie en

descriptie van de boeken van Petrus Leupenius (1607-1670) en probeert de invloed van deze werken op Leupenius' taalkundige ideeën weer te geven. In *Biografie en vakgeschiedenis: Anton Reichling (1898-1986)* laat Els Elffers zien in hoeverre biografische gegevens over Reichling interessant zijn voor mensen die interesse hebben voor de taalwetenschap van de twintigste eeuw, en voor ieder die zich interesseert voor de taalkundige ontwikkeling van Reichling. A. Feitsma gaat in op de ideeën van de Friese taalkundige Joast Halbertsma in zijn bijdrage *Joast Halbertsma en de Anglo-Saxon controversy (1834-1835). Taalkunde tussen oud en nieuw en tussen tekst en theorie*. Gerrold van der Stroom ten slotte neemt de activiteiten van *Jac. Van Ginneken in de Tweede Wereldoorlog* onder de loep.

Bibliografische gegevens: *Voortgang. Jaarboek voor de neerlandistiek XVIII, 1999*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 1999. 211 blz. ISBN 90 72365 62 3 f 15,- (exclusief portokosten).
Besteladres: Stichting Neerlandistiek VU, Opleiding Nederlands, Faculteit der Letteren, Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam.

Jan Nijen Twilhaar

Inleiding en klankgeografie van de Brabantse dialecten

Van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* verscheen onlangs de eerste aflevering van deel III, geschreven door R. Belemans en J. Goossens. Daarmee is begonnen aan de laatste etappe van dit WBD-project. Het gaat hier evenwel niet om een gewone woordenboekaflevering. Dit boek is een algemene inleiding en fonologische basis voor zowel deel III van het WBD als voor het gehele woordenboek. Het boek bestaat uit twee delen. Deel I is een inleiding bij deel III van het WBD en gaat in op de wijze van

bewerking van het materiaal, op de bronnen, spelling, het bewerkte gebied en de gebiedsindeling. In een bijlage vinden we een lijst van de WBD-plaatsen met grondkaart. Deel II van het boek behandelt de klankgeografie van de Brabantse dialecten. Na een inleiding volgt een verklarende woordenlijst met fonologische termen, een lijst met geraadpleegde werken, een uiteenzetting van het vocalisme en consonantisme van de desbetreffende dialecten (met veel taalgeografische kaartjes), een overzicht van de kaarten en een register van de behandelde trefwoorden uit het Algemeen Nederlands waarvan de Brabantse equivalenten besproken worden.

Bibliografische gegevens: R. Belemans en J. Goossens, *Woordenboek van de Brabantse dialecten. Deel III Inleiding en klankgeografie van de Brabantse dialecten*. Assen: Van Gorcum, 2000. 232 blz. ISBN 90 232 3514 2 f 75,-.

Jan Nijen Twilhaar

Woordenboek Limburgse dialecten (landbouwvoertuigen)

Van het systematisch *Woordenboek van de Limburgse dialecten* verscheen de dertiende aflevering van deel I, agrarische terminologie. Deze aflevering werd geschreven door M. Ooms en J. Goossens en gaat in op de terminologie van de landbouwvoertuigen. Het boek bevat een groot aantal taalkaartjes, foto's en tekeningen en wordt afgesloten door een uitgebreid alfabetisch register van woordtypen en lemmatitels.

Bibliografische gegevens: M. Ooms en J. Goossens, *Woordenboek van de Limburgse dialecten. I. Agrarische terminologie. Aflevering 13: landbouwvoertuigen*. Assen: Van Gorcum, 1999. XX + 120 blz. ISBN 90 232 3490 1 f 47,50.

Jan Nijen Twilhaar

Woordenboek Drentse dialecten M-Z

Van het *Woordenboek van de Drentse dialecten* (*WDD*) verscheen bij uitgeverij Van Gorcum, die ook het *Woordenboek van de Limburgse dialecten* en het *Woordenboek van de Brabantse dialecten* uitgeeft, het tweede deel, dat de woorden met M-Z bevat. In tegenstelling tot de genoemde twee andere woordenboeken is het *WDD* niet systematisch, maar alfabetisch. Net als veel andere woordenboeken kent het *WDD* een lange geschiedenis, die meer dan een kwart eeuw geleden begint. Enkele jaren na de dood van de bekende dialectoloog Jan Naarding in 1963 werd besloten om een wetenschappelijk verantwoord woordenboek te maken met gebruikmaking van de gegevens die Naarding in de loop der jaren had verzameld. Het karwei moest worden geklaard door Geert Kocks, die daarvoor werd aangetrokken uit Duitsland, waar hij tot dan toe werkzaam was. Deze kreeg bij het samenstellen van het woordenboek medewerking van vele anderen, onder wie Henk Bloemhoff, de auteur van het *Stellingwerfs Woordeboek*, die vijf jaar lang in deeltijd aan het eerste deel meewerkte. Het materiaal werd geleverd door vele honderden informanten. Met de verschijning van het tweede deel is het *WDD* voltooid.

Bibliografische gegevens: G.H. Kocks (m.m.v. J.P. Vording, A. Beugels, dr. H. Bloemhoff en vele anderen), *Woordenboek van de Drentse dialecten. M-Z*. Assen: Van Gorcum, 1997. VIII + 802 blz. geb. ISBN 90 232 3177 5.

De beide delen kosten f 87,50.

Samen kosten ze f 139,-.

Jan Nijen Twilhaar

Dierentaal

Al sinds enige tijd organiseert de K.L. Poll-stichting voor Onderwijs, Kunst & Wetenschap jaarlijks een 'taaldag'. In 1999 vond deze plaats in

de Diergaarde Blijdorp in Rotterdam. Centraal stond nu niet de taal van de mens, maar de communicatiemiddelen van een aantal (zo men wil: andere) diersoorten. Een leidende vraag daarbij was, in de woorden van de organisator, "waarom de mens als enige soort geschreven en gesproken taal heeft ontwikkeld" (p.7).

Dit boek bevat de volledige teksten van de zeven lezingen die op deze taaldag werden gehouden, voorafgegaan door een inleiding van Frans van der Helm. De bijdragen van Richard Byrne ('Wat was er vóór taal?') en Wim van de Grind ('Evolutie van bedoelde en onbedoelde communicatie tussen dieren') gaan over de evolutie van taal. Vervolgens bespreken achtereenvolgens Henk Strijbosch, Frans Engelsma, Baudewijn Odé, Kees Kapteyn en Johan van Rhijn, respectievelijk de 'taal' van kikkers, dol-fijnen, sprinkhanen, vleermuizen en vogels.

Het is, denk ik, voor een gemiddelde lezer van een wetenschapsbijlage een onderhoudend geheel geworden met tal van aardige weetjes, al zal de onschuldige lezer die verwacht dat de hierboven geciteerde leidende vraag ook echt beantwoord gaat worden wel teleurgesteld zijn. De evolutie van geschreven taal komt überhaupt niet aan de orde en voor wat betreft de vraag waarom de mens gesproken taal heeft ontwikkeld is de stand van zaken nu eenmaal zo dat wetenschappers moeten volstaan met enige speculaties.

Heeft dit boek ook taalkundigen wat te bieden? Aan de interesse voor dit onderwerp zal het niet liggen, maar ik vrees dat het boek daarvoor teveel aan de oppervlakte blijft (hoewel het verschillende nuttige literatuurverwijzingen bevat). Dat komt vooral doordat taalkundigen met meer precisie over taal en taalsysteem plegen te spreken dan de onderzoekers in dit boek doen. Dat is geen tekortkoming van deze onderzoekers. Ieder zijn vak. Maar het is eigenlijk wel een tekortkoming van dit boek. Wie vragen naar de status en de evolutie van menselijke taal wil beantwoorden, doet er verstandig aan om naast biologen, fysiologen en psy-

chologen ook taalkundigen te raadplegen. Een niet-taalkundige die zich baseert op een inleiding in de taalkunde, of zelf taalkundige speelt - dat kan makkelijk leiden tot misverstanden. Zo wordt wel erg snel geconcludeerd dat het ontbreken van fundamentele verschillen tussen mensapen en mensen impliceert dat er niet zoiets kan zijn als een aangeboren taalvermogen (p.11). Snel is ook het misverstand overgenomen dat zo'n "taalorgaan" vrij plotseling ontstaan zou moeten zijn (p.44) (terwijl nu juist gradualisme uitgangspunt is in de evolutietheorie). En dat de auteur van het hoofdstuk Vogel-en-taal tot de conclusie komt dat hij "eigenlijk geen fundamentele verschillen [ziet] tussen vogeltaal en mensentaal" (p.108) ligt vooral aan het ontbreken van taalkundig kennis bij deze auteur.

In het algemeen stoort trouwens nogal de curieuze competitie tussen mensentaal en diertaal die sommige auteurs lijken te willen organiseren. Variërend op een uitspraak van Chomsky, kan de lezer van dit boekje zich afvragen of de vogels soms ook een van hun jaarlijkse zangdagen besteden aan een discussie over de eigenschappen van de mensenzang. Het lijkt me dat ook als ze dat niet doen het communicatiesysteem van vogels serieus wetenschappelijk onderzoek verdient.

Omgekeerd realiseer je je bij lezing van dit boek dat menig bioloog, fysioloog, psycholoog ook zo zijn gedachten heeft als hij taalkundigen over de evolutie van taal hoort spreken. Nog beter zou het dus zijn om niet afzonderlijk de verschillende specialisten te raadplegen maar ze met elkaar in gesprek te brengen. Als deze kennis wordt afgestemd met nieuwe ontwikkelingen in het DNA-onderzoek en in de (neuro-linguïstiek) zouden interessante nieuwe perspectieven kunnen ontstaan op de evolutie van menselijke taal. Misschien is dat iets voor een volgend boekje van de K.L. Poll-stichting.

Bibliografische gegevens: K.L. Poll-stichting

voor Onderwijs, Kunst & Wetenschap, *DierenTaal; over communicatie bij dieren*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999. 112 blz. ISBN 90 5797 040 6 f 29,90.

Fred Weerman

Uit de tijdschriften

De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften behandeld: *Anéla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Leuvense Bijdragen*, *Naamkunde*, *Nederlands van Nu*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Over Taal*, *Spiegel*, *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*, *Taal en Tongval*, *Taalkundig Bulletin*, *Taalschrift*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *Vaktaal*, *Van Dale Taalbrief*, *VDW-berichten*, *Verslagen en Mededelingen van de KANTL*, *De Woordenaar*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar Oerdijk 35 7433 AG Schalkhaar tel.: 0570-608080
e-mail: jnt@xs4all.nl

Anéla

2000, nr. 1

Het eerste nummer van deze jaargang begint met een artikel van Annerieke Boland over *Eerste taalverwerving en functionele grammatica. Een functionele benadering van de verwerving van adverbia*. Het artikel van Marieke Rijpma gaat over *Effectiveness of providing the core meaning on guessing and retention of polysemous words in an L2*. Leontine J.C. van Eerden deed onderzoek naar *Lexicale transfer bij tweede-taalverwerving. Een onderzoek op het gebied van kleuren*. Silvia Vega onderzocht *L2 transfer in L3 acquisition and use. An experimental pilot study*. De bijdrage van C.A.M. de Jong gaat over *Complexiteit en instructie. De invloed van complexiteit op het leereffect van verschillende typen instructie*. Jef Bezemer boog zich over *Betekenisonderhandeling in lingua-franca-interactie*.

nr. 2

Deze aflevering gaat over taalonderwijs. Enkele

onderwerpen die aan de orde komen, zijn tekstbegripvaardigheid, toetsen en een programma om de woordenschat te meten, en tweede taal en moedertaal bij laagopgeleiden.

Leuvense Bijdragen

89 (2000), nr. 1-2

Deze dubbele aflevering is gewijd aan contrastief taalonderzoek Nederlands-Frans en bevat een groot aantal bijdragen, waarvan ik er enkele noem. M.C. van den Toorn gaat in op *De ANS en de kritiek*. L. Beheydt doet verslag van een onderzoek naar *Transfer van gemarkeerde constructies*. F. Devos en J. Taeldeman geven een contrastieve verkenning van deverbatieve nomina in het Nederlands en het Frans: *Een "escapade" in de woordvorming*. S. Heiderscheidt en Ph. Hilgismann gaan in op *De accentuering in de tussentaal van Franstalige leerders van het Nederlands*. E. van der Linden onderzocht *De verleden tijd van het Frans in teksten van Nederlandstaligen. Invloed van input*,

interferentie en onderwijs. M. van Overbeke vraagt de aandacht voor *Voorzetselkeuze. Een cognitieve benadering*.

Neerlandica Extra Muros

XXXVIII (2000), 3

Het laatste nummer van deze jaargang bevat een artikel van Christine Kasper over de *Regionale varianten in het extramurale onderwijs Nederlands*. Robert Leclercq bekeek *De ANS en de verbale valentie*. De bijdrage van Hans Bennis richt *Het oog op de toekomst. Het Meertens Instituut in de 21ste eeuw*. Marijke van der Wal ten slotte kijkt terug in *Het jaar 2000: terugblik op het Nederlands*.

Ons Erfdeel

43 (2000), nr. 4

In de vierde aflevering van deze jaargang staan geen taalkundige publicaties.

nr. 5

De laatste aflevering van deze jaargang begint met een artikel van Hugo Brandt Corstius over *Het Nederlands in de 21^e eeuw*. Verder gaat Paul Gillaerts in op de activiteiten van *Een succesvol genootschap: Onze Taal*.

Onze Taal

69 (2000), nr. 10

In dit tiende nummer vraagt Riemer Reinsma zich af waar de rest van het Vroegmiddelnederlands Woordenboek blijft, waarvan tot nu toe alleen het eerste deel verscheen: *Een eenzaam monument*. In Ons steenkolen-Engels geeft Marc van Oostendorp de pragmatische oplossing van een taalprobleem door te pleiten voor minder strikte normen. Wat in het wild opgegroeide kin-

deren ons vertellen over het menselijk taalvermogen is het onderwerp van *Wolfskinderen*, een bijdrage van Marijke van der Wal. In de serie Onze Talen [4] gaat Gaston Dorren in op *Het Papiamentu*. Het artikel van Corriejanne Timmers gaat over de uitspraak van de c: *Sceptische cellisten en fascinerende fascisten*.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken. Ewoud Sanders bijvoorbeeld gaat in op *Fictieve plaatsnamen*.

nr. 11

Het novembernummer heeft als thema Taal en beeld. Er is onder meer een artikel van W.P. Gerritsen over een dramatische verandering in de relatie tussen lezer en de tekst: *De uitvinding van de spatie*. Kunstacademiestudenten vullen in *Ontbrekende leestekens* gaten in het schrift, een poging om speciale tekens in te voeren om aan te geven dat je een tekst op een bepaalde manier bedoelt, bijvoorbeeld als een grapje. Piet Westendorp en Jaap de Jong laten zien hoe stijlfiguren in pictogrammen en symbolen om ons heen zijn terug te vinden: *Verboden paraplu op te steken als het regent?* Onno Crasborn en Marc van Oostendorp gaan in *Je nier aanwijzen* in op de abstracte iconen van de Nederlandse Gebarentaal. Sjef Barbiers en Marc van Oostendorp laten in *Dä doe!* zien hoe de syntactische atlas verschillen in zinsbouw in kaart brengt.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

nr. 12

De laatste aflevering van dit jaar begint met een bijdrage van Renée van Bezooijen over de vraag wat de hoogte van onze stem zegt: *Een toontje hoger of lager*. Jan Erik Grezel heeft een interview met prof. Dr. A.M. Hagen. Marc van Oostendorp en Kees van der Zwan zetten in *Het taaljaar 2000* de belangrijkste taalgebeurtenissen van het jaar

Uit de tijdschriften

op een rijtje. Min of meer bekende taalgebruikers geven hun mening over gebeurtenissen op taalgebied in *Het taaljaar 2000*. Jaap Bakker bekeek de mogelijkheden van de grote Van Dale op cd-rom: *Vensters in het taalmuseum*. Marc van Oostendorp heeft een interview met taalkundige Hein van der Voort over het Kwaza, een taal met 25 sprekers.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken. Hans Beelen bijvoorbeeld licht de oorsprong toe van de populaire zegswijze *In het huwelijksbootje stappen*.

Tabu

30 (2000), nr. 1-2

In deze dubbele aflevering gaan Dicky Gilbers en Maartje Schreuder in op *Taal en muziek in optimaliteitstheorie*. De bijdrage van Jack Hoeksema gaat over *Ikke als default-nominatie*. Victor Sánchez-Valencia geeft *Semantische representaties en twee gedichten van Martinus Nijhoff*. Ton van der Wouden ten slotte geeft een beschrijving van het huidige gebruik van het partikel *zeker* in *Over zeker zeker? Zeker!*

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

116 (2000), nr. 3

In de derde aflevering van deze jaargang vinden we onder meer een artikel van F. de Tollenaere: *Etymologica: Cynisch, Garnaal, Parlevinker*.

Daarnaast zijn er bijdragen in de rubriek *Boekbeoordelingen*. G. Booij bespreekt *Woordensmederij. De geschiedenis van het suffix -erij* van M. Hüning. D. van der Heide doet dat voor het *Groot schimpnamenboek van Nederland* van R. Tempelaars.

Van Dale Taalbrief

9 (2000), nr. 9

Dit nummer begint met een bijdrage van Marijke de Jong, waarin zij uitlegt hoe je specialistisch teksten leesbaar maakt: *En maar hopen dat de lezer het snapt...* Eric Tiggeler gaat in op *Drie komma-twijfels*. Joke van der Kamp laat in *De beste binnenkomer* zien hoe je een aantrekkelijke intro schrijft.

Verder zijn er kleine bijdragen in de vaste rubrieken.

nr. 10

Hoe je moet omgaan met ontkenkende woorden, is te lezen in *Geenszins onduidelijk* van Eric Tiggeler. Pyter Wagenaar geeft ons de regels voor webcommunicatie in *Nettiquette*. Hoe je juridische teksten leesbaar kunt houden, vinden we in de bijdrage van Nico Gietema en Monique Ligtentberg: *Juridisch en toch leesbaar*.

Verder zijn er kleine bijdragen in de vaste rubrieken.

nr. 11

Eric Tiggeler legt uit hoe je verwijsp Problemen kunt voorkomen: *Hij? Wie is hij?* In *Een tekst met trappen en gangen* laat Margot Vanderstraeten zien hoe signaalwoorden en alinea-indeling zorgen voor structuur.

Verder zijn er kleine bijdragen in de vaste rubrieken.

nr. 12

De laatste aflevering van dit jaar is tevens de laatste aflevering van dit tijdschrift. Daarmee komt er een eind aan een interessante periodiek

vol met nuttige tips op het gebied van de schrijfvaardigheid. Dit decembernummer begint met een bijdrage van Mariët Hermans, waarin getoond wordt dat een adviesrapport aan duidelijkheid wint door een duidelijke invalshoek: *Advies op maat*. In *Rare sprongen* legt Eric Tiggeler uit hoe je gedachtesprongen kunt vermijden zoals in constructies als "Explosieve stijging van dakloze kinderen". Dezelfde auteur laat in zijn bijdrage *Zó erg is het ook weer niet* zien hoe je kunt reageren op klachten door een positief perspectief te kiezen.

De Woordenaar

4 (2000), nr. 2

In deze aflevering staat onder meer een lange bijdrage van Ike van Hardeveld over *Domeinen van herkomst in de eerste vijf drukken van L. Meijers woordenschat*. Jan Posthumus geeft een beschouwing van de *Lexicografie van Engelse leenwoorden*.

Driemaandelijks Bladen

52 (2000), nr. 2-4

Het gebrek aan kopij voor deze periodiek manifesteert zich op schrijnende wijze in dit driedubbelde nummer van ongeveer honderd pagina's, waarmee deze jaargang wordt afgesloten. De aflevering wordt geopend door H. Scholtmeijer met een artikel over de negentiende-eeuwse schrijver W.J. van Zeggelen en het Apeldoorns: *Ons meulens hebben nargens wieke*. In *Doornbos* gaat R.A. Ebeling in op deze familienaam. De bijdrage van Siemon Reker gaat over *Toneel als object van de dialectologie. De Groningstalige stukken van B.H. Broekema (1904-1942)*. G.H. Kock meldt ons een en ander over de bronnen van *Molema's proeve van een Drents woordenboek*.

Verder vinden we in dit nummer een aantal recensies en aankondigingen.

Leuvense Bijdragen

89 (2000), nr. 3-4

Deze dubbele aflevering begint met een artikel van F.G. Droste: *Samenspel van tegenstellingen: over de bouw van natuurlijke taal*. De bijdrage van O. Leys gaat over *Het comparatiefpartikel des te en consorten*.

Verder bevat dit nummer twee recensie-artikelen en zeven boekbesprekingen. Het betreft hier boeken die voor deze rubriek niet direct relevant zijn.

Naamkunde

31 (1999), nr. 3-4

Dit dubbelnummer wordt geopend door J. van Loon met een bijdrage over de *Typologie van de middeleeuwse namen op -burg in de Nederlanden*. F. Claes gaat in op *Voornamen en ervan gevormde familienamen in Diest tot 1400*. P. Kempeneers boog zich over *Oude Tiense huisnamen* en W. Beele ten slotte verdiepte zich in *De familienaam Tusschans*.

Verder bevat deze aflevering een tweetal boekbesprekingen.

Naamkunde

32 (2000), nr. 1-2

Deze dubbele aflevering bevat een aantal tot artikelen omgewerkte lezingen ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. Robert Rentenaar van het Meertens Instituut. De bundel begint met een bijdrage van T. Goeman: *Bij het afscheid van prof. dr. Robert Rentenaar van het Meertens Instituut*. Het artikel van A. Marynissen gaat over *Cartografie in de naamkunde*. R. Ebeling gaat in op de *Typologie van de familienamen in Nederland*. M. Devos behandelt *Veldnamen en agrarische geschiedenis*. W. van Langendock belicht de relatie tussen *Eigennamen en neurolinguïstiek*. K. Gildemacher gaat in op een waternaam: *Het Prinses Margrietkanaal*. D. Gerritzen ten slotte geeft informatie over *Recente voornaamgeving (1996-1998)*.

Nederlands van nu

49 (2001), nr. 1

De eerste aflevering van dit tijdschrift is een congresnummer over taal en computer. Het bevat de schriftelijke versie van een aantal referaten die op het negende Nederlands taalcongres werden gehouden te Antwerpen op 18 november 2000. In *Verdwijnt het woordenboek?* weegt Dirk Geeraerts de voor- en nadelen van het elektronische en het papieren woordenboek tegen elkaar af. De bijdrage *WebSiteStories* van Lut Baten gaat over de implementering van informatie- en communicatietechnologie in de dagelijkse praktijk van het taalonderwijs. Alex Wethlij gaat in *Oogt de eerste versie al volmaakt?* in op het concentratieverlies dat optreedt tijdens het schrijfproces bij het werken met de tekstverwerker. Johan van Hoorde beschrijft in *Taaladvisering en nieuwe media* het proefproject 'Taaladvies on line' van de Nederlandse Taalunie. René van Stipriaan licht in *Een warenhuis, geen pakhuis* het project 'Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren' toe. Marc van Oostendorp ten slotte laat in zijn bijdrage *Taalvariatie en nieuwe media* zien dat de klassieke massamedia om economische redenen belang hadden bij een zo groot mogelijke taaluniformering.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Neerlandica Extra Muros

XXXVIX (2001), 1

Het eerste nummer van deze jaargang bevat een artikel van Veronika Wenzel over *De ANS in het buitenland: modaliteit en het Nederlands als vreemde taal*. In de rubriek *Kroniek van de taalkunde* bespreekt Joop van der Horst in het kort een groot aantal boeken op het gebied van de taal(kunde).

Ons Erfdeel

44 (2001), nr. 1

De eerste aflevering van deze jaargang begint met een artikel van Reinier Salverda over taalbeleid op z'n Nederlands: *De lokroep van het Engels*.

Onze Taal

70 (2001), nr. 1

Het eerste nummer van deze jaargang is gewijd aan het thema Taalfouten in de krant. In de discussiereeks *Taalmythen* beweert Hans van den Heuvel: *Er staan meer taalfouten in de krant dan vroeger*. Natuurlijk wordt hierop gereageerd door iemand die precies het tegenovergestelde beweert: *Vroeger was het niet beter*, door Joop van der Horst, die van mening is dat het aantal fouten in de krant juist sterk gedaald is. Han Verbakel buigt zich over taalkronkels die niet in de krant kwamen: *"De invoering van de 36-jarige werkweek"*. In *Nog eens: ontbrekende leestekens* gaat Karel F. Treebus na welke pogingen er in het verleden zijn ondernomen om de ontoereikende verzameling leestekens aan te vullen. Ton den Boon bespreekt twintig nieuwe woorden uit het jaar 2000 in zijn bijdrage *Bonnenmonarchie, branddating, overgangsconsulente*. In het slot van zijn rubriek *Onze talen* gaat Gaston Dorren in op het Chinees. Wim Blokzijl bestudeerde tijdsoverschrijding bij voordrachten: *'Ik zal het kort houden...'* Is 'mijn schoonmoeder' wel 'je schoonmoeder'? vraagt Dick Springorum zich af in zijn artikel over verwijstermen in partner- en familierelaties.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

nr. 2-3

Dit dubbelnummer begint met een bijdrage van Marinel Gerritsen en Frank Jansen over de taalkenmerken die het lot van Engelse leenwoorden

bepalen: *Teloorgang of survival?* In *Blunderende ontdekkingsreizigers* gaat Peter Burger in op een aantal etymologische broodjes-aap. Jan Erik Grezel heeft een interview met de hoogleraar retorica Antoine Braet. Vervrouwelijkende verkleinwoorden is het onderwerp van de bijdrage *Mannentaal en vrouwijestaal* van Willem van Thiel. In *Weg met dialect op tv* zet Wilfried Vandaele zijn gedachten uiteen over de toegankelijkheid van Nederlandse coproducties. Bronistaw Geremek ziet een zonnige toekomst voor nationale talen, wat hij toelicht in zijn artikel *Ook het Pools blijft bestaan*. Noline van der Sijs schrijft in haar bijdrage 'Middelgrote stervormige bloemkroon' over de herkomst van wetenschappelijke plantennamen.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Taal en Tongval

51 (1999), 3

Dit twaalfde themanummer is gewijd aan de verschriftelijking van het Nederlands. De bundel wordt ingeleid door E. Dijkhof, J. Goossens en J. van Loon. Godfried Croenen gaat vervolgens in op het *Latijn en de volkstalen in de dertiende-eeuwse Brabantse oorkonden*. Het artikel van Emily Kadens behandelt *Vreemde woorden in een vreemde taal. Volkstaalwoorden in Latijnse documenten uit Vlaanderen vóór 1250*. De bijdrage van Eef Dijkhof gaat *Over originelen en afschriften in taalkundig onderzoek. De rol van de schrijver en de redacteur bij de totstandkoming van oorkonden*. Amand Berteloot gaat in op *Wilstu? – Du wilt! De uitgangen van de tweede persoon enkelvoud van het werkwoord in het dertiende-eeuwse Middelnederlands*. J. van Loon onderzoekt *De r-metathesis en haar gevolgen voor de fonologie en de morfologie van het Vroegmiddelnederlands*. Ann Marynissen is van de partij met ... *allen dengenen die dese letteren sien selen / selen sien ende horen lesen ... Over volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep in de Middelnederlandse bijzin*. Pieter van Reenen en Nanette Huijs sluiten de

bundel af met hun bijdrage over *De harde en de zachte g. De spellingen gh versus g als (post)velaire versus (post)palatale fricatieven voor voorklinker in het veertiende-eeuwse Middelnederlands*.

VDW-berichten

8 (2001)

De achtste aflevering van dit mededelingenblad begint met *Jaarvergaderingen 2000: Samenvattingen*, waarin verschillende taalkundigen verslag doen van hun onderzoek. Jan Berns brengt verslag uit van het Third International Congress of Dialectologists and Geolinguists. In de rubriek *Op de schouders van reuzen* heeft Jacques Van Keymeulen een interview met Hugo Ryckeboer. Verder is er een rijk gevulde rubriek *Nieuws uit de regio*.

Ontvangen boeken

John E. Joseph, *Limiting the Arbitrary. Linguistic Naturalism and its Opposites in Plato's *Cratylus* and Modern Theories of Language*. Amsterdam: Benjamins, 2000. 224 blz. ISBN 90 272 4585 1. f 134,00.

Anneke de Vries, *Wie kijft die blijft. Vrouwen in bijbelvertalingen*. Amsterdam: Veen, 2000. 63 blz. ISBN 90 204 5694 6. f 14,90.

M.A. van den Hoek, *Alcoholisch Spreekwoordenboek*. Amsterdam: Veen, 2000. 111 blz. ISBN 90 204 5879 5. f 19,90.

Noël van Beerlaimont, *Wie komt daar aan op die olifant? Hertaald en toegelicht door Nicoline van der Sijts*. Amsterdam: Veen, 2000. 220 blz. ISBN 90 204 5890 6 f 34,90.

Genootschap Onze Taal, *Guichelheil. Wat betekenen onze woorden?* Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000. 151 blz. ISBN 90 12 08961 1. f 25,00.

J. van der Schaar, *Prisma Voornamen*. Bewerkt door Doreen Gerritzen. Utrecht: Het Spectrum, 2000. 415 blz. ISBN 90 274 6820 6. f 31,95.

Ton den Boon, *Zakenwoordenboek beurstaal*. Amsterdam: Veen, 2000. 155 blz. ISBN 90-204 5901 5. f 29,90.

Lana J. White e.a. (eds.), *Language Awareness. A History and Implementations*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000. 107 blz. ISBN 90 5356 462 4. f 55,00.

Herman A. Hoetink, *Voer voor alfabeten*. Den Haag: BZZTÔH, 2000. 160 blz. ISBN 90 5501 773 6. f 19,50.

Judith Schoonenboom, *Analyse, norm en gebruik als factoren van taalverandering. Een studie naar veranderingen in het Nederlands onzijdig relativum*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam, 2000.

Jozef Deleu e.a., *The Low Countries. Arts and Society in Flanders and the Netherlands 2000, no. 8*.

Rekkem: Stichting Ons Erfdeel, 2000. 320 blz. ISBN 90-75862 42 3 f 85,00.

Jos Swanenberg, *Lexicale variatie cognitief-semantisch benaderd. Over het benoemen van vogels in Zuid-Nederlandse dialecten*. Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen, 2000.

Driek van Wissen, *Het betere werk. Luchtige taalbeschouwingen*. Den Haag: BZZTÔH, 2000. 160 blz. ISBN 90 5501 783 3. f 29,50.

Frida Balk-Smit Duyzentkunst, *Grammatica van het Nederlands*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000. 224 blz. ISBN 90 5797 070 8. f 29,90.

Wim Daniëls, *Komkom, tuuttuut, hoho. Herhalingswoorden in het Nederlands*. Amsterdam: Veen, 2000. 136 blz. ISBN 90 204 5760 8. f 24,90.

Eric Tiggeler en Mieke Vuijk, *Nu nog smeutiger! Reclametaal en ander trendy taalgebruik*. Amsterdam: Veen, 2000. 120 blz. ISBN 90 204 5704 7. f 24,90.

Eric Tiggeler en Rob Doeve, *Webwijzer*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000. 144 blz. ISBN 90 5797 072 4. f 39,90.

H. Scholtmeijer, *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten*. Aflevering 1 Het Huis-A. Kampen: IJsselacademie, 2000. 136 blz. ISBN 90 6697 111 8. f 19,95.

Joop van der Horst en Fred Marschall, *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000. 192 blz. ISBN 90 5797 071 6. f 29,90.

C.A. Backer, *Verklarend woordenboek van wetenschappelijke plantennamen*. Amsterdam: Veen, 2000. 664 blz. ISBN 90 254 9535 4. f 89,90.

Frans Debrabandere, *Wat woorden weten. Over woorden en hun geschiedenis*. Amsterdam: Veen, 2000. 175 blz. ISBN 90 204 5924 4. f 29,90.

Geen, over verplaatsing, negatie en focus

•

